

B. EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI.

487.

EMLÉK-
ÉS
ÜNNEPI BESZÉDEK.

MÁSODIK BŐVÍTETT KIADÁS.

ÁRA 2 FRT 40 KR.

BUDAPEST 1886.

KIADJA RÁTH MÓR.

*A vállalat programja, mely a t. közönség kegyes figyelmébe ajánlatlik,
a boríték belsején olvasható.*

Eddig megjelentek teljesen: Gondolatok. Füzve 2 frt 60 kr., kötve 3 frt 40 kr., díszkötésben 4 frt 80 kr. — Magyarország 1514-ben. 2 kötet. Füzve 4 frt 50 kr., kötve 6 frt, díszkötésben 7 frt. A nővére. Füzve 2 frt 40 kr. Díszkötésben 3 frt 60 kr. Költemények. Elbeszélések. Eljen az egyenlőség. Füzve 2 frt 60 kr. Díszkötésben 3 frt 80 kr.

B. EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁINAK

első teljes díszkiadása (edition definitive) 16 vaskos kötetben, vagy 60 füzetben jelenik meg a következő tartalommal:

GONDOLATOK, 1 kötet. — MAGYARORSZÁG 1514-ben, 2 kötet. — NŐVÉREK, 1 kötet. — KÖLTEMÉNYEK. ELBESZÉLÉSEK. ÉLJEN AZ EGYENLŐSÉG, 1 kötet. — EMLÉK- ÉS ÜNNEPI BESZÉDEK, 1 kötet. — A FALU JEGYZŐJE, 2 kötet. — A KARTHAUSI, 1 kötet. — A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉI, 3 kötet. — POLITIKAI BESZÉDEK, 2 kötet. — VEGYES, IRODALMI ÉS POLITIKAI MUNKÁK. 2 kötet.

Egy-egy füzet ára 50 kr. Minden mű külön kapható — senki sincs kötelezve az összes kötetek megvételére. Az utolsó kötethez a szerző arczképe lesz mellékelve. Díszes bekötési táblák egy-egy kötethez 70 kr-ért kaphatók.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

„Halnak, halnak, egyre halnak
Szine, lángja a magyarnak.“

Arany.

B. Eötvös József, a bölcész, státusférfit, író és szónok annyi hervadatlan babérjaival koszorúzott életének alkonyán, 1857-től halálaig azon kiváló férfiak közé tartozott, kik majdnem mindennapi látogatóim voltak. Művei, melyeket ezen időben írt, nálam jelentek meg; folytonos tanúja voltam oly nagyratörő és oly emésztő irodalmi s politikai terveinek és alkotásainak, aggodalmainak és csalódásainak, mindinkább ritkuló örömeinek, és mindinkább szaporodó testi és lelki szenvedéseinek.

Mély szomorúság fogott el, midőn már az ő nemes alakja is hiányzott vendégeim közül; — némi vizsgálatot kerestem a szellemi hagyatékával való foglalkozásban és egyetértve az elhunytnak fenkölt lelkű özvegyével, összes munkáinak kiadásához fogtam.

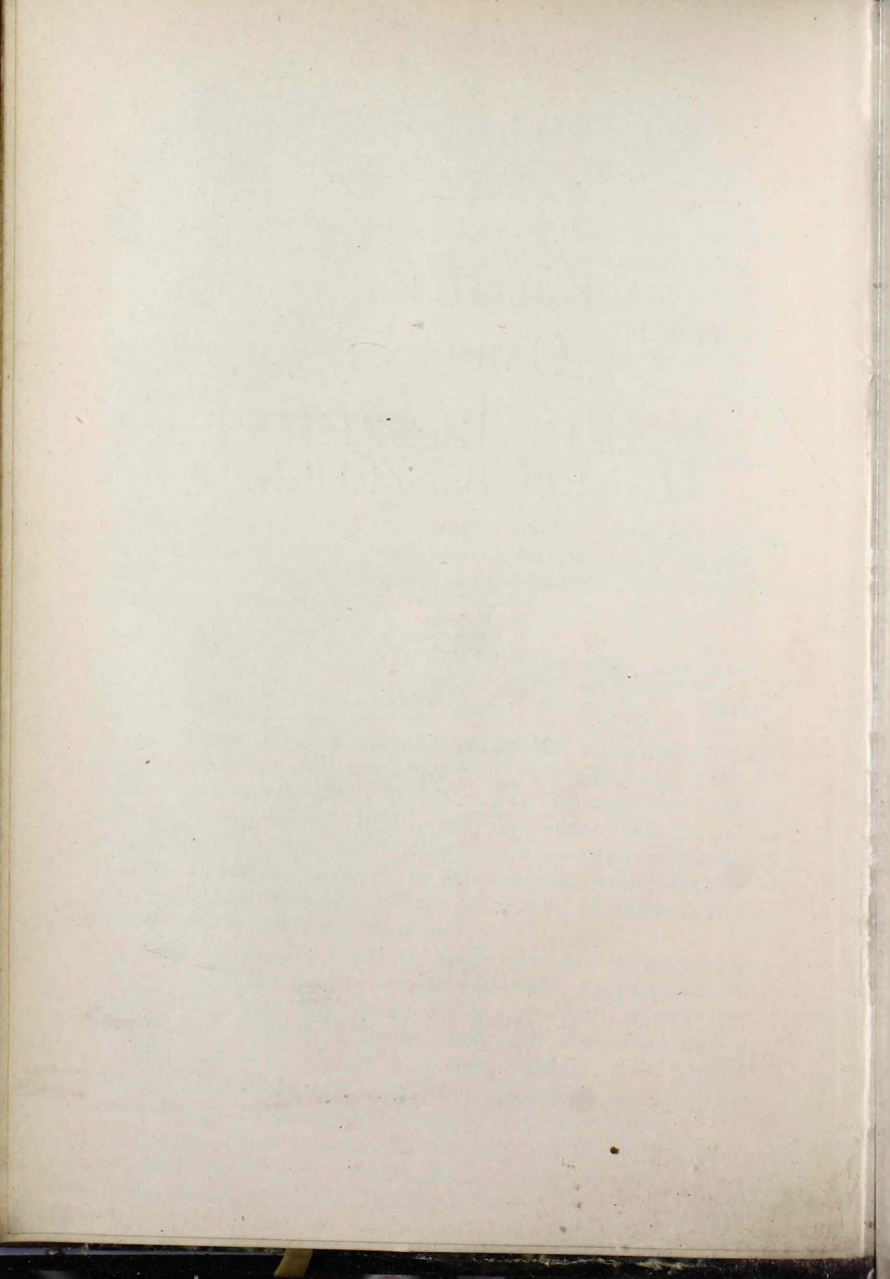
Mint sok más tervem, úgy ezen vállalatom is küzdve a közönség részvételihiányával, megakadt. Most már azonban a reám háromlott ezen kötelezettség teljesítését sem halaszthatom el többé.

Bár az „összes munkák“ kiadása közelebb hozná ismét a nemzetet azon nagy írójának szelleméhez, kit már szinte feledni kezd, ki pedig mindenha egyike fog maradni a magyar geniusz legfényesebb, legtisztább és legnemesebb alakjainak!

EMLÉK-
ÉS
ÜNNEPI BESZÉDEK.

M. ACADÉMIAI
KÖNYVTÁR

B. EÖTVÖS JÓZSEF

EMLÉK-

ÉS

ÜNNEPI BESZÉDEI.

MÁSODIK BŐVÍTETT KIADÁS.

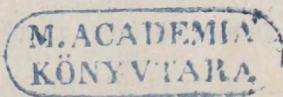

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1886.

226108

TARTALOM.

EMLÉKBESZÉDEK.

	Lap
KÖLCSEY FERENCZ. Elmondott a m. t. akadémia VIII-dik közülésében november 24. 1839	1
KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR. Elmondott a m. t. akadémia XII-dik közülésében október 8. 1843.	23
GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF. Elmondott a m. t. akadémia XIII-dik közülésében deczember 26. 1844	53
VÖRÖSMARTY MIHÁLY. Elmondott a m. t. akadémia XX-dik közülésében deczember 20. 1858	75
KAZINCZY FERENCZ. Elmondott a m. t. akadémia által rendezett Kazinczy-ünnepélyen október 27. 1859	93
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN. Elmondott a m. t. akadémia XIX-dik közülése második napján október 13. 1860	119
REGULY ANTAL. Elmondott a m. t. akadémia egyik osztályülésében július 13. 1863	157
SZALAY LÁSZLÓ. Elmondott a m. t. akadémia XXVI-dik közülésén deczember 11. 1865	213
GRÓF DESSEWFFY EMIL. Elmondott a m. t. akadémia által rendezett gyászünnepélyen január 28. 1867	257

ÜNNEPI BESZÉDEK.

I. Elmondott a Kisfaludy Sándor tiszteletére rendezett dalünnepen márczius 2. 1843	285
II. Elmondott az erdélyi muzeum megnyitása ünnepélyén a m. t. akadémia nevében Kolozsvárott november 23. 1859	293
III. Elmondott a magyar írók segélyegylete alakuló közgyűlésén november 24. 1861	301
IV. Elmondott a Kisfaludy-társaság XII-dik közgyűlésén február 6. 1862	309

	Lap
V. Elmondattott a Kisfaludy-társaság XIII-dik közgyűlésén február 6. 1863	321
VI. Elmondattott a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott IX. nagygyűlésén szeptember 19. 1863	329
VII. Elmondattott a Kisfaludy-társaság XIV-dik közgyűlésén február 28. 1867	339
VIII. Elmondattott a Kisfaludy-társaság XV-dik közgyűlésén február 6. 1865	349
IX. Elmondattott a m. t. akadémia XXVII-dik nagygyűlésén január 31. 1867	357
X. Elmondattott a m. t. akadémia XXVIII-dik nagygyűlésén márczius 21. 1868	367
XI. Elmondattott a m. t. akadémia XXIX-dik nagygyűlésén ápril 17. 1869	377
XII. Elmondattott a m. t. akadémia XXX-dik nagygyűlésén május 28. 1870	387

KÖLCSEY **F**ERENCZ.

—•••—
ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA VIII-DIK KÖZÜLÉSÉBEN

NOVEMBER 24. 1839.

Megjelent a m. tudós társ. évkönyvei V. k. 109—123. lapján.

HA az egyes, ki életét egy házi kör boldogításának szentelé, bevégezve a földi pályát, pihenni ment: sírját neje s gyermekei állják körül, s visszatekintve a multra, mely az elhunytak munkássága által derült s örömteli vala, szemeikben könnyek ragyognak, s az elhagyott család áldást mond kedves halottja fölött. De vannak emberek, kik dicsőbb s örömtelenebb pályán haladtak az életen át és szívök egész hatalmával csak a hazát ölelve körül, családi kört nem hagynak magok után, mely emléköket fenntartaná. Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó hogy az egész haza gyászt öltson magára, nem csak, — mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert jó, ha mindenki látja, hogy tettei a nemzet által nem felejtetnek el, s a

jó bízni, a gonosz remegni tanul a közvéleménytől; mert jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek útmutatóul; mert jó kijelölni a helyeket, hol nemes szívek vég álmukban megpihennek, hogy a nemzet soha ne feledje el, mikor szülőföldén dicső eldődök szent pora fölött jár, miként e helyet aljas tettekkel megfertőztettetnie szentségtörés.

Érzé ezt e társaság, s megfosztva egyenként munkás tagjaitól, évről évre hiven teljesíté szomorú kötelességét, a hazának részvételében vigasztalást keresve, s midőn vesztett társainak érdemeit elsorolja egy pillanatra csaknem elfelejtve, mily rövid vala azoknak élete, kik a hazáért oly sokat tettek. Ó de soha szomorúbban, soha nagyobb veszteség kínos emlékével e társaság nem jelent meg a közönség előtt, soha így nem osztózott fájdalomban, mint most, midőn a szomorú jelentéssel lép fel önök előtt, hogy tagjai közül Kölcsey Ferenczet vesztette el.

Mikor e hír egy év előtt először hozzánk jutott, mikor az előbb suttogva elmondott szomorú újság hamar elterjedve végre bizonyossá lett, s e helyről egyszerű, de mélyen érzett szavakkal először hirdettetett ki: mily fájdalom tölté szíveinket akkor! Nem mi, kik barátjai valánk, s kik benne kedves mesterünket tiszteltük s benne társunkat vesztettük, ki érdeminek fényét egész körünkre árasztá; nem rokonai s ismerősei, kik az oly magasan álló férfiban a legjobbit szerették; nem a megye, mely legbuzgóbb tisztviselőjétől fosztatott meg: itt a haza kesergett, a haza érzé szegényebbnek magát.

S méltán. Mert ha valaha ember, változhatatlan szeretete által a haza hív gyermekének mutatva magát, megérdemlé, hogy ez anyai könyekkel áztassa sírját; ha valaha volt, ki az önzés szűk körén túlelmedve, czélül csak nemzete javát tűzte ki magának; ha valaha ember nehéz pályát tisztán futott végig, egy bukás nyomát sem hordva ünnepi köntösén: ez Kölcsey volt, érdemes arra, hogy a kor, melyért fáradott, homlokára tűzze a borostyánt, melyből a jövő, bár a jelen itéletét sokszor megváltoztatja, ez esetben nem fog letörni egy levelet sem.

Egy év, egy hosszú év mult azóta, de vajjon ki nem érzi újra kitörni fájdalmát, midőn körünkbe lép, s látja, hogy Kölcsey, ki arra annyi fényt árasztott, már abból kilépett; s midőn e helyre néz, melyen most én állok, kinek nem jutna eszébe, hogy itt egykor Kölcsey szónokolt? Nagy veszteség érte hazánkat akkor is: Kazinczy Ferencz szállt sírjába, s az egész nemzet kesergett agg híve fölött. De Kazinczy átfutotta a dicső pályát, fejére az idő rég elhintette havát, s habár nehezen, elkészülve érte e veszteség szíveinket. S akkor még Kölcsey állt körünkben, ő mondta el emlékbeszédét ősz barátja fölött; s ki nem érezte volna vigasztalva magát, midőn látá, hogy ily mester ily tanítványt hagyta maga után? — Ki hitte akkor, hogy néhány év mulva ő is pihenni fog; hogy a lant, mely oly lelkesítve zengett, szétszakadt húrokkal fog feküdni a költő sírja fölött; hogy a kebel, melyben annyi nemes érzemény lángolt, ily hamar kihülhet, s hogy én, ki akkor mint félig gyermek, elragadva hallgatám férfias szavait, majdan

itt fogok állani helyén, s szavakat keresve érzeni, hogy vannak fájdalmak, melyek vigasztalhatlanok. — Ó mert Kölcsey halála egy váratlan csapásként érte hazánkat; őt férfi korában ragadta ki körünkből a kegyetlen végezet; neve még ígéretként hangozott a hazában, mint dalnok koszorúzva már, de még el nem fonnyadt babérrel, mint szónok dicső pályája kezdetén: mi vala oly nagy, oly fenséges, mit neki még akarni, vagy nekünk tőle várni nem lehetett? S neki ilyenkor kelle sírjába szállni; mintha e honi föld, melynek szent szeretete tiszta lángokkal tölté kebelét, korábban ragadná magához legkedvesebb gyermekét, korábban akarná megpihentetni azt, ki oly sokat dolgozott. S miben kereshetnénk vigasztalást ily veszteség után? — Egyben: hogy a dicső nem fog eltűnni körünkből, hogy emléke fenn fog maradni nemzete nyelvében, hazája áldásai között.

S van-e ennél szebb jutalom e földön? Ki egy barátnek, ki egy családi kör boldogításának szentelé életét, nyugódtan néz a halál elébe, ha érzi, hogy emléke sírján túl élni fog kedvesei szívében; s bármi csekély s fénytelen legyen a kör, ő megelégszik, mert hisz csak a hol szeretett, ott élt, ott kíván halhatatlanságot az ember. S hát annak, kinek halála ágyánál egy nemzet kesereg; ki végső pillanatjaiban a pályára visszatekintve, mint a nyári nap, midőn leszáll, érezheti, hogy csak áldást terjesztett; ki midőn lantját fáradtan letevé, tudja, hogy éneke egy népnek ajkain hangzik, s hogy ő eltűnhet, de nem a mag, melyet elhinte, s mely dús sarjadékokban felnő sírja fölött, legszebb díja s emléke életének: lehet-e

annak kínos a halál? a halál, melylyel reá nézve a jövő kor kezdődik, mely a fáradt bajnoknak homlokára teszi a borostyánt, mely őt átviszi azon halhatatlanok közé, kiket egykor bámult, s kiktől őt eddig nem tartá távol semmi, mint élete? — Ó a dicsőnek nem kínos a halál, s azért mi nem értted kesergünk, nagy férfiú! nem értted, ki munkás életedből kilépve barátid könyeit, a nép áldását s a dicsőséget vivéd magaddal, melyről ifjúkorodban ábrándozál s melyért mint férfiú fáradtál. — Nem téged sajnálunk mi, hogy elhagyád e földet, hol vissza nem tekinthetünk a nélkül, hogy mult örömeink emlékei, — előre nem a nélkül, hogy bús sejdítések ne töltenék lelkünket; hol a gyermek jövő századok reményeit hordja szívében s a férfi átlátja, hogy lelkének egész erejével alig víhatá ki azt, miért már eldődei küzdöttek, s a boldog remél, a szerencsétlen lemond, de senki nem éri el vágyait: nem téged sajnálunk, de minmagunkat, kiknek még küzdeni, cselekedni kell, s kiket vezetőjük elhagyott, s kik épen mert közelebb állunk hozzád, érezzük, hogy be nem tölthetjük helyedet. — Hadd melegítse legalább egy órára emléked lelkünket, hadd emeljük még egyszer magasra képedet, hogy feltekintve hozzád, felemelkedjünk mi is, és borostyánnal hintve ravatalodat, egy pillanatra elfeledjük, dicsőségednek e jelvényei mily kedves vonásokat takarnak el előlünk. — De én fogok-e szavakat találni Kölcsey érdemeinek méltánylására? én, a kezdő, ki honszeretetnél s egy rövid élet iparkodásainál egyéb érdemet nem hozok magammal? Bizonyosan nincs senki e körben, ki elégtelenségemet inkább érzéné; de ha ennyi érdeme-

sebbek s képesebbek között mégis én mertem előállani: tevé, mert e körben senki sem lehet, ki őt melegebben szerette volna; senki, ki neki több hálával tartoznék; s végre mert meg vagyok győződve, hogy szó oly gyenge nincsen, mely Kölcsey Ferencz nevét kimondva, erős visszhangra ne találna e hazában. — Képét akarjuk emelni tisztán és egyszerűen, mint az körünkben élt, s talán jobb, ha a tükör, melyen az feltünendik, nem kölcsönöz sugárokat ott, hol hívségnél szebb magasztalás nem lehet.

* * *

Kölcsey Ferencz Középszolnok vármegye Sződemeter helységében született 1790. augusztus 8-án. Egy régi családnak ivadéka, nem gazdag, de tisztelt szülők gyermeke. Egyszerűn s nyugodtan folytak első évei, s habár a gyermekben rejlik mindig csirája a férfi legszebb tetteinek, s a kebel, melyet tiszta lángok oltárának szentelt a végzet, a gyermekkor boldog benyomásai között fejlődik erőssé: nincs a mit Kölcseynek ezen korából emlékezetre méltót felhozhatnék, legfeljebb azt, hogy a sors, midőn őt a himlő következtében egyik szemétől megfosztá, a gyermeket jókor szenvedni tanította, s tizenegy éves korában, anyjának halála által, még gyermeki játékaik között inté, hogy életünkben, hol az idő mindent elrabol, vesztességhez kell szoknunk.

Ő árva volt; egy kis ház nádfödele alatt s a debreczeni kollegium iskoláiban, hol a gyermek dicső pályájára készült, távol a világ fényűzésétől, szerény egyszerűségben, így folytak el ifjuságának első évei.

De nem örömtelenül! Kinek szivét arra alkotá a természet, hogy szeressen, azt nehéz csapások érhetik, de semmi sem foszthatja meg attól, mi őt szeretni készíti, s Kölcseynek, kit a sors oly jókor megfosztott anyjától, s ki a jövőbe tekintve nem buzdíthatá magát a gondolattal, hogy szülőjének feje, ha azt az évek terhe lehajtá, emelkedni fog, ha gyermekére néz, — az árva, szegény, a magános gyermeknek a végzet barátokat adott, hogy a teli gyermekszív el ne csüggedjen s a barátság nyájas érzései között nőjön annyira, hogy egykor egy hazát foghasson körül. — Kevesen voltak e barátok, s közülök csak egy maradt meg, kinek ezen emlékeket köszönöm; de a költő gyermek, kit gyengesége s talán még inkább komolyabb kedélye a zajgó csoport lármás örömeiből kizárt, ezeknek körében kielégítve érzé magát. Hisz ő, habár még senki nem sejdíté, hogy a nyájas gyermek egykor honának nagy dalnoka leend, költő volt már akkor is, költő a szó legszorosabb értelmében, nem ajkán, hanem keblében hordva szent tüzét. — Nem azon hideg művészet, melynek érdeme szavakban, szépsége ragyogó képekben áll, tevé költőnek őt; nem azon szívtelen mesterség, mely a világtól visszavonulva színlelt fájdalokat s nem érzett gyönyört énekel, s egy perczig csodálva, eltűnik mint a meteor, fényesen, de haszontalanul futva át a pályán, melyen soha meleget nem terjeszte: de költővé tevé őt a szent szeretet, mely a gyermeki lelket eltölté, azon lelkesülés, mely keblét nagy tettek emlékinél áthatotta; a költészet, mely a szívből eredve a szívhez szól, — a rejtélyes erő, mely a gyermeki kebelben támadt, bizonytalanul, dalra vagy

nagy tettekre fogja-e ragadni az ifjút, — a tűz, mely a keblet sokáig kínokkal tölti, míg végre kitör s a meggyújtott szövétnekként magának fényt, látkörének világot ád: ezen költészet élt, forrott, lángolt már a gyermekben is; s ha tizenegy éves tanuló társaival, zajos játék helyett, Debreczen véghetlen határain nagy Athenaet képzele magának, s gyermeki kezével a város homokhalmjai között Hellas hőseinek emlékeket emelt: az, mi e foglalatosságokat oly kedvesekké tevő, azon költői lélek vala, mely, miután a gyermekemelte emlékek rég eltűntek, az ifjút nem hagyá megfedkezni a gyermek szent lelkesüléséről, — s mely később is egész életének nemes irányát meghatározá.

A gyermek Kölcsey nem hasztalan gyönyörködött a régiék emlékein. Elméje nagyobb, kedélye mélyebb vala, mint hogy a klasszikusokban csak philologiai szépségeket keressen, és Tacitusnak fenséges gyűlölésében csak a stil erejét, s a római respublica történeteiben csak Livius nevelt simaságát érezze. Ő sejté, hogy a történet több lehet puszta terméketlen tudománynál; sejté, hogy nagy polgári erények nem csak az Olympus árnyéka alatt, nem csak ott, hol a ióniai tenger mossa a köves partokat, vagy a hét halmú város falai között találnak helyet: hanem hogy Hellas s Róma lehet minden hely, hol az emberek hazájokat szeretik s érte halni tudnak. Sejté, érezte ezt s a gyermek nem gondolá többé árvának magát e világon. Szeretni kezdé hazáját, nem azon hideg önös szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy czímerekben keresi azt, miért küzdenie kell, — nem azon számitó okossággal, mely

vagyon vagy dicsőség után fáradozva nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté: de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghetetlen szeretettel, mely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell, vérént ontva egy pillanatban, ha kell, évekig nehéz járomban szolgálva hazáját; szeretni kezdé multjában, szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölté el, mint saját jövőjeért.

Engedelmet, tisztelt Gyülekezet! hogy én, kitől sokan a férfi életrajzát kívánják s várták talán, mint a vándor, ki bércre menve, mert már az első kilátás szépségeitől megválni nem tud, a nagy férfiú gyermek-emlékeinél mulatok. De az embert, nem tetteit akarom leírni; és vajjon a gyermek nyájas vonásaiban nem ismerünk-e a férfiúra, s nem életének legszebb dicsősége-e az, hogy a ki oly tisztán lépett föl az életben, annyi munkatelt év leforgása alatt nem változott, csak nőtt?

Ki nem lelkesitének egykor nemes érzemények? — Van egy időszak emberi életünkben, midőn minden szív a jóért lángolni, a nemes után vágyódni, a fenségért áldozni tud. — Ki nem emlékezik, ha gyermek-éveire visszatekint, hogy keblét egykor érzemények töltötték el, melyek a férfit nagygyá tehették volna, s melyeknek akkor a legdicsőbb cselekvésre csak erő hiányzott. — De sülyedünk! szomorúan sülyedünk! Nap folyt nap után, év évet követ s minden nap elveszi egyes örömeinket s minden év elhozza szomorú tapasztalását; és többnyire a lelkes gyermek feltételeiből mi

marad egyéb a férfi fájdalomnál, melylyel önmagába visszatekintve látja, hogy sok változott, de semmi nem úgy, mint önmaga. Egyet megcsaltak barátai, s szive hideg nyugalommal elzárkózik minden szerelemtől; más ismerni tanulta a világot, s miután látta, hogy vágyait nem teljesítheti, nem küzd többé; egyet szenvedélyei ragadnak el, mást elnyom tunyasága; egy örömök közé süllyed, más félénken lemond: de annyi ezerek közül hol van az, ki mint férfi, a gyermek ígéreteit teljesíté, s visszatekintve gyermekéveire, ne volna kénytelen megvallani: hogy életének ezen édenében nem csak boldogabb volt, hanem jobb is. — De Kölcsey nem változott s ez legszebb dicsérete. — Mi a gyermek szivét erősebben dobogtatá, mi az ifjú képzetében fenségesen emelkedék, miről élete küszöbén álmadozott: azért lángolt, azért remélt, azért küzdött a férfi élete végperceig, mint a nap, mely az égen áthaladva, messzebb és messzebb körökre terjeszti sugárait, de tisztán s ragyogva mindig, — a mely, ha bérczeink mögött eltűnt, ugyanazon szinekkal borítja egünket, melyekben egykor fölkel.

Nézzük őt házi körében, ott, hová az embert a világ ítélete nem követi, hol színlelni a leghiúbb sem szokott: s nem a nyájas, gyermekded kebelt találjuk-e benne később is? — Ő, ki mint ifjú csak a tudományoknak élt, kit lelkének minden vágya oda vont, ki szűk körében elzárva érzé magát s utazásról álmadozott: nem tölté-e napjait falusi magányban, elkülönözve barátaitól, minden tudományos segélyektől, csak önkeblében hordva költői világát; nem viselte-e panasz nélkül a nehéz nyűgöt, melylyel fejét a házi gond mindig növekedő súlylyal

terhelé? S nem azon vele született szeretet, azon nemes indulat, mely őt áldozni készíté, volt-e az, mi által ennyi teher neki könnyűnek látszott, sőt mi által legforróbb vágyairól lemondva, mégis örömeket talált? Örömeket, ha testvérének fiára nézett, kit magához vett, és a gyermek játékainál ön boldogabb kora jutott eszébe és az, hogy saját áldozatai által növendékét talán megőrizheti azon fájdmaktól, melyeken maga keresztülment; örömeket, ha körültekintve egy kört látott, melynek lelke ő volt, melyet ő éltetett, ő emelt, ő boldogított, s magába szállva érezé, hogy az emberi szív soha nem áll közelebb Istenhez, mint mikor áldozik. De épen az, hogy ezen örömeket ismeré, hogy férfi keble megtartá az érzemények ifjúságát: nem ez-e legszebb dicsérete életének? — Az erény gyönyöreit csak tiszta kebelnek nyújtja az istenség, s nem éldelt családi boldogságot senki, a ki nem érdemelte.

S ti, kik egykor barátai valátok, ti ifjak, kiket vendéges házában elfogadott, hogy példáját látva, s tanácsaitól oktatta honotokat lángolón szeretni, s neki hasznosan szolgálni tudjatok; ti mind, kik őt ismertétek, kiknek hozzá csak közelíteni lehetett, szóljatok: nem volt-e hív, nem volt-e nyájas, nem volt-e szerető mindig irántatok, — megértve minden fájdmalt, osztva minden örömben, segítve, tanácsolva, vigasztalva mindenütt, mintha csak nektek élne s körötökön túl nem volna semmi teendője? — Szóljatok! Vagy ha már legnagyobb fájdmalainktól a szavakat megtagadta a végzet, legyen a hallgató bánat, melyet kebleinkben viselünk, legyen magas emléke, mely példaként ragyog

előttünk, őrző Istene sziveinknek, hogy kik egykor barátai valánk, e névre érdemesek maradjunk; s kik sírjánál mély gyászt viselénk, mindig rokonainak talál-tassunk.

De forduljunk az íróhoz, kinek munkássága e kört közelebből érdeklí. — Vannak időszakok a nemzetek életében, hol a művészet egy hatalmas ember vagy lelkesült nemzet pártolása által mintegy mesterségesen növeltetik. — Augustus kiterjeszti pártoló kezeit, s a római költészet arany százada kezdődik; a Medicik megnyitják házaikat, s az olasz művészet tetőpontjára hág; XIV-ik Lajos trónja mellé nagy elméket kíván s az elmék, mintha a hatalmasnak minden hódolna, feltámadnak. — De vajjon Kölcsey ily körülmények között kezdé-e munkásságát? A költő, midőn először lantjához fogott, várhata-e dús jutalmat? vagy ha nem, várható-e legalább azon közelismerést, mely a nemes szívnek kedvesebb minden jutalomnál? Tekintsünk vissza a multba s piruljunk; vagy inkább örüljünk, hogy e kor elmúlt, s hogy hála néhány nemes kebel fáradozásainak! többé nem fog átokként uralkodni hazánkon. — Ó! fogja-e hinni a jövő, hogy valaha ily kor létezhetett; hogy nemzet, megtartva eldődei nevét, nemes vérökkel szerzett hazáját s törvényeit, annyira elfajulhatott, hogy nemzetiségéről lemondjon, nem egy hatalmas ellen elnyomása által kényszerítve, nem harczok s véres üldözés között, hanem önként, erőtllenül tespedve, hona szent határai között gyáván utánozva más népek nyelvét és szokásait, mintha egy holtnak idegen fénynyel s ékességekkel el lehetne takarni rothadását? — Fogják-e hinni boldogabb

unokáink, hogy volt idő, midőn a magyar idegen vala szülőföldén, midőn maga e nyelv, melyet kincsként hagyának reánk elődeink, a nyelv, melynél a szabadságnak erősebb védőfala nincs, mint köszörületlen gyémánt a tudatlanok által lábbal tapodtatott, s egy kis fényesebb érczért kicseréltetett: mint Amerika vadjai egy tükörtöredékért adják aranyukat? Fogják-e hinni unokáink, kikre fáradozásaink után talán szebb napok várnak, hogy a nemzetiségért, melyre ők büszkék lesznek, küzdeni kelle, nem idegen hatalom, hanem magyarok ellen, azoknak hideg visszavonulása ellen, kik elődeiktől fényes nevet s birtokot, nemzetöktől a törvény minden áldásait nyerték örökségül? — Ó ha eljő az idő, melyben ez hihetetlennek fog látszani: el ne felejtsék gyermekeink soha, mily hosszú küzdelmek után jutottak ennyire; el ne felejtsék, hogy a nemzet első dalnokai megvetve, első honfiai kikaczagva élték napjaikat; s ha majdan e nemzetnek egy valóban nagy költője lesz: emlékezzék meg, hogy a lantnak, mely kezében most oly szépen hangozik, több nemzedék hangoztatta húrjait, s hogy érzelmeinek kifejezésére nem találna nyelvünkben szavakat, ha nem találkoztak volna, kik annak kimivelésére szentelve éltöket, hazájok jövőjének mindent feláldoztak, még saját dicsőségöket is; és ha nemzetünk dicsőségének magas épülete, melyet mi csak vágyainkban látánk, majdan állni fog: akkor emlékezzenek utódaink, mennyi kő fekszik a föld alatt elrejtve, s mily erősöknek kell lenni az alapoknak, melyek ennyit elviselnek. Emlékezzenek korunkra: s mondjanak áldást Kölcsey pora fölött.

Nem akarok bővebben szólni kritikáiról, melyekre egy dicső társunk fölötti emlékbeszédében oly fájdalomosan tekintett vissza; csak azon meggyőződésemet akarom kimondani, hogy a kritika, ha valaha szükséges, épen nagy mesterek műveinél az, nehogy a csodáló ivadék azt utánozza, mi a legjobb munkában is hibás; hogy Kölcsey épen ezen nézettől vezettetve írta kritikáit, s hogy általom a nemzeti irodalomnak nagy szolgálatot tett, nagyot s bizonyára a legnehezebbet: mert nemes szívének semmi nem fájhatott inkább, mint hibákat mutatni fel ott, hol nagy tökélyeket ismert s tisztelt. — Hogy nem kajánság, hanem a legtisztább érzemények sugallák e kritikákat, azon az, ki Kölcseyt s e munkáit ismeri, bizonyára nem kételkedik, ha nem tudnók is, hogy az, ki a babért maga megérdemlé, azt másoktól nem szokta irigyelni. — És ha a kritikus, ha Homér fordítója, s a philosoph a haladó idővel más, talán jelesebb vagy legalább újabb nevek előtt homályba szorítatnék is, nem fog-e fenmaradni a költő? Nem fognak-e a dalok, melyek korunkat lelkesítik, lelkesedést gerjeszteni a késő unokáknál is és tiszteletet az iránt, ki oly lángolón tudá érezni, s kinek az ég megadta a szó hatalmát, hogy kimondva korának érzeményeit, míg él, díszé legyen s emléke, ha meghalt? A nyelv, melyen ő irt, s mi szólunk, elavulhat; új hatalmasabb dalnokok jöhetnek: de az érzemények, melyeket dalai kimondanak, nem avulhatnak el soha. Nem a föld hatalmasainak dicséretére alázta meg ő a reá bizott szent kobozt; dala nem hódolt kora hibáinak, nem hangoztatá a pillanat szenvedélyeit: hanem zengé azon szent szerelmet, mely,

míg emberek lesznek, a jó s nemesnek magvaként keblökben élni fog; zengé a hazát és szabadságot, melynek szeretete tiszta keblében lángolni meg nem szűnt, s míg emberek nyelvünket érteni fogják, s e drága földön magyarok laknak, a szerelem s haza dalnoka visszhangra fog találni határai között.

De bármi szép a gondolat, hogy nevünk fenn fog maradni az emberek között, van valami ennél boldogítóbb: s ez a meggyőződés, hogy korunknak hasznos polgárai valánk, s helyünket, melyre a végezet állított, betöltve, a nehéz munkában, melyben századunk egy jobb jövő után törekszik, mi is részt vevünk; s Kölcsey minden jó- s nemesért lángoló keblével érezé, hogy e hazában, melynek véres sebeit az idő még alig gyógyíthatá meg, a jó polgárnak nem csak kesergeni az elvesztett fényért, hanem cselekednie is kell. Érzé, s a negyven esztendő férfi előtt új pálya nyílt új cselekvésre. — 1828-ban jelent meg Kölcsey először Szathmár nemes közönsége előtt, s kevés hónappal megjelenése után ki-neveztetvén a megye tiszteleti főjegyzőjévé, csak akkor kezdé polgári életét. — Megelégedve szerény hivatalával, s érezve, hogy nincsen kör, melyben embertársaink javát előmozdítani s a hazának szolgálni ne volna dicső: csak hivatalának pontos teljesítése, s megyéjének megelégedése vala a jutalom, mely után vágyódott. — De a közönség, mely érdemeit jobban ismeré, nem akarta, hogy ily férfiú csak egy törvényhatóság szűk határainak szentelje munkásságát, s midőn a még rövid idő óta, de már egészen ismert polgárt országgyűlési követének választá, tehetségeinek fényesebb pályát nyitott. — A

haza Kölcseyben eddig csak az író t ismeré; de vajjon e férfit, midőn őt a törvényhozási pályán láttuk, nem multa-e felül legszebb várakozásainkat, kik egykor csak a költőnek virágait ismerték? Nem bámultak-e, midőn észrevehék, hogy e fa, mely eddig csak virágzott, az alatt mennyire nőtt? s kik nyájas dalainak örültek, várták-e, hogy e szelid hang ily erős lesz, ha majd egy nemzethez szól? — A szent lelkesülés, mely a gyermeket Hellas s Róma nagy emlékinél eltölté, mely az ifjúnak hazafiúi dalt sugalla, élt még a férfiban is, s ez vala az, mi őt oly erőssé tevé; s ha szavánál kebletek megindult, ha beszéde előbb nyugodt tisztaságban haladva, mindig hangosabb s erősebb hullámokban áradt el, míg végre, mint a bérczi folyam, mely szikláról sziklára rohanva minden ellenállást legyőz, sziveiteket ellentállhatlanul magával ragadá: erős ellentállhatlan meggyőződése vala az, mi szónoklatának e varázshatalmat adá. Nem kételkedett nemzetében; ő nem hiheté, hogy e nemzet, melyet Isten Ázsia közepéből e földre vezérlett, s melyet annyi csaták között fenntarta, hivatásának már megfelelt; hogy míg minden nemzet halad, mivelődik, erősbül, míg mindenünnen egy szebb jövő hajnala emelkedik: csak nekünk nem szabad reménylenünk, mintha az egyenetlenség s viszátkodás örök átokként volna kimondva e hon fölött! Kölcsey bizott a jövőben, s épen mert bizott, mert szavát soha hiuság vagy nagyravagyás, hanem mindig a legtisztább honszeretetet s meggyőződés hangoztatá, azért vala oly erős, oly ellenállhatatlan e szó.

Nem szándékom Kölcsey országos pályáját taglalni. E tudós körben, mely nem a politika érdekeit, hanem a tudomány igazságait keresi, a pártok zajának hallgatni kell. De miután emberek találtattak — eléggé alávalók, — kik e nemes kebelt, miután körünkől elköltözött, rágalmazni nem pirultak; miután a pártok zaja e tisztelt sír fölött hallgatni nem akart; miután tények hozattak föl, melyek nem történtek, szavak ismételtettek, melyek mondva nem valának: legyen szabad felszólalni a barát-nak is, és elmondani sírja fölött, hogy ő tisztán futá át a nehéz pályát s tisztán fog állani emlékeinkben mint oly férfiú, kit nem önzés, hanem honszeretet lelkesített; s ki, midőn azon meggyőződésből indult ki, hogy e föld nem egyeseknek, hanem az egész emberi nemnek élvezetére adatott, oly elvekért fáradott, melyeket a jövő kor létesíteni fog. Haza s király iránt hívséget énekelt a gyermek első dalában: haza s király iránti hívség lelkesíté őt vég sohajtásaig. S habár sírját az irigység állja is körül, s habár szentelen hazudságokat kohol a rágalmazás: e név dicső fog maradni közöttünk, mint tenger közepette ama sziklák, melyeket a reájok csapdosó mocskos hullám csak tisztábbra mos.

Ő elment, elment oda, hol a szív megpihen nehéz földi útja után, hová barátink könnyei nem hatnak, hol ellenségeink csapásai nem bántanak többé. Egy puszta sír a Túr partjain fogadá be nemes kebelét; csak az elhagyott háznép, és néha egy hív, ki barátjának sírjához vándorol, ismerik a helyet, hol Kölcsey nyugszik.

Egy pár év, s a domb, mely koporsója fölött emelkedik, besülyed, és a dúsan felnőtt fű alatt talán senki

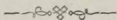
nem fogja keresni hamvait! De hát ennyi érdem után csak ez volna díja? — Ó nem! Habár e haza bányáiban nem találkozott egy kő, mely oszlopául emeltetnék, s nyelvünkben, melyet ő gazdagított, nem találunk egy pár szót, melyet hálaadva sírkövére vésnénk: mi őt nem fogjuk felejteni, nem mi, kik barátai valánk, s nem azon ifjú nemzedék, melyet annyi reménnyel nőni látott. Reátok, lelkes ifjúság! reátok legyen bízva emléke. Nézzétek életét, s legyen képe fenséges példa előttetek. Nézzétek őt, az árvát, a szegényt, a gyengélkedőt s tudjátok: őt hazájának szent szeretete vezérlé ily magasra, s közöttetek senki sincs, ki dicsőn nem ragyoghatna mint ő, ha keblét ily tiszta lángok töltik el. Sok, miért Kölcsey fáradott, még nem létesült. Sokért fogtok fáradni ti is, mit teljesülve nem láthattok; de ne lankadjatok azért buzgóságtokban. A gondolat vagy érzemény, melyet Isten bennetek ébresztett, a világé, s elátkozott, ki a reá bizott kincset azért temeti el, mert fél, hogy önmaga nem fogja éldelni gyümölcseit. Nézzétek e földet, ő anyailag növeli legjobb nedvével a magot, mely reá bízott, míg fává nőtt s zöld ágaival tavaszt hirdete; s a puszta homokja ellent nem áll, mikor a szél felkapva, messze honától elviszi oda, hol a nagy rendelőnek szüksége van rá; a havas nem rejti el magas csúcsát a nap sugarai elől, s mihelyt feljött, ragyogva hirdeti az új napot, ha bár melegének áldásait nem érezi. Föld a ti szivetek is, s azért veté belé magvát az istenség, hogy nagyra nevelve növényét, ti is tavaszt hirdessetek; homokszemek vagytok, melyekre a teremtőnek talán szüksége van, midőn nyugalmatok-

ból a szenvedelem fuvalmain fölragad; tetők vagytok, melyeknek nem éldelni, de hirdetni kell a közelgő napot. — Nézzetek Kölcseyre, nézzétek fáradhatatlan szorgalmát, le nem győzhető állhatatosságát, s tanuljatok reményleni, túrni s fáradni mint ő. — S ha egykor eljövendenek a boldogabb napok, midőn a magyar, Istenéhez emelve kezeit, egy nagy, dicső nemzetnek érezheti magát; ha az idő eljő, hol testvér-népeit nem követi többé, hanem velök egy czél felé egyenlő léptekkel fog haladni; ha ez áldott földön a hosszú véreső után végre derült napok megtermik az áldást, melyért mi saját szerencsénket, mint a magot, elvetettük, s izzadtunk, s imádkoztunk annyi éven át; ha eljő az idő, melyet dicső barátunk lelkének forró kívánataival felhitt: akkor gondoljatok a rég elhámvadott honfira, ki a Túr partjain egy puszta sírban pihen, s mondjatok áldást nyugalma fölött. Ő értetek élt.

11 9

KÖRÖSI OSOMA SÁNDOR.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA XII-DIK KÖZÜLÉSÉBEN

OKTÓBER 8. 1843.

Megjelent a m. tudós társ. évkönyvei VII. k. 32—51. lapján.

Dicső látvány oly férfiú, ki egy magas czélért áldozza fel életét. Legyen az hazája, a becsület vagy vallásos meggyőződése, miért vérét ontá: lelkünk emelkedik a bátornak emlékénel, ki erős lánczokat s gyöngéd kötelékeket, melyekkel az élet sziveinket magához fonja, szét birt szakítani, s lelkét Istenére, nevét a jövőre bízva, a halállal szembe szállt, hogy példájából a zsarnok s elnyomott megtanulják, miként van valami e világon, mit lelánczolni nem lehet: a bátor, erős meggyőződéstől vezetett férfiakarát.

De van valami e világon, mi ennél nehezebb, és még fenségesebb: azon tántoríthatlan állhatatosság, melylyel a férfiú egy nagy eszme kivitelének szenteli egész életét. S ha a sokaság, mely csak az iránt visel-

tetik érdekekkel, mi zajjal történik, és csak a bajnoknak, ki valamely ügynek diadalát kivítta, — csak a gondolkozónak, ki valamely igazságot már kimondott, nyújtja koszorúit: méltó, hogy mi, kiknek a tudomány tiszta szolgálata jutott feladatul e hazában, meg ne feledkezünk a fáradhatlan munkásokról, kik czéljukat, épen mert az emberi erőnél magasabb vala, el nem érheték, kik az igazságot, melyet kerestek, egészen nem találhaták föl, de kik élőknek egész erejét egy célra irányozva, dicső példái azon férfiúi állhatatosságnak s kitartásnak, melynek a tudomány minden haladását köszönheti, s mely több lelki erőnek s erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármily fényes siker.

Ily férfiú volt Kőrösi Csoma Sándorunk; — ha valaki, úgy ő bizonyára méltó, hogy neve tisztelettel említettessék, s emléke példaként állíttassék fel a serdülő nemzedéknek: miként férfiúi kitűrés a látszólag legreménytelenebb pályán is mindig magasra vezet.

Kőrösinek hazája Erdély. — Ha az országok politikai felosztását, ha földleirási kézikönyveinket tikintjük, ő nem hontársunk; ¹⁾ s fájdalommal tölténé lelkünket a gondolat, hogy nagy embereink sorából e nevet, mely ily tiszta fényben tündököl, ki kellene törölnünk: ha nem épen Kőrösi emléke volna legszebb bizonyítványunk arra, hogy azon határokat, melyeket Erdély s Magyarország közt a történetek kifejlődése vont, szívünk nem ismeri; s hogy míg iskoláinkban két testvérországról tanulunk, honszeretetünk csak egy magyar hazát ismer.

¹⁾ Erdély még akkor nem volt Magyarországhoz kapcsolva.

Kőrösi hazája Erdély vala; de midőn a gyermekszív eldődei emlékénel először feldobogott, midőn az ifjú az ősök ismeretlen honát keresve útnak indult: nem a mi eldődeink nyomdokát kereste-e akkor ő? Mi vala az, mi lelkét föltartá annyi sanyarúságok között, mi őt veszély- s szenvedésektől környezve csüggedni nem hagyá? nem azon remény volt-e ez, hogy majdan évek után, Ázsia határain, a gobi pusztán, vagy ott, hol a Himalaya csúcsai az ég felé nyulnak: fel fogja találni azt a népet, mely nyelvén, mely a mi nyelvünkön szól, melyben vérét, a mi vérünket ismerheti el, melynek fiait kebléhez szorítva, másfél ezerednyi elválás után magyar magyarral ismét ölelkezik? — S Kőrösi nem volna a miénk; hazája nem volna a mi hazánk? Azon népek, melyeket egy ezred története összelánczolt, melyeknek dicsősége és szenvedései közösek, melyeket a multban emlékeik, a jelenben szeretetök, a jövőben reményeik egybefonnak, örökre el lennének válva? Oh nem! Kőrösi emléke biztos jelünk, hogy ez nem lehet. Azon férfiúnak nevénel, ki óriási szeretetében nem Magyarország s Erdély, de népünknek a széles világ bármily részében lakó gyermekeit fogta körül, azon édes meggyőződés tölti lelkünket, hogy ama határvonal, mely Erdélyt honunktól elválasztja, sziveinkben nem létezett soha, s bátran mondhatjuk: Kőrösinek hazája Magyarország azon része, melyet Erdélynek neveznek.

Csak igen kevés az, mit első éveiről tudunk. Azok közé tartozik ő, kik inkább arra törekszenek, hogy valami emlékezetre méltót tegyenek, mint hogy tetteiknek emléke fönntartassék — s ha kiveszem azt, hogy Eger-Patakon, Sepsi székben, székely katona szülőktől származott, s első neveltetését az enyedi ref. kollegiumban nyerte, nincs mit e férfiú gyermekéveiről mondhatnék. Kétségen kívül érdekes volna az első benyomásokat ismerni, melyek Kőrösi gondolatainak irányát elhatározzák; tudni a körülményeket, melyeknek befolyása alatt már az ifjú oly erősen akarni tanult; érdekes, forrásáig követhetni az életet, mely oly dicsően folyt, s oly tisztán végződött; de az idő, melyben a szükséges adatokhoz juthattunk volna, elmúlt, s ha vannak is, kik Kőrösit gyermekkorában ismerék, ki az, ki dicső jövőjét előre látva, a szegény székely fiúnak fejlődésére a szükséges figyelmet fordította volna, midőn az 1799-ben az enyedi kollegiumba lépett, s kenyerét mint iskolai szolgáló keresé?

Hisz ő nem tartozott a szerencsések közé, kiknek családjuk százados érdeme vagy szerencséje megkészíti a magas alapokat, honnan legkisebb érdemeik észrevételnek. — Ő becsületes, de szegény szülőknek saját erejére bízott gyermeke vala, a nép azon osztályából, melyből emberi nemünknek majdnem minden valóságos jóltevői származnak, de melynek nagy férfiai — hogy a rómainak Metellus híréről használt hasonlatosságával éljek — mint a fa, hallgató évek leforgása alatt észrevétlenül nőnek. — Minden, mit Kőrösi gyermekéveiről Hegedűs Sámuel úr egyszerű, de ép ezért szívhez szóló

nekrológiájából tudunk, abban áll: hogy Kőrösi már gyermekkorában szorgalma s jó magaviselete miatt nevelői s iskolatársai előtt kedveltté vált, s inkább nemes érzeményci- és tudományos törekvéseiben mutatott állhatatos szorgalma, mint nagy elmebeli tehetségek által tűnt ki társai fölött.

Hivatása még titok vala a világ s önmaga előtt, s habár kelet felé tekintve, honnan a nap emelkedik, s mint hallá, ősei jöttek, a gyermek néha kimondhatatlan vágygyal telt is el; s habár honfoglaló apáink tettein, melyeknek emléke a székely nép között elevenebben fennmaradott — szíve hatalmasabban dobogott fel, s mintha nehéz jövőjét sejtené, a gyermek rövid időre gondolatokba merült: vágyainak akkor még nem vala biztos tárgya, s korának játéka vagy kis foglalatosságai, melyeknek hív teljesítése már a gyermeket jellemzé, hamar szétoszlaták a gyöngye felleget, mely szelid derült-ségű arcját egy pillanatra elkomorítá.

De a boldog gyermekkor nem tart sokáig annál, kinek e világon nagy feladás jutott. Nehéz ösvénye hamar elválk a mindennapi élet tág útjaitól, s a szív, mely egykor magas czélokért fog dobogni, nem maradhat sokáig nyugodtan. Így Kőrösi is félig gyermekkorában már érzé hivatását. Csakugyan Herepei Ádám történelmi tanár jeles oktatásának, mely akkor az enyedi ifjúságot e tudományra lelkesité, kell-e tulajdonítani az ifjú lelkesedését — mint azt idősb barátja, Hegedűs hiszi — vagy egy véletlen szónak talán, mely akkor látszólag következés nélkül hangzott el, de mely a gyermek szívébe termékeny magként erős gyökeret vert:

ki mondhatná? — Nem ismeri senki a gyenge szálakat, melyekből a végzet éltünk változhatlan fonalát szövi; elég tudnunk, hogy az óriási terv már tizennyolcz éves korában támadott Kőrösink szívében, s hogy már akkor két iskolatársával együtt ígéretet tőn: keresztül utazva Ázsiát, egykor felkeresni népünk ott elhagyott maradványait.

Kik Kőrösit élte ezen szakában ismerék, még most is szeretettel emlékeznek reá s a meleg barátságra, melylyel társain függött. — Magas terveit, melyekről annyival kevesebbet szólt, mennyivel erősebb feltétellé váltak kebelében, csak kevesen ismerék. Mint a folyó annál nyugodtabb felszínnel fut célja felé, minél mélyebbre ásta ágyát: úgy arcának szelid kifejezése alatt nem kereste senki a nagyszerű gondolatot, melylyel lelke mélyében küzdött; s mert kevesen tudják, hogy az, mi valóban nagy, mindig egyszerű is, s hogy nagy feltételek kivételére nincs jobb előkészület, mint midőn azon kört, hová végzetünk által állítatánk, hiven betöltjük: még azok is Kőrösi terveit, midőn őt hivatalának mindennapi kötelességeit nyugottan teljesítve látták, inkább nagyszerű ábrádnak vették, mint oly valaminek, mit csakugyan teljesíteni készül. Barátai erről csak 1815-ben győződtek meg, midőn a göttingai egyetembe lépve, Eichhorn vezetése alatt egész erélylyel a keleti nyelvek tanulására vetette magát, hogy megszerezze azon eszközöket, melyek nélkül nagy feladását kivinnie nem lehetett.

Azon rövid időszak, melyet az egyetemen töltött, — mindössze harmadfél év — s híres tanítójának

tanácsai üdvös s állandó befolyást gyakoroltak Kőrösi egész életére, főképp az által, mert Eichhorntól hallá, miként a középkori arab írókban sok található a magyarok ázsiai történeteiről s vándorlásairól; s ezért arra határozta el magát, hogy, mielőtt nehéz feladatához fog, Konstantinápolyban minden arab író át kutat, s itt fogja keresni az útmutatást; ez az oka, miért indult útján keletdél felé, s nem inkább kelet-északnak, azon úton, melyen történetíróink szerint apáink jöttek, s melyen, úgy látszik, könnyebben akadhatunk nyomdokaikra. Hogy Kőrösi mindazon okokat, melyek útjának kelet-észak felé való folytatását tanácsolák, szint oly jól ismeré, mint bárki más, sőt hogy konstantinápolyi útját csak előkészületnek tekintve, épen ezen irány követése volt szándékában, az világos nem csak azokból, miket Hegedűs, kivel ő 1819-ben már határozattá vált feltételét közlé, nekrológiájában akkori terveiről mond, hanem világos még inkább abból, hogy dicső utazónk, tudva mikép ezen irányban útja nagy szláv tartományokon vezetendi át, honnlétének végső évében egészen a szláv nyelvek tanulására vetette magát, s e végett 1819-ben tavasz kezdetétől őszig hét vagy nyolcz hónapot töltött Zágrábban.

Ezen útjában dicső társunkat Kenderesy Mihály kormányzéki tanácsnok segíté, ki neki nemcsak ez alkalommal száz forintot ajándékozott, hanem egyszersmind arra kötelezé magát, hogy míg útja tart, őt évenként hasonló összeggel fogja segíteni; s ha e segedelem csekélynek látszik is, mely csak Kőrösi takarékosága által válhatott fontossá: az egész haza köszönetét

érdemli azon férfiú, ki, midőn az ifjú nagyszerű feltételei csak ábrándoknak tartattak, midőn neve e hazában ismeretlen vala, s pártolása senkinek dicsőséget nem szerezhetett, őt el nem hagyá, s benne először gerjeszté azon meggyőződést, mely a legszilárdabb kebelnek is vajmi jól esik: hogy van valaki, ki szándékaink józan-ságát s kivihetőségét átlátja, s ha czélját nem érné is el, azon részvéttel fogja hallani bukásunkat, melylyel dicső csatában elveszett bajnokról szólunk.

Zágrábból tél kezdetén gyalog — mint az utolsó időkben gyakorlat végett utazni szokott — szülőföldjére visszatérve, az egész telet majd Enyeden, majd Szászvároson s Kolozsvárott tölté, utolszor élve néhány hónapig azon hazában, melynek hótakart csúcsai a székely szivében annyi kedves emléket gerjesztének, s melynek történetéből már a gyermek lángolón szeretni tanulta nemzetét. — Mindazon részvét s érdek azonban, melyet honában talált, jóakaróinak tanácsa, barátainak kérései szándokát meg nem változtathaták, s bármiként sovárgott a nyugodt boldogság után, melyet távol a világ zajától a tudományok mivélésében, s a családi élet csendes körében élvezhetett volna, s bár 30 éves korában — midőn, több mint tíz évi tudományos előkészületek után, az ábrándozó gyermek optimismusán rég túl vala — mind azon veszélyeket s nehézségeket, melyek őt czéljának kivitelénél várak, előre látta: semmi sem tántoríthatá meg erős szivét föltételében, melyhez őt nem önzés vagy hiúság, hanem lelkének benső érzete vezette, mely után fáradva, mert benne látta éltének feladását, magáról megfélekedezett.

1820-ban tavasz kezdetén még egyszer elment Enyedre; — hol ifjúságának nagy részét tölté, e helyen lakott az időben egykori tanítója Hegedűs Sámuel s ő bucsút venni jött ifjúságának egyik legjobb barátjától. Könnyen öltözve, kis pálczával kezében, mintha csak ki a mezőre készülne, lépett barátja szobájába az utazó, s elmondá, hogy holnap indulni fog. Kőrösi nyugodt vala, arcán azon derűtség mutatkozott, melyet nagy pillanatokban csak erős, csak magával tisztában levő kebel élvezhet, s nyájas beszélgetések közt folyt le a nap, az utolsó, melyet a barátok e földön együtt tölthetnének. — Jövő reggel a vándor útnak indult. Barátja, ki őt a mezőre kíséré, a Maros partjáig követte szemeivel a távozót. — Kőrösi megkezdé nehéz pályáját s a haza nem látta többé hű gyermekét.

Ne várja tőlem a tisztelt gyülekezet, hogy Kőrösi Ázsiában tett útjának leírásába, hogy tudományos érdemeinek méltánylásába ereszkedjem; arra hiányoznak adataim, erre nem érzek magamban képességet. Csak rövid vázlatát fogom adni dicső hontársunk életének; eredményeit érdemök szerint méltányolni egyedül azok képesek, kik vele a tudományok ugyanazon mezején fáradoznak.

Egy levélből, melyet Teheránból decz. 21. 1820. az enyedi kollegium pátronusaihoz írt, tudjuk, hogy megváltoztatva előbbi utazási tervét, a Balkánon keresztül Syrián áthaladva, utazása első évét Persiában végzé.

Érdekes e levél, mert a férfiú jellemét festve, tisztán kimondja azon czélt, mely után kiindult. „Én — így szól — hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek,

mind pedig nemzetemhez való háladatoságomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vevén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyujtottam meg — elindultam nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet, s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!“ Útjának részleteiről e levélben nem foglaltatik semmi, — hihetőkép mert már közelnek vélve czélját, egy év leforgása után, a mint írta: „mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesbb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni remélt.“

Teheránból, hol az ott lakó angoloktól, főkép a nagyérdemű Villoktól mindenkép segítve, egy ideig tartózkodott, a fáradhatlan utas nem is várva meg a segedelmet, melyet hazájából kért, s mely neki az angol követség útján küldetett, Tibet felé indult, hova őt némely tibeti szavak magyar hangzása s mint gondolá, nyelvünkkel rokonsága vonzá; de hol azon egy levélből, melyet ottani tartózkodása alatt hazájába írt, csak ismét azt tudjuk meg, hogy a tibeti nyelv tanulásával foglalkozik.

Azon időt, melyet Kőrösi Tibetben töltött, mind eddig fátyol takarja. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián keresztül a gobi pusztá felé vándorolt, hol részint Moorcrafttal, részint magányosan a Himalaya völgyein s Tibetben körül járt. Ezen utazások története s eredményei azonban előttünk ismeretlenek; az egy, mit biztosan mondhatunk, az, hogy idejének legnagyobb

részét, mely Teheránból elindulása s Calkuttába érkezte közt elfolyt, Kaman és Zsimkasz buddha kolostorokban tölté. Elkülönözve a világtól, kilencz négyszög lábnyi szobában, hol a hévmérő négy hónapig mindig 0 alatt 15 fokon állt, ő tűz nélkül reggeltől estig dolgozott; — ez a helyzet, melyben hontársunk hosszú éveket töltött, s 40,000 tibeti szónál többet összeírva, megszerzé azon nyelvnek ismeretét, melynek irodalma, mint gondolá, őt nemzetünk eredetének föltalálhatására segíteni fogja; s a tibeti nyelvnek első grammatikája és szótára, melyet ő készített, egyik dicső eredménye azon hosszú tudományos martyrságnak, melyre elég lelki erőt kivüle talán senki nem talált volna.

Elkészítve ezen munkáit, hogy azokat a világgal közölje, és más tudósokkal értekezzék, Csoma végre elhagyá szomorú lakhelyét, hol annyi éven át dolgozott és Simla és Subhatu felé Calcuttának indult. Ez azon időpont, melytől fogva társunkról valamivel részletesebb tudósításokat szerezhettem; gyérek ezek is, de hitelességökért a híres utazó b. Hügel Károly úr kezeskedik, ki Indiában tartózkodva, hontársunkkal közelebb ismeretségben állt, s azokat velem közölni szives volt; s e kevés részletek is elegendők hontársunk nemes jellemét velünk megismertetni.

Azon időben, mikor Kőrösi Subhatuba ért, az angol-ind kormány, félve az orosz emissariusok befolyásától, minden észak felől tartományaiba jövő utast feltartóztatott; s habár az angol residens, ki Csomának a kamani kolostorban tartózkodásáról s életmódjáról rég hírt vett, őt gyanú nélkül fogadá, s az idegent, ki a Himalaya

szegényebb néposztályainak ruházatában érkezett meg tisztelő barátsággal üdvözlé: nem állt szabadságában őt útjának folytatására fölhatalmazni, mielőtt arra az 1400 angol mértföldnyi távolban székelő főkormányszéktől engedelmet nem nyer. Tudtára adá Kőrösinek e kénytelenséget s felszólítá őt, mondaná meg, mit kíván mulasztott idejének kárpótlásául? Erre azonban Kőrösi kinyilatkoztatva, hogy e mulasztás által jelenleg kárt nem szenved, végre csak azt fogadá el, hogy Subhatuban való tartózkodása alatt költségei, melyek hónaponként őt rupiánál többet nem tevének, az ind-angol kormány által fedeztessenek. Bámulá a kormányzó e férfiú nagylelkűségét s midőn számára ötszáz rupiát tudta nélkül félre tenni, önházába fogadá az idegent, ki azalatt kérésére ázsiai öltözetét letéve, magyar nadrágban, mellényben s kék frakkban jelent meg Subhatuban, miként honn, s a forró indiai égalj ellenére halálaig járni szokott.

A várt engedelem végre megjött, s a residens, ki utazónkról már előbb a legkedvezőbb jelentést tevén, bucsút véve több hónapos vendégétől, Princep Jakab híres calcuttai tudósna ajánlá őt, kinek Kőrösi számára már előbb azon ötszáz rupiát átküldötte volt, melyeket mulasztott idejének kárpótlásául a kormánytól elfogadni nem akart.

Calcuttában, hol őt híre megelőzte, szíves fogadás várta honfitársunkat. A tudósok, kik előtti Tibetben tett tudományos buvárkodásai ismeretesek valának, s a közönség, melyet rendkívüli életmódja s főképen Subhatuban mutatott önzetlensége érdekelt, egyenlő kíváncsisággal fogadák az idegent, s az ázsiai társaság tagjává

nevezve, a méltánylat, melyet itt talált, némikép kipótolá azon nehéz áldozatokat, melyekkel azt megérdemelte. Egy nagy fájdalom vára azonban Kőrösire ez új körében, s mint később sokszor mondá: „életének legkeserűbb pillanatai azok, melyeket ez neki okozott.“

Kőrösit Tibetbe való utazásra, s e nehéz nyelv megtanulására némely tibeti s magyar szavak közt gyanított rokonság birta, s habár későbben észrevéve a különbséget, mely a két nyelv közt létezik, csak azon reményben folytatá studiumát, hogy a tibeti irodalomban nemzetünk eredetére nézve felvilágosításokat találhat: mégis azon meggyőződésben fordíta annyi szorgalmat e tanulásra, hogy oly nyelvet tanul, melynek ismeretéhez más könnyebb úton jutnia nem lehetne. Midőn most Calcuttában fáradságának eredményeit más tudósokkal közlé, s tőlök hallá, hogy e nyelv, melynek megtanulására ő férfi erejének legjobb részét szentelte, a szanszkritnak csak romlott dialektusa; midőn meggyőződött, hogy azt, miért ő annyit szenvedett, sokkal könnyebben érhetne volna el: szivét leírhatlan fájdalom tölté, s az erős férfit, ki annyi szenvedéseket nyugodtan s panasz nélkül elbirt, e meggyőződés beteggé tette.

De Kőrösi nem tartozott azok közé, kiket a fájdalom földre sújt, s habár fölösleges fáradozásainak emléke lelkét keserűséggel töltötte el, miután tibeti grammatikáját és szókönyvét az ázsiai társaság pártfogása alatt kiadta, újabb erővel fordult a szanszkrit nyelv megtanulásához.

Azon idő alatt, melyben munkái kiadásával foglalkozott, az ázsiai társaságtól felszólítva egyszersmind

e társaságnak 1100 kötetből álló tibeti kézirat-gyűjteményét rendezé a nagy orientalista, s ezen óriási munka, melyet tizennyolcz hó alatt oly pontosan végze el, hogy minden kötet első lapján czímét, foglalatjának rövid kivonatát diákul följegyzé, új alkalmat ada neki bebizonyítani azon önzetlenséget, mely őt jellemzé. — Princep ajánlatára — ki őt hív barátsággal követve, a mindennapi életben tapasztalatlant minden viszonyok közt segíté — a társaság, míg e munkát bevégzendi, havonként 200 rupiával akará megjutalmazni fáradozásit, melyeket azonban Kőrösi minden szegénysége mellett sem fogadott el, kimondván, mennyire helytelen volna jutalmat elfogadni oly valamiért, mi neki magának annyira kedves, és mihez hogy engedelmet nyerjen, ha tehetné, kész volna önmaga havonként annyit fizetni.

Ekkor érkezett Calcuttába azon segedelem-pénz is, mely Kőrösi számára az 1830-iki országgyűlés alatt a hazában gyűjtetett. A pénzt magát, átadva Princep barátjának, azon időre tevé el, mikor majd honába visszatérend, hogy rajta ind könyveket s kéziratokat vásárolva, a hazának tudományos kincseket hozzon azon segedelemért, mely szemében csak az által nyert becsét, mert a hazából jött, s annak jeléül fogadható, miként neve nemzeténél nincsen elfelejtve.

Kőrösinek nem volt szüksége segedelemre. Az ázsiai társaság épületében lakván az egyszerű férfiú, — ki rizsszel s theával élt és szalmazsákon aludt, s nappal csak ritkán hagyva el szobáját, dolgozott, — függetlensége érzetében pótlékot talált a nélkülözésekért, melyeket szenvedett. De mennyivel közönyösebb vala

minden anyagi szenvedések iránt, annyival nehezebben tűrt mindent, mi által büszkeségében sértve érezhető magát, — kevesebbé bántva, ha érdemei nem méltányolatlanak, mint ha jótétemények által magát önmaga előtt lealázva gondolá.

Jellemének ezen sajátságát látjuk a következő esetből: Princep, kire a hazájából nyert segedelempénzt bizá, jobbnak találván, ha az kamatozik, félig Kőrösi engedelmeivel, félig nélküle, barátjának rá bizott tőkéjét egy calcuttai bankra bizá, mely rövid idővel ezután a többi indiai bankok nagy részével együtt megbukott; miután pedig ez alkalommal Kőrösi pénze is elveszett, Princep ajánlatára az indiai társaság honfitársunk egész veszteségét kipótola. Az egész dolog hírlapok útján közöltetett s mindenki által jóváhagyatott. Csak ő maga, ki ezen adomány által magát sértve érzé, nem nyugodhaték meg ez eljárásban, és sokáig tartott, míg barátjának megboacsátá: hogy oly valaminek indítványozója volt, mi által becsületét sértve gondolá.

Tisztelet s méltánylat fogá körül dicső társunkat az angol-ind kormány fővárosában, s mind az ázsiai társaság tudós tagjai, mind a kormány teljes mértékben elismerék a rendkívüli férfiú érdemeit. Ő maga azonban elkülönözve a társaságtól, csak a tudományoknak élt. Magába zárkozottan, mintha nagy titkot rejtene, melyet senkivel közölni nem akar, idegen az idegenek között, csak ritkán s kevesekkel lépe közelebbi érintkezésbe. Princep holta után talán senki nem volt, ki őt barátjának nevezheté. Lelke előtt mindig távol hazája állott, előtte azon czél, mely után hosszú vándorlására kiindult, s melyet elérni éltének végső reménye vala.

Így folytak évek nem szünő munkásság között, s Kőrösi teljesen birva már a szanszkrit nyelvet, átkutatva az arab, szanszkrit s tibeti irodalmakat, elkészülve érzé magát, s újra útnak indult. Meggyőződése szerint a dzsugur nép, mely Lassától kelet s észak felé Cham tartományban Khina határain lakik, vala az, melyet egész éltén át keresett, s melyben eldődeink ivadékait föltalálандja, s e vélemény, — mely részben nyelvrokonságon s azon meggyőződésen alapult, hogy a hunok, elhagyva hazájokat, Közép-Ázsiától távol kelet felé keresendők — új reményekkel tölté lelkét, s Lassa vala a cél, mely után a már ötvenedik évét túl haladt férfi ifjúságának egész lelkesedésével zarándokolt. Így ért ő 1841-ben márczius 24-kén Dardschilingbe, Sikken tartományába, hol az angol ügyviselő Campbell úr által szivcsen fogadtatva, egy ideig, míg a lassai lámától tovább utazásra engedelmet nyerend, tartózkodni akart.

Kőrösi derült vala e napokban. Czeljához közel érezvén magát, reménnyel s bizalommal tekinté a jövőbe, s úgy látszott, mintha elzárkozó kedélye, melylyel czeljait máskor titkolá, megváltozott volna.

Elmondá Campbellnek egész életét, — a célt, mely után útra indult, a nehéz szenvedéseket, melyeken tudományos vizsgálatai közben keresztül ment, ismereteit, melyeket oly drága áron szerzett, s melyekért most végre elnyerendi jutalmát. Hisz ő czeljához közelgett, miért titkolná tovább terveit, melyeknek létesítésében őt senki többé meg nem előzheti; miért nem vallaná meg, mennyire vágyódik ő is az emberek méltánylása után, — midőn a ponton állt, hol hivatását betöltve fáradozá-

saiért dicsőség vár reá? — S ő nem csalódott: a fáradt vándor céljához ért.

Ápril 6-án Campbell úr Csomát betegen találta. — A Himalaya völgyeiben uralkodó veszélyes láz megragadta honfitársunkat, s az orvosi segedelem, melyet eleinte elfogadni nem akart, elgyöngült testét nem tartatható fel többé. Ápril 11-én 5 órakor reggel, körülfogva Campbell, Griffin orvos s néhány dardschilingi angoltól, hunyt el fájdalomtalanul dicső társunk, s kinek szive csak honáért dobogott, ki nemzete feldicsőítésének szentelte napjait, annak sírja fölött idegen nyelven egy angol mondá el dicséretét.

De midőn nagy honfitársunk halálára emlékezve szívünk fájdalommal telik el; midőn a gondolat, hogy e hazának egyik leghivebb gyermeke ott hamvad el, hol sírja fölött emléket nem emelhetünk, hová e hon gyermekei nem zarándokolhatnak, hol évekig talán soha egy magyar könyei sem fogják áztatni nyughelyét: ne felejtjük el azokat, kik társunknak pártolói, barátai valának míg élt; kik ha hazáját nem pótolhaták is ki, legalább enyhíték a vándor szenvedéseit; ne felejtjük azon dicső népet, melynél Kőrösi neve, ha nem is szeretetben mint nálunk, de tiszteletben fog maradni.

Dicsőn s fenségesen áll a britt Európa népei között. A világ öt része ismeri hatalmát, s lobogója uralkodva lobog a nagy tenger fölött; s mégis nem ez az, mi Albionnak legszebb dicsőségét teszi, mi neve említésénél minden gondolkozót önkénytelen tiszteletre bír. Az állhatatosság, melylyel szellemi czélokért küzd, a diadalok, melyeket az emberiség s tudomány mezején kivívott;

a rokon érzet, melyet minden nagy gondolat s érzemény, a méltánylat, melyet minden való érdem, — mint Kőrösié, — e népnél talál: ez az, mi nevét nagygyá s dicsővé teszi a világ népei között. — Az angol nemzet az, melynek Isten után a dicsőséget, mely Kőrösi érdemeiből ránk háramol, köszönhetjük. Teheránban Willok, Tibetben Moorcraft, Calcuttában Princep, Dardschilingben Campbell, — mindig s mindenütt angolok valának, kik honfitársunkat tanácsosal s jótettekkel segítették, kik azt, mit e haza dicső gyermekeért nem tehetett, vagy tenni elmulasztta, kipótolták; s habár a tibeti grammatika és szókönyv által Kőrösi lerotta tartozását, s pirulás nélkül fogadhatá el az idegenek jótéteményeit: csak kötelességet teljesítek, midőn társaságunk, midőn Kőrösi minden tisztelői, midőn egész hazám nevében nyilván köszönetet mondok e föld legdicsőbb népének azon pártolás- és segedelemért, melyet honfitársunk az angol nemzet egyes polgárainál és kormányánál talált.

S most sírjától tekintsünk vissza még egyszer Kőrösi életére. Midőn ő félig gyermek korában élte czélját megválasztá: ki hitte volna akkor, hogy a határozat, melynek nagyszerűségétől csak a tapasztalatlan ifjúkor nem ijedne vissza, soha megváltozni nem fog? „Gyermek merész álmai“, gondolák azok, kiknek az ifjú föltételét, nagyszerűsége miatt piruló arczczal elbeszélé; — „ha majd az élet tapasztalásai megismertetik vele a világot, s öngyengeségét: szemei előtt e fönséges álmom önként el fog oszlani.“ — S nem volt-e igazságuk? Miként a felkelő nap a táj legmagasabb csúcsaira veti első sugarait: úgy ifjú képzetünk előtt létünk legemel-

tebb magaslatai tűnek föl először, s valamint ritka, ki Kőrösi akkori korában elérhetlen czélokot nem tűzött volna ki magának, úgy nincs, a mit a tizennyolcz éves ifjú föltételeiben bámulhatnánk; egy gyermek merész álma vala az, mi akkor lelkét tölté. De midőn látjuk, hogy a gyermekálmom nem oszlik el, hogy a férfi a gyermek ábrándjáról le nem mond, hanem egyenként legyőzve az akadályokat, szembeszállva minden veszéllyel, küzd, míg czélját eléri, vagy a tusában elvész: nem telik-e lelkünk bámulással; nem érezzük-e, hogy azon hatalmasok egyike előtt állunk, kiknek nem a világ, hanem önszivök jelöli ki irányukat; kiknek a siker, melyet szerencse ad, s a diadal fénye, nem szükséges, hogy ragyogjanak? — Nem kell-e megvallanunk, hogy Kőrösi azon kevesek közé tartozik, kiknél, mint a zászlón czimere és szinei csak akkor látszanak meg egészen, ha redőit ellenkező szél szétbontá, úgy a nem kedvező szerencse csak lelköknek rejtett szépségét tünteti fel; s ha van, ki honáért többet tett, nincs senki, ki a férfias kitartásnak dicsőbb példajaként állana előttünk.

„S vajjon nem tévedés volt-e az, melyet Kőrösi egész életén át követett.“, így gondolkoztak talán sokan, midőn Kőrösi távozásának híre a hazában elterjedt; „nem kell-e fájlalnunk, így elmélkednek talán sokan maiglan is, hogy ennyi tehetség, ennyi lelkesülés egy elérhetlen, sőt elérve is oly csekély hasznú czélra fordítatott? Nincs-e a magyarnak elég tennivalója hazájában, a tudomány s művészet még elhagyott mezején, a közélet, polgárosodás nehéz, de dicső ösvényein? S ha Kőrösi óriási honszeretetével ide fordul, ha legyőzhetlen aka-

rattal, melyet viszontagságok csapásai, mint a vasat, csak keményebbé aczéloztak, e termékenyebb térek egyikén működik: magának mennyivel több dicsőséget, a hazának mennyivel több hasznot szerezhetett volna fáradozásaival!“ S talán nem csalódnak, kik így okoskodnak. Ki dicséret után vágyódik, az a mindennapi-ság járt ösvényéről ne térjen el. Maradjon ott a poros uton, hol vele ezerek haladnak, s ha a célhoz, mely felé mind annyian fáradsanak, előbb közelíthet, az utána lihegő csoport bámulni fogja a hatalmas járót, ki által megelőztetett, de kit legalább követhet. — Az ember isteneiben is csak önképe mását imádja, s esztelennek vagy szörnyetegnek hirdeti azt, kivel magát összehasonlítani nem lehet. — Kinek haszon kell, ki élvezni vagy legalább látni akarja a gyümölcsöket, melyeknek magvait elhinti: szűkebb körökre szorítsa vágyait. Munkáságának teljes sikerét csak az várhatja, ki azt kis célokra irányozá. Az út, melyen Kőrösi haladt, nem az, mely népszerűséghez, haszonhoz vagy élvezethez vezet. — De vajjon csak a pillanatnyi méltánylat, csak a haszon, melyet forint- s garasonként számolhatunk ki, mérlege tetteinknek? Ha úgy, akkor Leonidás dicső halála balgaság, akkor mindazok, kik nagy igazságokért koruktól nem méltányolva, sőt a tömeg gúnya közt vértettek el, — hasztalanul ontották véreket. Amaz az ellent nem tartóztathatá vissza hazájától, s látszólag hasznosabban cselekszik vala, ha bajnoktársait a hon más csatáinak tartja föl; ezek koruk eszméit vagy tévedésit védve, azon lelki erővel, mely nekik csak üldözést szerzett, tapsot s dicsőséget arathattak volna;

s mégis ki kétkedik érdemeikben? ki merné mondani, hogy ők nem jól cselekedtek?

Valamint a hegyi patak, mely szikláról sziklára omolva magas vízeseésekben a völgybe száll, sebes árjaival a hajót, mely rábizatik, széttöri, s rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, nem hasztalanul zuhant le magas helyéről, mert hatalmas szavával a teremtő nagyságát hirdeti: úgy vannak emberek, kiknek csak az hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájokon átfutnak, emberi természetünk egész nagyságát tüntessék föl. S nekik szép feladás jutott. Az emberi nemnek nem csak nagy tettekre, — melyeknek következéseit mindenki észreveszi, — hanem nagyszerű példákra is szüksége van, hogy a serdülő ivadék, maga előtt látva a férfit, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, nekik áldozni tanuljon; s kinél ezt tehetjük, annak napjai nem hasztalan folytak el.

És vajjon nem ilyen-e Kőrösi is? Példája azon állhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félben, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg, — példája, hogy nincs nehézség, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, mely minden valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása.

Igen, Kőrösi szerette hazáját, lángolóan mint kevesen, önzés nélkül, mint talán senki e világon. Oly korban születve, s oly viszonyok közt, hol az ifjú nagy cselekvésre tért nem látott maga előtt, midőn körültekintett, s népét halálhoz hasonló álomban látá: az erős ifjú

lélek, tettek s áldozatok után vágyódva, elfordult a jelen-
től, s népe multjában kereste lelkesülése tárgyait. Honszeretetet vala az, mi szívét eltölté; de nem a jelen,
mely nyomorúan állt előtte, nem a jövő, mely oly keveset
ígért, hanem népének multja vala az, mi szívét földo-
bogtató. — Az erős magyar faj, mely Ázsia közepéből
egy ezred előtt küzködve e földre jött, s erős karjával
egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem vesztetett el
egészen. — Elgyengülve itt a hosszú küzdelmek után,
tespedve béke közt, elfajulva annyira, hogy már nemze-
tiségét felejtni kezdi, ki tudja, talán a törzs, melynek
véstől elkapott magvaiból egy ezred év alatt itt csak
cserje nőtt, ott, Ázsia földjén, megtartá előbbi erejét,
és szebben fejlődött régi hazájában, mint itt az idegen
égalj alatt? — Az ifjú lelkét nem ismert érzelem tölté
e gondolatoknál, honvágyhoz hasonló, s mégis olyan,
mely őt hazájában nyugodni nem engedé, mely őt
messze ismeretlen országok felé vonzotta. És midőn a
szegény székely diák, lelkének sugallatát követve, végre
elhatározá magát; midőn ő, a magányos, vagyontalan,
senki által nem segített ifjú, csak félig bírva még azon
előkészületeket is, melyek nehéz feladatának sikeres
bevégzésére megkivántattak, fölköté uti saruit, hogy a
világ más részében eldődeinknek egy ezred év előtt
elhagyott lakhelyét fölkeresse, hogy honnmaradt test-
véreinknek köszöntést hozzon egy ezred előtt kivándorolt
véreitől, kik messze nyugoton nagyszámú, ha nem is
nagy nemzetté nőttek; — hogy ha netalán szenvedés
a magyar rendeltetése mindenütt, s eldődeink ivadékát
is más népek által elnyomva, szerencse s dicsőség nél-

kül találná, a régi magyar törzsnek ágait elhozza magával, vagy letelepedjék ott s a miveltség, jólét s vallás apostola legyen köztök: nem a legnagyobb, a legtisztább honszeretet vala-e az, mi őt erre lelkesíté? S mi volt az, mi őt annyi sorhegyeken, vizeken, tengereken s miveletlen nemzetek országain átvezette, mi Káman és Zsimkaz kolostorokban, hol annyi évekig a világtól elkülönözve élt, lelkét fönntartá, mi az ötven éves férfiút arra bírá, hogy Calcuttát elhagyva, útnak induljon, ismét az egy, soha szem elől nem vesztett cél felé; mi adott erőt a férfinak, kérdem, ha nem honszeretete? Tán dicsőség utáni vágy? — Igen, Kőrösi vágyott a dicsőség után. Érezve, hogy éltét egy nagy célnak szenteli, tudva, mennyit szenvedett ennek eléréseért: a tisztelet, melyben neve az indiai tudósok közt állt, az érdek, melyet személye honában gerjeszte, jól esett neki nehéz fáradalmi közt. Nem áll senki oly magasan vagy oly alant, hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kíván, mint mit tőle megtagadni nem lehet: tiszteletet; s dicső társunk nem volt közönyös az emberek méltánylata iránt. De vajjon a dicsvágy maga, mely oly tetteknél, melyekre pillanatnyi elhatározás szükséges, csodákat mivel, adhat-e erőt ennyi kitűrésre; a hiúság bírhat-e valakit arra, hogy lemondva a közelebb fekvő dicsőségről, oly cél után fáradjon, melynek kivívása oly valószínűtlen? A dicsőség utáni vágy, maga azon ellenállhatlan szenvedély, melyet a tudomány egyesekben ébreszthet, ezeknek magyarázatára elégtelen. Ennyi erőt csak szeretet ad, ennyi áldozatra csak szeretet

képes a világon, s ha azon érzeményt, melylyel hona iránt viseltetett, elveszszük, Kőrösi élete rejtély fog maradni előttünk; s ez az, mi emlékét örökké kedvessé teendi e hazában, mi által látszólag haszon nélkül lefolyt éltére szívünk nagy reményekkel telik el; mert eszünkbe jut, hogy a hazának, melyet ekkép szeretni, a nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy multja nem, legalább jövője van.

S e gondolat emelje lelkünket dicső társunk emlékénel!

A mult homályban fekszik előttünk, s nem adatott talán senkinek fölemelni a fátyolt, mely nemzetünk eredetét takarja. Ki tudja? — Kőrösi talán elérte czélját. — Hazája dicső eldődeinknek, a hely, hol mindaz, mi fajunkból Ázsiában megmaradt, együtt van; a szent föld, mely után egész éltén át sovárgott: ott terjedt el talán a vándor szemei előtt. — Egy völgy a nagy Himalaya áthághatlan havasaitól körülfogva, melynek földje egy ezred óta nem mivelve emberi kezektől, szabadságának egész erejével hajtja növényeit; hol csak a sas, ha sziklán rakott fészket körüllebegi, csak egy távol vizesésnek vagy a nyári vésznek szava szakitják félbe a nagyszerű csendet: talán ez bölcsője nemzetünknek; — vagy Ázsia véghetlen pusztáinak egyikén, hol most a karaván szomorúan folytatja útját, hol az embereknek nyoma eltűnt s csak itt-ott egy halom, — mely után a vándor útját irányozza, s melyet a karaván vezetője sírhalomnak mond, — emlékeztet a természet urára: talán ott fekszik régi hazája nemzetünknek. De midőn Kőrösi e tájakon áthaladt, s leülve

a sziklák egyikére, melyek az eltűnt nép által hőseinek emlékül emeltettek, szívét gyorsabban érzé dobogni; midőn a zöld kun halmok egyikére felmenve, a körülte terjedő nagy pusztaságnak közepette egy magyarázhatatlan érzés őt nemzetére, az elhagyott s az elérhetetlen hazára emlékezteté és szemei könybe lábadtak: ő nem sejdíté, hogy lábai eldődeinek szent porát tapossák, hogy a czél, mely után szive oly hatalmasan vágyott, e néhány sírhalom! S az utas újra fölköté saruit, újra elindult élteinek nagy czélja felé, melynek elérését talán csak azért tagadta meg végzete, hogy példáján eszünkbe jusson, miként munkásságunk tere nem a multban, hanem a jövőben fekszik; miként nem eldődeink nagy neve, nem vérünk nemessége, hanem tettek emelhetik a magyart azon nagy népek sorába, melyeknek neve e földet dicsőséggel tölti el.

Népünk eredete örök homályban fekszik előttünk. Nemzetünk multjából ismerjük az egyes nagy erények példáit, s azon szenvedéseket, melyeknek sebhelyeit hordani dicső — de nem ismerünk oly tetteket, melyekre hivatkozva mondhatnók, hogy fajunk nagy hivatást töltött be. — Tekintsünk körül e hazában! és vajjon, ha sorsunk úgy akarná, hogy — mint elődeink régi lakhelyeikről, úgy mi is e földről hatalmas ellenek által elüzetve, más éghajlat alatt keresnénk hazát, és egy ezred után unokáink egyike, mint Kőrösi, eldődeinek lakhelyét keresve, jönne vissza Magyarországra: föl fogná-e találni nyomdokainkat? E hazának terjedt határain hol van a nagy nemzeti emlék, mely még romjaiban is méltóan fönntartaná nevünket? Hol az eszme, melylyel

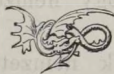
az emberi nem eszmekincsét mi gazdagítottuk? Melyik a nagy, felejthetlen eredmény, melyet küzködve mi vívtunk ki? — Annyi századot töltöttünk e földön, s utódunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek teremtéseit fogná találni utánunk!

A mult szomorúan, fény nélkül fekszik mögöttünk; forduljunk azért kettős lelkesedéssel a jövő felé, s lelkünknek adjon erőt azon meggyőződés, hogy a magyar dicsőségének korát túl nem élte még! Szép, nagy ősök emlékeire visszatekinteni; szép, oly fajból származni, melynek neve a világot dicsőséggel tölté el; de nagy tettekben meghaladni elődeit, nemesíteni azok emlékét, kiktől származánk: ez szebb, dicsőbb hivatás; s mi nem panaszkodhatunk, hogy nemzedékünknek nem ez a feladás jutott.

De midőn lelkünk nemzetünknek dicsőbb jövője után sovárog, midőn forró imával fordulunk Istenünkhöz, hogy végre, annyi szenvedés után, megadja népünknek azt, mit oly régen várunk: ne feledjük el soha, hogy a hon szebb jövője csak nagy tettek jutalma lehet; hogy nagy célok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitartás s állhatatosság kell, — kitartás, milyennek példáját Kőrösi életében látjuk, s mely őt, ha azon célhoz nem is, mely után kiindult, s mely talán elérhetetlen vala, de legalább azok sorába vezette, kiknek a jövő megadja koszorúit.

Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott, hol a Himalaya emeli hótakart bérceit, pihen most a zarándok, hosszú vándorlása után. — A szív, mely oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el, s maga a fű, mely pora fölött nő, idegen formájú; de

Körösi emléke itt él közöttünk, s míg lesz szív e határok közt, mely hazája nevénel feldobog, míg a magyar nemzetiségéért lelkesülni tud: dicső emléke fenn fog maradni közöttünk. Adja az ég, hogy életének példája állhatatosságra s férfiúi kitartásra serkentse e hon gyermekeit; hogy neve, mely nemzetünk emlékkönyvének egyik legszebb lapján áll, mennél többeket intsen arra, hogy a jövő kor csak ahhoz hű s állandó tiszteletében, ki híven s állandóan meg tudott maradni azon ösvényen, melyet munkásságának választott.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA XIII-DIK KÖZÜLÉSÉBEN

DECZEMBER 26. 1844.

Megjelent a m. tudós társ. évkönyvei VII, k. 134—148. lapján.

Ⓞ

[Faint, mirrored bleed-through text from the reverse side of the page, which is mostly illegible due to its low contrast and orientation.]

MÉLY fájdalommal lépek e helyre. — A férfiú, kiről szó-
lani fogok, s kiből társaságunk egyik legszeretetre-
méltóbb tagjától, s a haza azon férfiak egyikétől fosztatott
meg, kik nemzetiségünkért legtöbbet s legállandóbban
fáradtak, azok közé tartozott, kik, midőn az irodalom
mezejére léptem, erőmet tanácsaikkal pótolák, s első
gyenge kísérleteim után elcsüggedni nem engedének.
Vesztettem benne, ha a nagyérdemű irányában e szóval
élni szabad, egy barátot, s kétszeresen érzem föladatam
nehézségét, midőn most e férfiú érdemeinek méltánylata
kivántatik tőlem, kinek nevével inkább könyveket, mint
szavakat találhatok.

De ne féljenek azért tisztelt hallgatóim, hogy
érzelmeim által elragadva, a kép, melyet társunkról

adandók, csak személyes tiszteletemnek lészen emléke. Nem hogy elhunyt társaink általunk magasztaltassanak, hanem hogy emlékök körünkben megújittassék, ez czélja emlékbeszédeinknek. S Dessewffy József nem tartozik azok közé, kiket magas alapra szükséges állítanunk, hogy tiszteltessenek. Nála, minél közelebb marad hozzánk, minél inkább láthatjuk egyes vonásait: annál inkább érezzük vesztességünket, s csak igazság az, melylyel neki, s minden jobb férfiúnak, tartozunk. Boldog, kinek sírja fölött e kötelesség teljesítése a barátinak is oly könnyüvé válik, mint ez esetben.

De mielőtt életének rövid leírásába ereszkedem, legyen szabad egy tekintetet vetnem azon korra, melyben elhunyt társunk az életbe lépett, s mely egész munkásságának irányát elhatározá. Az utókor, mint mondják igazságos; de csak akkor, ha valamint a multnak küzdelmein kívül áll, úgy eltűnt időknek férfairól ítélve, magát a pillanat eszméi és szenvedélyei által elragadtatni nem engedi, és nem feledi el, hogy csak azok érdemlik az utódok tiszteletét leginkább, kik saját korukban leginkább megfeleleltek hivatásuknak. Úgy is, ha van kor, melyre visszatekinteni hazánkban vigasztaló, ez azon időszak, mely századunknak Dessewffyt s csaknem mindazon férfiakat szülte, kikre méltó büszkeséggel tekinthetünk.

Ki nem ismeri a XVIII-ik század roppant hatását? E század, mely utolsó tizedéig a tett mezején nagy férfiakban oly szegény, s ha az eszmék világát tekintjük, oly gazdag vala; mely a mult mohos maradványait az állam külformáiban féltékenyen megőrizve, e formákon

kivül nem tisztelt semmi egyebet; melynek kezdetén XIV. Lajossal, végén a francia forradalommal találkozunk: e század nagy s elhatározó befolyást gyakorolt hazánkra is. Csakhogy e befolyás nálunk Európa más országaitól egészen különböző vala. A nemzetiségnek érzete, mely a XVIII. században Európa más népeinél az állam fogalma által háttérbe szorított, nálunk ekkor még nem vesztett el semmit élénkségéből. Ennek okát hazánk sajátságos helyzetében találjuk.

Az alkotmányos formák, melyek még a XVIII-dik század előtt csaknem minden nyugot-európai országban eltöröltettek, nálunk fönntartották magokat, s habár a nemesség szűk körére szorítva, legalább azt eszközölték, hogy e hazában senki XIV. Lajossal elbizottan nem mondható „az állam én vagyok“; s a vallás — mely, mint minden eszme csak addig erős, míg felsőbb-ségéért küzd, s mely ezért, mióta a westphaliai békekötéssel a reformatió nagy műve bevégeztetett, más népek állami életére befolyást többé nem gyakorolt, — hazánkban még mindég mint az alkotmányos élet egyik fő tényezője jelenik meg. Nálunk, hol több vallásfelekezetek között egy sem oly erős, hogy másokat elnyomhasson, és egy sem oly gyöngye, hogy tökéletes egyenlőséget ne követeljen, a vallási surlódások, melyek ily viszonyok között elkerülhetetlenek, fenntarták a vallásos érzelmet, s a kor felvilágosodása csak azon gyűlöletet szüntethet meg, melylyel a felekezetek egykor egymás ellen küzdöttek; s ha ezekhez hozzá vesszük, hogy a különbség, mely miveltségre nézve minden nép felsőbb s alsó osztályai között létezik, hazánkban, melynek felső

osztályai a külföldről vevék nevelésöket, még nagyobb vala, mint más országokban; s hogy az úgynevezett harmadik rend, mely máshol miveltségben a felsőbb, jogállapotában az alsóbb néposztálylyal hasonló helyzetben állt, nálunk hiányzott: nem fogja senki bámúlni, hogy a XVIII-ik század mozgalmai, irányai hazánkban egészen más irányban hatottak, s a szabadság és egyenlőség eszméje helyett csak az ősi alkotmány s nemzetiség iránti buzgalmat, a vallási közönyösség helyett, mely az egész civilisált világban általánossá vált, csak a vallások egyenjogúsága utáni törekvést idézték elő; míg azon eszmék, melyek Franciaországot alapjaiban megrendíték, nálunk csak a miveltebb osztályoknak egy kis része által, mint egy távol jövőnek eszményei, karoltattak fel.

Ezen okok magyarázzák hazánkknak különös helyzetét a XVIII. század vége felé; de mi a század utolsó éveiben hazai mozgalmainkat előidézte, s azoknak jellemét elhatározó, az József császár eljárásában kereshető. Az általános újítási vágy, mely a század közepe felé, Portugáltól Dániáig, Európa csaknem minden országait megragadá, s fejedelmek s államférfiak által az abszolutismus érdekében használtatott fel, nem hagyható érintetlenül Józsefet, a jóakarató osztrák fejedelmet sem; s ha akkor, midőn más kormányok elfeledve, hogy azt, minek semmi határai nincsenek, védelmezni nem lehet, saját korlátlanságok érdekében, a nemesi s egyházi rend kiváltságai ellen felléptek, ő is azon egyetlen alkotmány megsemmisítését tűzte ki céljául, melyet birodalmában talált, s oly korban, midőn a nemzetiségek, fejedelmek

s philosophok által egyaránt ostromoltattak, azon nemzetiségnek, mely hazánkat többi tartományaitól elkülönzé, hadat izent: az igazságos jövő ebben csak a császár helyzetének természetes következményeit láthatja. — — Nemzetiségünk rég nem mutatta életének jeleit. A magyar nyelv a nép körébe vonulva, magyarok által minden országos dolgok vitelére alkalmatlannak nyilvánított; ő, az idegen, miként tisztelheté azt? Az alkotmány csak néhány százezernek kiváltsága vala, miért ragaszkodnék ő ahhoz, mi nemes céljának, a mint gondolá, útjában állt, s a nemzetnek úgy is csak a szabadság nevét tartotta föl? — De hála a Mindenhatónak! ő csalódott, midőn nemzetiségünket halottnak gondolá: csalódott, midőn azt hívé, hogy ott, hol századokig alkotmányos élet létezett, s a szabadság neve a nép szájában forog, az alkotmány változása a korlátlan hatalom érdekében történhetik, s hosszú törekvései nagy, de egészen ellenkező eredményeket idéztek elő, mint melyeket célzottak.

A diák nyelv ledöntött uralma fölött föltámadt a magyar, s az egyenlőség tanai, melyek a trónról hirdettek, visszhangra találtak millió kebelben; de az egyenlőség utáni vágygyal a szabadság emléke emelkedett, és a nép nem látta át, hogy az új-kor eszméi, melyeknek létesítését a császár megkísérté, kevésbbé üdvösek, ha azoknak létesítését maga a nemzet tüzi ki magának feladásául. Valamint a szándék nemes, valamint a tettek merészek valának, melyekkel a császár a magyar alkotmány s nemzetiség ellen föllépett: úgy nemes vala az ellenszenv, férfias az elhatározás, melylyel a nemzet

tulajdona mellett föllépett, s midőn a császár sírjába szállt: a nemzet, melyet szunyadva talált, ébren állt sajátjának védelmére.

Ily viszonyok között foglalá el II. Leopold a magyar királyi széket, ily viszonyok alatt nyit meg az 1790-ki országgyűlés, s a nemzet soha szebb reményekkel nem nézett a jövőbe. A királyi széken a századnak egyik legkitünőbb s bizonyára legmiveltebb fejedelme, a hazában oly nép, mely büszkén emlékezve egykori nagyságára, a szabadságnak becsét most annyival inkább érezé, mert alkotmánya megtámadtatott, — s mely között a haladásnak czélját tisztán talán kevesen láták át, de melynek soraiban alig találkozott, ki a haladásnak szükségét ne érezte, s kinek keble nemes lelkesedésben ne emelkedett volna. E fontos, hazánknak annyit ígérő pillanatban lépett Dessewffy József a közéletbe. Hosszasabb valék, mint némelyek talán szükségesnek tarták; de oly férfiú életét, ki egész munkásságát hazájának szentelé, hazája kifejlődésének történetétől elválasztani nem lehet; s valamint aggkoráig minden, mi e hazában történt, Dessewffy fogékony lelkére hatást gyakorolt: úgy kérdésen kívül az 1790-iki időszak vala az, mi egész életének irányát elhatározta.

Egy régi családnak ivadéka, oly házban nevelve, hol nyolcz éves koráig idegen nyelv nem hangzott ajkairól, később Kopy által azon klasszikus tanulmányokra oktatta, melyek még agg napjaiban élte fő gyönyöreit képezék, s melyek által a gyermek nemes hajlamai jókor vezettettek a polgári erények tiszteletéhez, Dessewffy, a tizenkilencz éves ifjú, miként maradhatott volna érin-

tetlenül a nagy mozgalomtól, mely között az életbe lépett? Mi, kik őt élete későbbi korában láttuk, kik a meleg részvétnek, melylyel az agg e hazáé kifejlődését vég napjáig követte, annyiszor örültünk, — kik ismer-tük benne azon optimismust, melynek forrása a szív, s melyet ősz hajakkal megtartani csak a legneme-sebb természeteknek adatott: nem képzelhetjük-e a lelkesedést, mely e költői keblet akkor megragadta, midőn körülötte e hazában minden szív erősebben dobogott, minden kebelben nemes lelkesedés szólalt föl? midőn az, miről az ifjú álmodott, egy egész nép reménye vala, s miről mint férfiú, életének minden tapasztalásaival, alig birt kételkedni. Ő, ki már gyermekéveiben családi emlékei között a hon eltűnt dicsőségéről álmadozott, ki mint 1827-ben irt rövid életrajzából látjuk, még iskola-évei alatt észrevév a különbséget, mely azon elvek, melye-ket tanul, s azok között, melyeket honában alkalmazva lát, létezik, s ki most csak a nemzetiség iránti buzgalmat, csak az emberi jogok hirdetését hallá maga körül, miként ne merült volna egész lelkével a mozgalomba, mely akkor a hazai életnek minden ágait megragadta, s őt azzal a kilátással kecségteté, hogy a nagy feladásban néki is dicső napszám jutott?

Az alkotmányos élet, a nemzeti nyelv, az irodalom, maga nemzeti öltözetünk — nem volt semmi, miben a magyar magát az utolsó kormány által megtámadva ne látta volna, s minek oltalmánál most nemes lelkesedésre nem gerjedhetett; nem volt mező, melyen magát a hazafiúi cselekvésre felhíva ne érezte, melyen oly ifjú, mint Dessewffy akkor, szép feladását ne találta volna fáradozásainak.

De ezen általános lelkesedés időszaka nem tarthatott sokáig, s kik e nagy mozgalmat nyugodtabban tekinték, jókor sejdíteni kezdék: hogy még hosszú küzdésre, sok zajtalan munkára lesz szükség, mielőtt hazánk az akkor oly közelnek látszott czélt elérheti.

Míg hazánkra József absolutismusa nehezedett, s a nemzet szabadsága tűzetett ki zászlóul, addig azok, kik alkotmányos kiváltságaik s nemzetiségök sértését fájlalák, és azok, kik az új-kor eszméiért lángoltak, e zászló körül csoportozva egy összetartó pártnak látszottak. De a párt, mely közös megtámadás ellen alakult, mihelyt ez megszűnt, nem járhatott többé egy ösvényen; s a közös jelszó nem takarhatá el az óriási vélemény-különbségeket.

Ily viszonyok között az 1790-iki időszak az alkotmányos élet terén nem szülhetett nagy eredményeket. Nehány törvény, melyben minden párt, fönntartva elveit, a kérdéseket inkább elhalasztá, mint eldönté, néhány országos választmány munkálatai, — ez minden, mit az oly lelkesedéssel föllépett korszakból megtartánk. A hazai nyelv kevesektől ismerve ismét elhagyatott, az irodalom iránti buzgóság megszűnt, a magyar ruha ismét letétetett, s a lelkesedés után látszólag csak azon lan- kadtság maradt vissza, mely nagy felgerjedésre mindég következik. S Dessewffy először életében érzé a csalódás keserűségét, mely nélkül senki, ki politikai pályára lépett, sírjába nem szállt még.

E szomorú napokban hány nem mondott le büszke reményeiről? hány nem csüggedett el hazája jövője fölött? Ily viszonyok között csak erős szeretet tarthatja fenn hitünket, s az kevésnek adatott!

De voltak ilyenek e hazában akkor is, kik hinni nem akarák, hogy az, miért keblök oly melegen érez, a haza, csak egy nagy halott; s kik látva az érzéketlenséget, melybe a nemzet rövid felgerjedése után ismét süllyedett, azért nem kevésbbé bátran hirdeték, hogy csak alszik, s kortársaik kaczagása közt feltámadásáról szóltak. S ha e haza valaha eléri a czélt, mely után annyi kebel sovárogo: valóban azokat illeti a dicsőség, kik, mint Dessewffy, elég erősek valának fönn tartani hitőket a kételkedők között; s kiknek reménye, midőn azt mások elveszték, csak azon föltétellé változott át, hogy mit a sors kedvező hatalmától várniok nem lehet, azt önerejükkel küzdjék ki; a dicsőség azoké, kik nem estek kétségbe hazájok fölött.

A kilátások, melyekből hazánknak politikai ujjászületését józanon várni lehet, az 1790-ki országgyűlés után megváltoztak. Az egyenlőség eszméje, mely e hazában a nép miveltebb osztályainál tovább akkor még nem terjedt, mióta a francia forradalom e fellengző tanait oly szörnyen valósítá, elveszté pártolóit; és azok is, kik alkotmányunk hiányait átlátva, javítása után sovárogtak, elismerék, hogy mielőtt politikai ujjászületésünk lehetséges, főkép nemzetiségünkre nézve még erősbülnünk kell, s így a hazai nyelv mivelése lön a czél, melyet a kevés, de buzgó polgárok, kik bizalmukat a haza jövőjében nem veszítették el, maguknak a jelenben kitűztek; a hazai irodalom lett azon kör, melyre egész munkásságukat fordíták.

E térre a politikai vélemények különbsége nem terjedett ki, e pályán a fordulat, melyet a francia

forradalom későbbben vett, senkit nem ijeszthetett vissza; itt mindazok, kik nemzetiségök nyomorult állását érzeni képesek voltak, együtt járhattak; s ha nemzetiségünk jelenleg szilárdabban áll, azon férfiak kitartásának köszönhetjük azt, kik taps s méltánylat nélkül, majdnem észrevétlenül, egy új nyelvet teremtenek nemzetünk új életének.

Ezen férfiak egyike Desseffy József. A tudományos miveltség, melyet Kopy nevelésének köszönt, — az élvezet, melyet még gyermekkorában a régiak nagy műveiben talált, jókor éreztetik vele írói hivatását, s midőn az 1790-ki lelkesültség elhallgatott, ő, kinek nemes lelke e hon jövőjén kétkedni nem tudott, honi irodalmunkat jelölő ki azon pályául, melyen haladni fog, s melyen Ciceronak a vénségről írt könyvei lefordítása által első kísérleteit tevé.

És nemis a rideg politikai pálya vala az, mire Isten e férfiút teremté. Tanultabb s mélyebb belátású, semhogy ítéleteiben egyoldalú lehetne, igazságosabb, semhogy az érdemet, mely ellene harezban áll, el ne ismerné, lelkesedve mindenért, mit szépnek s nemesnek ismert, ragaszkodva a multhoz nagyszerű emlékeiért, vágyódva a jövő után, melyből eszményeinek létesítését várta a költő, ki mindent magasabb szempontból tekintve, felfogta, hogy az, mi ellenét tette buzditja, talán nemes indulat vala s azért könnyen megbocsátott: miként szolgálhatott volna politikai pártok vezetője vagy eszköze-ként? Gyöngédebb, semhogy akaratát minden eszközzel kivinni tudja, és szilárdabb, férfiasabb, semhogy meggyőződését pártjának alája rendelje, nem eléggé hiú, hogy

érzelmeit dicsvágyának feláldozza, s büszkébb, semhogy önbecsülését mások magasztalásáért fölcserélné: ő a poros arenára, melyen nemzetek sorsa fölött küzdenek, nem való volt. A tulajdonokból, mik a politikai életben embert nagygyá tesznek, Dessewffy csak a szeretetet bírá, mely honának mindent feláldoz; a gyűlölet hatalma hiányzott e kebelben, s neki jobb vala a tudományok s művészet csöndes körébe vonulni.

Ez azon kör, hol a gyöngeségig nyájas s fogékony férfiú ifjúságától fogva élte vég napjaiig tántoríthatlan szilárdsággal működött, — s melyen, ha neve valaha elfelejtetnék is, legalább munkásságának hatása nyelvünkkel együtt fönn fogja magát tartani, nem azon hatás által, melyet egyes művei, hanem azon befolyás miatt, melyet összes tevékenysége előidézett. Vannak korszakok, melyeknek nehézségei ellen a legnagyobb tehetség hasztalanul küzdődik, s ilyen vala az, melyben Dessewffy az irodalmi pályára lépett. Oly kortól, midőn a költőnek, hogy érzelmeit kimondhassa, még szavakat kelle teremtenie, — melyben egy általános, mindenkit egyenlőn megragadó érzelem vagy eszme, mely a költőt dalra lelkesítheté, nem létezik, s az, ki mégis lanthoz nyúlt, nem talál sziveket, melyek dalára földobogjanak: oly kortól, minő az vala, melyben Dessewffy fellépett, nem várhatunk irodalmi remekeket. — Nyelvünk ujjáteremtése, lerakása azon alapoknak, melyeken idővel nemzeti irodalmunk felépülhessen: ez azon nehéz feladat, mely e kor férfainak jutott; s ki irodalmunk történetét ismeri, nem fogja tagadni, hogy a nemes izlés, mely Dessewffy minden műveit jellemzi,

irodalmunkra oly hatást gyakorolt, melynél nagyobbat Kazinczynek munkásságán kívül hazai íróink között talán senkinek nem köszönhetünk.

Mint akkor a jelesebb ifjaknak nagyobb része, úgy ő is közhivatalba lépett. Midőn azonban Fiuméből, hol a kormányszéknél alkalmaztatott, a magyar kancelláriához való áttételéért folyamodott, s ezen kívánata nem teljesített: fájdalom nélkül tette le rövid idő után hivatalát, melyet nem nagyravágyásból keresett, s mely előtte becsét elesztette, mert, mint rövid életrajzában mondja, „Hamar átlátá: mennyiszer öli meg közizagatásunknál a forma a dolgok lényegét, mennyiszer kerestetik többfontosság az irományok terhében, mint a dolgok végrehajtásában“, és azon évek, melyeket ez után munkás nyugalomban testvére falusi lakában töltött, saját állítása szerint, a legboldogabbak valának, melyek neki életében jutottak.

De ha senki nincs, ki a családi kör boldogságát s azon élvezeteket, melyeket a tudományok körében találunk, nálánál inkább ismeré: ő nem tartozott azok közé, kik visszavonulva önzésük szűk körébe, részvét nélkül tekintik a világot, megelégedett nyugalommal nézhetik tűzhelyökről mások szenvedéseit, csak a vész az ő köröket ne dúlja fel. Szive nem vala ily önzésre alkotva, s midőn 1795-ben a hazát ellenség fenyegetvén, nemesi fölkelés rendeltetett, az ifjú tudóst Szabolcs nemes seregének választott vezérei között látjuk, készen eldődei példáját követni, kiből a mohácsi vésznapon huszonhat, Mária Terézia alatt csak egy háborúban tizenkilenc

vérzett el a haza zászlói alatt. A nemsokára bekövetkezett béke nem engedé, hogy társunk e mezőn babérokat arasson, s így miután családja s barátai kérésére újra közhivatalra ajánlkozván, szolgálata nem kívántatott, ismét falusi magányában látjuk őt, melynek csöndes örömeit apjától rámaradt házi gondok zavarták ugyan, de a nélkül hogy irodalmi munkásságát akadályoztatták volna.

A kit azonban egykor gond nélkül élvezett örömei vissza nem tartóztattak attól, hogy a haza első szavára fegyvert ragadjon, azt házi gondjai, s a feladat, melyet magának kitűzött, hogy ősi vagyonát helyreállítja, szinte nem tarthaták vissza a mezőtől, melyen hazája szolgálatát kívánta; s 1802-től fogva 1830-ig azon kevesek közt találjuk őt, kik a törvényhozás és a megye körében nemzetünk jogai s hazánk függetlensége mellett küzdöttek, s kiknek az ősokról ránk maradt szabadság és nemzetiségünk fenntartását köszönhetjük. Házi boldogsága, melyet 1806 óta páratlan jellemű nevének karjai között élvezett, csak nevelé hazafiúi buzgóságát, s négy gyermekének látása csak egy mindig megújult intés vala, hogy nekik dús vagyon helyett egy szép nevet s élete példáját hagyja oly örökségül, melyet a sors csapásai elrabolni nem képesek. A férfiú, élete teljes erejében, s az agg, midőn őszülő fürtökkel már sírjához közelgett, egyenlőn küzdött e magas céljáért, ellankadva testében, de nem a buzgóságban, melylyel e pályára lépett.

Nincs helyén, hogy törvényhozásunk újabb történetén átfutva csak röviden is elsoroljam a lépéseket, melyekkel alkotmányos kifejlődésünk felé e században

haladtunk; hogy elmondjam a veszélyeket, melyek szabadságunkat fenyegeték, a küzdelmeket, melyeknek fönmaradásunkat köszönjük. De kik ezeket ismerik, tanuságot tehetnek, miként azok között, kik akkor honunk érdekeit védék, nincsen, ki lelkesedésben vagy állhatatosságban Dessewffyt meghaladta, s családja személyes érdekeit hazájának több örömmel áldozta volna fel; nincs, ki nemzetiségünkért többet és nagyobb sikerrel fáradozott volna, mint ő; s azért nincs, ki érdemesebb volna, hogy iránta a jövő lerója tartozásait a multnak, mely alatt néma fáradozásai csak közönyösséget s néha gúnyt találtak. S vajjon bámulhatjuk-e, ha a férfiú, ki annyi éven át alkotmányunk s nemzetiségünk megszilárdításán dolgozott, midőn 1825-ben ősi alkotmányunkat, s 1830-ban nemzetiségünket biztosítva látta s az ifjabb nemzedék új czélokot tűzött ki: ezeknek kivívásában részt venni nem akart, sőt mivel nemzetiségünk biztosítását alkotmányunk változatlan fönntartásában kereste, ezen törekvések ellen nyilatkozott. — Fájhatott, hogy azt, kit annyira szeretünk, politikai elleneink között kelle látnunk; de vajjon még ez is nem növelte-e inkább a tiszteletet, melylyel iránta viselteténk? mert csak azt bizonyítá be: hogy e férfiú azok közé tartozik, kik eszméknek s nem pártoknak hívei, s kik meggyőződésöknek, valamint a hatalom kegyét, úgy a nép tapsát is készek föláldozni. Hogy korának siető haladását követni nem tudva, pártjától elmaradt, abban sorsa közös majdnem mindazokkal, kik közdolgokban átalakulási korszakokban vesznek részt; de nemes sajátja, hogy meggyőződéseinek védelmében

soha nemtelen eszközökhöz nem nyult, s hogy, midőn kifáradva, a munkás élet színhelyéről visszavonult, keserőség nélkül tudta látni, miként helye mások által töltetik be, — örülve minden lépésnek, melyet hazája előbbre tett, habár e haladás közben a nyomok eltíportatnának, melyeket ő maga után hagyni remélt.

De az nem méltányolhatja Dessewffyt igazán, ki őt csak a politika s az irodalom mezején ismeri. E nemes kedélynek kincsei csak házi körében tüntek fel; s ki őt itt látá, nem fogja soha feledni a jótékony befolyást, melyet Dessewffy személyisége rá gyakorlott. Hány van közöttünk írók közt, kiket példája, kiket az ő bátorító szavai buzdítottak, hogy pályánkra lépjünk, és azon, minden nehézség daczára, megmaradjunk? Hány tisztelé benne mesterét, kinek példájából kerülni tanulta azt, mi a művészetet előli, minden aljasságot? Hány van, ki ha később közméltánylatot szerzett magának, hálával emlékezik vissza, hogy az első, ki őt méltányolta; Dessewffy volt, a szeretetreméltó férfiú, kinek szive irigységet nem ismert, ki csak a küzdés között, s nem midőn a jutalmak osztattak, érzé versenyzésre fölhíva magát.

Ki nem emlékezik e nyájas férfiúra, ki nem nélkülözi e szelid arczot, mely nem muló ifjúságban mosolygott ezüst fürtei alatt? Ki felejtheti szavának szelid hangját, melyben a multnak emlékeit vagy a jövő reményét, baráti tanácsokat, vigasztalást, vagy meleg részvétet, de soha egy keserű szót, soha semmit nem hallottunk, mi érzelmeinket sértheté? — Ha vendéges házához jövénk, — hol a gazda meleg kézszorítása s

azon szívesség fogadott, melyet utánozni nem lehet, — s a gazda kertébe vezetett, s a fák árnyéka alatt, melyeket maga ültetett, élte nek multjáról szólt, a feltételekről, melyekkel a világba lépett, s melyek lelkét a mindennapi élet terhei alatt fenntarták, — a sok szeretetről, melyet életében talált, a sok reményről, melyek minden csalódások között mégis teljesedtek; vagy ha a faluba mentünk, mely házától távolabb állt, de nem annyira, hogy lakói minden bajaikban jóltevőjüket föl ne keressék, s a földmivelő, ki háza előtt a nap meleg sugárit élvezé, kalapját levéve áldást mondott az átmenőre; a gyermekek, elhagyva játékaikat, kezei körül tolongtak, s mindenütt, minden szóból, minden mozdulatból látszik, hogy a kötelék, mely e férfiút jobbágyaihoz fűzi, nem a törvényben, hanem a szivekben létezik; — vagy ha a mezőn jártunk körül, melynek egyik felén a szabolcsi róna terül el, a másikon a tokaji s borsodi hegyek emelkednek, s ő a zöld síkon jártatva tekintetét az időkről szólt, midőn a térek virágozók lesznek, s e haza néma pusztáit egy, munkásságában gazdag, szabadságában büszke nép fogja betölteni és a remény, melylyel hazájának távol jövőjéről szólt, az agg férfinak arcát lángba boritá: nem érzettük-e ellentállhatlanul vonzódva magunkat a férfiúhoz, ki azt, mi után vágyódni érdemes, soha nem a föld porában kereste; kivel a szeretet, melyet talált, elfelejteté csalódásait, ki, mind kertjében, úgy az életben, a felnőtt fák árnyéka alatt elfelejtheté, mennyi csemetét ültetett, melyeknek reményzölden kihajtott levelei nem tarták meg ígéretöket; nem érzettük-e jobbaknak, nemeseb-

beknek magunkat társaságában, lelkesítve, hogy mi is mint ő, önösségünk körén kívül fekvő czélokot tűzünk ki munkásságunknak; hogy mi is életünk alkonyán még jövőt lássunk magunk előtt, melyet reményeinkkel elfoglalánk.

Engedelmet, t. hallgatóim, hogy midőn a férfúrói szólok, kit a haza a politika s irodalom mezején tett szolgálataiért tisztel, nem hallgathatom el emlékeimet, s országos érdemeit elsorolva, nem hallgathatom el a szeretetet, melyet iránta érzék, a köszönetet, melylyel résztvevő barátságáért mint ember, segítő tanácsíért mint író tartozom. Emlék azon szeretet is, melyet emberek keblében magunk után hagyunk, s én a dicső elhunynak ez egyet legalább felállithatom.

Igen, szeretet vala az, melyet Dessewffy mindazokban, kik őt közelebből ismerék, gerjesztett. Tiszteltük érdemeit, örvendénk nyájas beszélgetéseinek, bámultuk tehetségeit, irigyeltük az optimismust, melylyel még az agg férfiú az életet s embereket tekinté, s mely csak a legnemesebb sziveknek tulajdona; de ha tőle távozánk, szeretet vala az, mi mindezen érzésekből megmaradt, s szivünknek jól esett, hogy kit oly jónak tapasztaltunk, azt oly boldognak láthatjuk.

S ő az vala, birva nejének szeretetét, kinek neménél erősebb lelket ada a természet, de csak azért, hogy szeretete erősebb legyen s férjének biztosabb támaszává válhassék, körülvéve reményteli gyermekekkel, unokákkal, tisztelve az egész hazában, s nyugodtan tekintve vissza munkás életére, melynek eredményeit még szerénysége sem tagadhatta volna: mi hiányzott

az aggnak, hogy magát boldognak érezhesse? neki, ki a tudományok kifogyhatatlan kincseit élvezni tudta, s kit a természet a szépnek érzetével áldott meg, hogy a fűszáltól a csillagos ég boltjáig örömet találjon mindenben, mit maga körül láthat.

S miért nem halhatott meg akkor, éltenek minden örömei között? Miért nem szállhatott sírjába egy évvel előbb, midőn mind azokat, kiken szive függött, még maga körül látta, s életének egyik legszebb reményétől még nem fosztatott meg? Miért kelle kiürítenie élete kelyhét a végső csöppig, mikor az oly keserű vala? — A sors változhatatlan rendelése máskép akarta, s ő, kit boldognak hívénk, ki önmaga oly nyugodt bizalommal tekintett jövőjébe, csak most, sírja küszöbén, találkozott élete legnagyobb keservével. Mintha a végzet az aggot inteni akarná: hogy az étellel, melyben legfőbb boldogságunk is bizonytalan, nem veszítünk semmit. Fia Aurél meghalt, s vele agg napjainak egyik büszkesége, egyik alapja reményeinek. Nem fogok Aurélról szólni, kinek e szónoki széken egy más társunk meleg szavai már visszahívák emléket, s kiről itélni magamat felhíva nem éreztem, akár azon barátságot tekintsem, mely haláláig vele összefűzött, akár azt, hogy a politikai pályán ellenei között álltam. De hogy azon egyéniségeknek egyikét vesztettük benne, kiknek csak kör s alkalom szükséges, hogy nagyokká váljanak; hogy keblében szív dobogott, mely a leggyöngédebb s legnagyobb érzelmekre képes vala; hogy benne a legnagyobb elméknek egyikét vesztette hazánk, s ha törekvéseiben önzés volt, ez az önzésnek legnemesebb neme volt, mely

csak dicsőség után vágyódik: azt, ki Dessewffy Aurélt ismeré, tagadni nem fogja; s az apának, ki ily gyermeket veszte, a gondolat, hogy fájalmában hazája osztozik, nem enyhítheté bánatát. — Egy van, miben ily pillanatokban vigasztalást találhatunk, s ez tartá fel Dessewffy lelkét is e nehéz csapás után: a vallás.

Kétkedő századunk gyermeke, oly időszakban nevelkedve, midőn az, mit az emberi nem egykor szentnek tartott, gúny tárgyául jelöltetett ki, Dessewffy távol vala a vakbuzgóságtól; keblében a türelem, melylyel minden vallást tisztelt, el nem gyöngíté a meggyőződést, melylyel ön vallásához ragaszkodott, s az oly erősen sujtott férfiú vigasztalást s reményeket talált azon oltár zsámolyán, mely minden nagy szenvedésnek egyedül biztos menhelye.

Ő érezé, hogy napszámát bevégezte. A czélok, melyekért ifjú korában a pályára lépett, nagy részt el voltak érve; hazájának alkotmánya, melyért küzdött, el vala ismerve; nemzetiségünk, melyért fáradozott, biztosítva látszék, mióta a nyelv, melyet porig alázva talált, a törvényhozás csarnokában hangzott; a szerelem boldogságát élvezte, a művészet csöndes örömeit, a gyönyört, melyet magas eszmék nyujtanak, a szerencsét, melyet kortársaink tiszteletében találunk. Ő ismeré mind ezeket, s lelke nyugalom után vágyódott, nem mint az, ki ezer csalódásra emlékezve, keserüséggel fordul el életétől, de mint az, ki érzi, hogy a mag, melyet elhintett, csirázni s zöldelni fog, ha ő nem munkálhatja is többé; mint az, ki, midőn kedveseitől elválva még egyszer szerető tekintettel megszámitja őket, nem vég elválásról, hanem

szebb viszontlátásról gondolkozik. — S így szállt le sírjába, mint a nyári nap, mely, midőn a hegyek mögött lealkonyodik, még egyszer melegen veti arany sugárait a messze tájakra. Boldog, kinek hitét az élet tapasztalásai nem gyöngítik, ki reményeinek szebb részét magával viszi sírjába, kinek szeretete nem veszti boldogító hatalmát élete végnapjáig; boldog, ki, mint ő, lelke ifjúságát megtartá a sírig.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA XX-DIK KÖZÜLÉSÉBEN

DECZEMBER 20. 1858.

Megjelent a m. tudós társ. évkönyvei IX. k. 29—37. lapján.

A gondolat, hogy az, kivel éltünk, s kit, ha nem is boldogan, legalább cselekedve láttunk, tevékenysége köréből kiragadtatott, s üres helyet hagyott maga után, mely sokáig, mely talán soha betöltve nem lesz; érzete annak, mi gyengék azon kötelékek, melyek életünkben szövénk, mi hasztalanok küzdelmeink, mi hiábavaló minden törekvés: e gondolatok fájdalommal töltik szívünket, s innen van, hogy az ó-kortól mostanig a legnagyobb költők s gondolkodók az emberi lét nyomoruságáról szólnak, s mégis csaknem minden nép a gyász jeleivel állja körül ravataljait.

De vannak esetek, midőn a halálnak eszméje más gondolatokat ébreszt, más érzelmeket költ.

S ha az, kit végső nyughelyére kísérünk, a rövid pályát dicsően futotta át; ha reá visszagondolva, nem a

hézag, melyet maga után hagyott, hanem az jut eszünkbe, hogy egy előbb üresen állott helyet betöltött; hogy az eszmét, melyre korának szüksége volt, ő mondta ki, hogy a dicsőséget, mely után népe vágyódott, ő szerezte meg; hogy műveket alkotott, melyek e művek nyelvét szintúgy fenn fogják tartani, mint Phidias művészete a követ, melyből isteni szobrait alkotá: akkor a sír fölött szívünk nem az emberi gyarlóság, hanem méltóságunk érzetével telik el, s a nép, mely dicső társát végső nyughelyére kísérte, könyvelt szemekkel, de emelt fővel tér vissza lakjaiba, mert érzi, hogy a kit eltemetett, azt elvesztenie nem lehet.

Ily érzelmek azok, mikkel három év előtt Vörösmarty sírjánál állánk, ilyenek azok, mikkel e pillanatra visszatekintünk; s én nem azért lépek e szószékre, hogy a dicsőültnek emlékét újítsam meg, vagy fájdalomkat fejezzem ki nagy veszteségünk fölött.

Azok közé tartozott ő, kiknek emlékéből az idő csak azt veheti el, mi az elválás pillanatában fájdalmas vala. Sem mi, kik hozzá közelebb álltunk, azt, mitől halála megfosztott, sem a nemzet azt, mit életének köszön, nem fogja elfeledni.

De midőn e társaság évek után megritkult sorait kiegészítvén, új munkássághoz készül: tehetünk-e ezen ünnepélyes naphoz illőbbet, mint ha azon férfúra tekintünk vissza, ki e testületnek, keletkezésétől fogva, egyik legbuzgóbb tagja s egyik fő dísze vala, s ki midőn nyelvünket halhatatlan művekkel gazdagítá, egyszersmind azon komoly, egy célra irányzott kitérésnek példányát állítja fel előttünk, mely által úgy az irodalmi,

mint más pályán a szerényebb tehetség is nagy eredményeket víhat ki, de mely nélkül még a lángész is csak töredékeket alkothatna.

Vörösmartynak első évei születése helyén, Pusztanyéken, folytak el, hol apja mint gazdatiszt őt és számos testvéreit fölnevelte. Valamint a ház, melynek rajzát valamennyien ismerjük, s melyhez utódaink kegyelettel fognak zárandokolni: úgy a házi kör, melyben nagy költőnk nevelkedett, nem tűnt ki semmi által. Amaz egyszerű falusi laknak, zöld ákáczokon kívül, csak a fehér falak tisztasága képezi díszét; a háznép egyike azon nemes, de szegény, egyszerű, de a házához s minden kötelességeihez hív családoknak, melyeknek faja, hála az égnek! még nem fogyott ki országunkból. S ilyen vala a gyermek első fejlődése is, ép és természetes.

Semmi kétség: a gazdag adományok, melyekkel a természet őt megajándékozta, a költészet kimeríthetelen forrása, melyet keblében hordozott, már akkor is, legalább a gyermek érzelmeinek mélységében, nyilatkoztak. Voltak talán pillanatok, melyekben apja, ki őt az első elemi tárgyakban oktatta, fiának nagy tehetségeit észrevette, s a mélyebben látó anyai szeretet, kedvesének nagy jövőjét sejdíteni kezdé; de e pillanatok emléke a szerető szülőkkel sírba szállt. A jeles férfiú gyermekségének történetét sem ő maga, sem más nem jegyezte fel, s mit Vörösmartyról ez időkből tudunk, csak annyi, hogy 11 éves korában, azaz 1811-ben, a székes-fehérvári tanodában kezdte tanulmányait, s hogy hajlamát a költészethez már ekkor előbb latin versek, majd magyar alexandrinusokban irt költemények által nyilvánította.

De a boldog gyermekkor nem tartott sokáig, s a serdülő ifjú alig érte el 16-dik évét, midőn apját elvesztvén, azon korban, mely másoknak csak élvezeteket nyujt, az élet szükségével ismerkedett meg. Anyja szegénységben maradt, s a tanuló, hogy iskolai pályáját folytathassa, előbb Pestre, s miután a bölcséletnek akkor három évig tartó folyamát bevégezte, 1820-ban Tolna vármegyébe költözött, hogy mint magántanító keresse mindennapi kenyerét.

Itt találjuk őt 1823-ig, a mennyiben a házi nevelő terhes kötelességei engedék, a jog tanulásával elfoglalva és csak éjjeleit szentelve a költészetnek, melyhez mindig több-több hivatást éreze magában. Ez év őszén a fiatal nevelő, ki a „Szépliteraturai Ajándékban“ s „Aurórában“ megjelent költeményei által már figyelmet gerjesztett, növendékeivel Pestre ment, s általesvén az ügyvédi vizsgálaton, 1825-ben mint Zalán futásának költője lépett fel, ez első műve által örök nevet teremtve magának, s kijelölve az ösvényt, melyen ezentúl haladni fog.

Ki Zalánt ír, az érzi hivatását, s Vörösmarty e percztől az irodalomnak szentelé minden tehetségét.

A huszonhárom év, mely ez időponttól kezdve 1848-ig lefolyt, ha Vörösmarty belső fejlődését tekintjük, s a munkáknak hosszú sorát, melyekkel nemzetét megajándékozta, életének legérdekesebb korszaka; de ha e gazdag éveknek külső eseményeit keressük, alig találunk valamit, mit különösebben kiemelhetnénk. Igaz, az ismeretlen ifjú, ki egykor csak barátjainak buzdításában keresé vigasztalását, most a nemzet jobbainak tiszteletét vitta ki magának. Azon kevesek helyett, kik a kezdő írók

figyelmökre méltaták, mindig tágabb kört láta maga körül, mely énekeitől lelkesült. Mit egykor csak egy szép álomnak tartott, mit legboldogabb pillanataiban is csak a távol jövőtől várt: a dicsőséget, elérte még férfi korában, s mindehhez az igazságos végezet neki megadta azt, mi nélkül az övéhez hasonló szív kielégítve nem érezheti magát: egy nemes nő s kedves gyermekek szeretetét; de külső helyzetében alig találunk változást, és az, kit első költőjéül ismert a nemzet, mint az ismeretlen ifjú, egyaránt szűk körülmények közt élt, s fáradsággal keresé mindennapi kenyerét, másoktól csak az által különbözve, hogy munkásságával halhatatlan műveket alkotott.

Ne várják tehát tőlem, hogy, mi ily alkalomnál szokás, a dicsőült életének egyes eseményeit mondjam el. Azoknak egyike ő, kik létüket egy nagy célnak szentelvén, munkásságuknak nyomait nem a házban, melyet családjoknak építettek, a mezőn, melyet szereztek, vagy a személyes barátok és lekötelezettek számában hagyták magok után: Vörösmarty jellemét csak műveiből, életének történetét csak irodalmunkból ismerhetjük.

Ha irodalmunk jelen állását elfogultság nélkül tekintjük, ell kell ismernünk, hogy a kifejlődésnek azon pontjától, melyet az európai műveltség élén álló egyes nemzetek elértek, még távol vagyunk.

A nyugati polgárisodás határszéleire állítva, a magyar nemzet multja századokon át egy hosszú küzdelem vala, s nincs mit bámulni, ha a tudományosság mezején csak azon érdemet szerezhette magának, hogy résen állva,

a szerencsésebb népeket, melyek azokat mivelék, erős karjával megoltalmazta.

Ebbeli hátramaradásunkat akár magunk, akár mások előtt eltagadni nincsen okunk; ismerjük, s pirulás nélkül felhozhatjuk annak kútfejét; s e nemzet évek óta tisztán látja ebbeli helyzetét.

De ha jelen viszonyainkat nem azon nemzetek irodalmához mérjük, melyek e pályán már századokig haladhattak; s ha nem a végső czélt, mely felé törekednünk kell, hanem a pontot tartjuk szemünk előtt, honnan kiindultunk; — vajjon, ha a magyar irodalom jelen állását ahhoz mérjük, melyet az harmincz évvel ezelőtt elfoglalt: nincs-e okunk némi meglegedésre?

Hányan vannak csak e gyülekezetben is, kik tisztán visszaemlékeznek azon korszakra, midőn egy magyar könyvnek megjelenése még esemény volt; midőn Berzsenyi, Kazinczy, Kisfaludy művei a nyomtatási költségek miatt csak nagy nehézséggel láthattak világot.

Elfelejtettük-e az időt, mikor a magyar színészet korcs mákban s falusi színekben tengette nyomorult létét, s ha néha városainkban megjelent, a nagy többségnél legfelebb azon részvételre számíthatott, melylyel minden szokatlan fogadtatik; mikor a magyar költészet és szép-irodalom egy évi termékei egy zsebkönyvbe befértek, s tudományos irodalmunk egy folyóiraton kívül évenként néhány elemi iskolai könyvre szorítkozott?

Elegen vannak közöttünk, kik, midőn az irodalmi pályán felléptek, azt még úgy találták.

S ha ezen állapotot a jelennel összehasonlítjuk; ha a műveket tekintjük, melyekkel nemzeti költészetünk

azóta meggazdagodott, s melyek közül nem hiányóznak olyanok, miket bátran más nemzetek remekművei mellé állíthatunk; ha a tudományra fordítjuk figyelmünket, melynek minden ágában élénk tevékenységet veszünk észre; ha végre meggondoljuk, hogy minden haladásnak feltételét: nyelvet birunk, mely a tudományok több ágában a legmagasabb eszmék, ismeretek közlésére már is kész eszköz, a nélkül, hogy haladása által a nép előtt érthetlenné vált volna:

Ha mindezt meggondoljuk, azon öntudattal tekinthetünk körül, hogy az utolsó harmincz év reánk oly haladás korszaka volt, minőt más nemzetek irodalmi történetében alig találunk; s hogy ezen haladást nem különösen kedvező körülményeknek, hanem csak egyes hazafiak buzgóságának s a nemzet kitartásának köszönhetjük.

Nem azért említem e haladást, hogy elfelejtessem azon czélt, mely felé törekednünk kell.

Való állapotjaink öntudata, s a nemes bátorság, melyel e hon legnemesebb fiai hátramaradásunkat kimondták: ennek köszönhetjük haladásunkat, s e haladást semmi sem szakaszthatná inkább félben, mint ha való állásunk iránt nem volnánk magunkkal tisztában.

De épen mert nem ámitjuk magunkat, mert a nagy feladat, mely még nincs megoldva, tisztán áll előttünk: jó, ha néha a pályának azon részére tekintünk vissza, mely mögöttünk fekszik, hogy azon eredmények által, melyekhez sokkal súlyosabb körülmények között jutotunk, új törekvésre bátorodjunk; hogy hitünk — s reményünkben megerősödvé, el ne veszítsük azon önbizalmat, mely nélkül nagyot véghez vinni nem lehet.

S vajjon Vörösmarty érdemeit méltányolhatjuk-e kellőképen, ha irodalmunk állását, midőn ő e pályára lépett, a mostanival nem hasonlítjuk össze?

Nem ő egymaga az, ki iránt hálával tartozunk.

Kazinczy, Kölcsey, Berzsényi, a Kisfaludyak, s kívülök még hány, ki rég sirjában fekszik; Szemere Pál, kit fájdalommal nélkülözök körünkben, s mellette többen, kiket csak azért nem nevezek meg, hogy szerénységüket ne sértsem, de kiket, míg e határok között édes anyanyelvünk zeng, az utókor felejteni nem fog, — nagy érdemeket szereztek magoknak.

Valamint a nemzeti nyelv, úgy egy valóban nemzeti irodalom egyeseknek műve soha nem lehet; amaz az egész nép eszmekincseiből, s gondolkozása módjából alakul, ez egész ivadékok életnézeteit s érzelmeit foglalja magában; de ha azokat akarjuk dicsőíteni, kiknek irodalmunk sebes haladására s az irányra, melyet az kifejlődésében követett, legnagyobb befolyásuk volt, Kazinczy Ferencz után Vörösmarty az, kit a koszorú illet.

Sőt, ha amannak érdeme nagyobb, mert nyelvünk átalakítását neki köszönjük: a befolyás, melyet Vörösmarty az irodalomra s nemzetre gyakorolt, talán még hatalmasabb.

Hatalmasabb azért, mert e nemzetnek előtte nagyobb költője nem volt.

Elsoroljam-e egyes munkáit? Szóljak-e Zalánról, e műről, mely az eposzról felállított elméletnek talán nem egészen felel meg, melynek egyes hiányait nem tagadom, de mely mégis századunk egyetlen hősköltőménye; mert valamint alkotását nem a régiek utánzá-

sának, hanem a költő lelkesedésének köszöni: úgy nem a művészetben gyönyörködő kevesek bámulatát vívta ki magának, hanem egy nemzetet lelkesített.

Szóljak-e Egerről s páratlan varázsáról; szóljak-e Cserhalomról, melynél nagyszerűbb eposzi mű kevesebb sorban talán még nem íratott, és a költészet ezen neméhez tartozó egyéb műveiről, melyeknek egyes szépségei bámulatra ragadnak, s melyeket csak azért említünk ritkábban, mert a mit a költő élete legszebb perceiben alkotott, azt később már ő maga sem mulhatta felül.

Vagy lyrai dolgozatait említsem-e egyenként?

Az egyszerű daltól, melyben a költő legbensőbb érzéseit oly természetesen mondja ki, hogy a művészetet csak azon harmonikus érzésből vesszük észre, melyet az oly egyszerű szavak magok után hagynak, a balladáig, mely csaknem az eposzt közelíti meg, — az elegiától a bordalig, az igénytelen népdaltól a reflektáló költeményig, van-e a lyrai költészetnek egy neme, melyre Vörösmarty munkáiból példányokat nem hozhatnánk fel?

Van-e költő, ki midőn saját érzelmeit mondja ki, mélyebb és bensőbb, s ki, ha nemzetéhez fordul, férfiasabb és nemesebb hangokat talál?

Van-e, ki azon akadályokat, melyeket a verselés főképp ifjú irodalomban, a költőnek elébe gördít, tökéletesebben legyőzte, vagy annyi formában oly remek műveket alkotott?

E teremben nincs talán senki, kinek, midőn Vörösmarty lyrai munkáiról szólok, egy vagy más ne jutna eszébe, melyet valamennyinél nagyobbra becsül s mely saját kifejlődésére, sőt talán egész életére elhatározó

befolyást gyakorlott. S mily hatást gyakoroltak epigrammjai, melyek közül többek a görög anthologia díszére válnának?

S ha őt mint drámairót a lyrai költővel egy sorba nem állíthatjuk, senki sem fogja tagadni, hogy Vörösmarty e nemben is, ha nem tökéletes egészt, legalább kitünő részleteket alkotott, s azon hatás által, melyet drámai nyelvünkre gyakorolt, egy jövő magasabb kifejlődésnek útját készíté elő.

Ennyi s ily művek Vörösmartyt bármily nemzet első költői közé emelnék; de működését saját irodalmunkra még becsesebbé teszi az, hogy ő volt az első, ki tisztán irodalmi munkásság által e nemzet érzelmeire s gondolkozására befolyást gyakorolt.

Vörösmarty nem csak a művelt osztályok költője, ő az összes nemzeté. A gyengéd nő s a férfi, az ifjú, ki reménydúsan az életbe lép, s az agg, kit számos csalódások elkésérítettek: műveiben egyaránt megtalálják saját érzelmeiknek legszebb kifejezését, s vannak költeményei, melyeket a történethez számíthatunk, oly nagyszerű azon hatás, melylyel a nemzet kifejlődésére voltak.

Vörösmarty az első magyar költő, kit a szó legszebb értelmében népszerűnek mondhatunk; s egyszersmind azon keveseknek egyike, kiknél a népszerűség mint saját munkásságokra, úgy az összes irodalomra csak jótékony hatást gyakorolt, s a népnek, mely azt adá, s az írónak, ki azt élvezé, egyaránt dicsőségre válik.

Mert ha volt valaha író, ki magas feladását, ki a roppant felelet terhét, melyet az, ki szavait egy egész nemzethez intézi, magára vállal, tisztán fogta fel; ha

volt, ki belátta, hogy a költészet, mely nem anyagi érzekeinkhez, hanem a lélekhez fordul, feladását csak az által tölti be, hogy nem csak az anyagi, de az erkölcsi szépnek képeit tünteti fel; ha volt író, kinek műveinél eszünkbe jut, hogy a költészet nem egyéb, mint a szépnek érzete egy nemes kebelben: akkor Vörösmarty az.

Tekintsünk végig irodalmi pályáján, s nem fogunk találni semmit, miről még a kajánság és rossz akarat is mondhatná: ezt ő csak azért írta, hogy népszerűvé váljék.

Fájdalmas érzés tölti el szivünket, midőn a nemzet legnagyobb költőjét éveken át egy folyóirat mechanikai gondjaival látjuk terhelve; elszomorodunk, midőn legeredetiebb írónk fordításokkal foglalkozik szükségből, s midőn eszünkbe jut, hogy ő, kinek művei által anyai nyelvünk legmagasabb szépségeinek öntudatához jutotunk, élete legszebb korszakának egy részét arra volt kénytelen vesztegetni, hogy szótárakat és kezdők számára rövid nyelvtanokat készítsen.

Nehéz éveket hozhatunk fel, melyekben a lángész, hogy férfias függetlenségét fenntartsa, az irodalmi nap-számos munkáira kényszerítettett; de oly pillanatot, midőn Istennek legszebb adományát, a költői tehetséget s a lángésznek hatalmát arra használta volna, hogy népszerűséget vadászva vagy a hatalmasok kegyeit keresve saját anyagi jólétéről gondoskodjék, Vörösmarty életében nem találunk.

Előtte az anyagi jólét ösvénye nyitva állt. Ha nem a tökéletest, de a jövedelmezőt keresi; ha nem

magas feladását, hanem kényelmét tartja szeme előtt: ő, kit e nemzet annyi évig első írójának tartott, az élet nélkülözéseit nem ismerte volna. Szava oly tekintélylyel birt, hogy részéről talán csak egy kis engedékenység kívántatott volna, hogy egyes pártok által felkarolva oly állást vívjon ki magának, melyért mások minden áldozatra készek; de a művészet, melynek élt, szentebb volt előtte, semhogy azt a tömeg mulékony izlésének s mulatási viszketegének feláldozná; tudta: a költészet feladása nem az, hogy egyes pártoknak szövétnekül szolgáljon, hanem az, hogy mint a zajgó tenger fölött a világtorony, tiszta fényével azoknak, kik különböző úton egy cél felé törekszenek, irányt jelöljön.

A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetett volna fel, reá nézve nem léteztek. Ő szegény maradt, nem cserélve fel tiszta nevét aranyhalmokért, s tudva, hogy a babért csak az hordja biztosan halántékai körül, ki emelt fővel megy végig életén. Nem, mert a sokaság színvonalára leereszkedett, hanem mert azt magához felemelni birta; nem azért, mert a hatalmasok hiúságának vagy a tömeg előítéleteinek hizelgett, mert a divatnak hódolt, s meggyőződését a pillanat érdekeinek feláldozta, hanem mert azon eszmékért lelkesült, azon érzelmekhez szólt, melyek az összes nemzet eszméi s érzelmei valának: ezért említettett neve egyenlő lelkesedéssel a felsőbb osztályok termeiben, s a nép szalmafüdelei alatt.

Nem csak a művészet kastaliai forrása, hanem azon honszeretet, mely nemzetünk történetén egy hatalmas folyóként mindent termékenyítve átvonul, melyhez e

hazában minden összefoly, melyből egyesek s egész ivadékok egy ezredéven át lelkesedésüket merítették: ez tevé Vörösmartyt költővé, népszerűségének titka ebben fekszik.

A művészi forma, midőn oly eszméket s érzelmeket fejezett ki, melyek milliók szívében éltek, tárgya által népiessé vált, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy azon nagy változásoknak daczára, melyeken nyelvünk az utolsó időben keresztülment, az irodalom és a nép nyelve között különbség létezik ugyan, de nem oly válaszfal, mely mind az irodalom, mind a nemzet kifejlődésére károsan hatna.

Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Vörösmarty népszerűsége ennyi változások között épségben maradt, csak annyiban módosulva, hogy mi előbb népszerűség vala, később dicsőséggé vált.

Ha van író, ki mind korának, mind nemzetének legnemesebb irányait képviselve egy nemzet költőjének nevét megérdemlé: Vörösmarty az; s ezen öntudat volt életének legszebb jutalma; s a támasz, mely a férfiút még akkor is fenntartá, midőn minden egyéb, mire jövőjét építette, romokba dőlt.

Az 1848-ik év nagy eseményei kiragadták őt is szokott munkásságából, s midőn a roppant vész, mely által a költő a közélet örömtelen mezejére sodortatott, elvonult, s ő is előbbi körébe visszatért, feldúlva találta azt.

Azon időszak, mely nagy forradalmakra közvetlenül következik, nem kedvező az irodalomra, s a testi és lelki szenvedések, melyeken ő keresztülment, egy rövid év alatt megtörték erejét.

Érzé, hogy a dicső pálya végéhez ért, s a magányba vonult vissza, azon vidéket választva csendes lakhelyéül, hol legalább gyermekéveinek boldog emlékeit találta fel ismét.

A házat, melyben a nagy költő végső éveit tölté, attól, melyben egykor bölcsője állt, csak kis távolság választja el. Mennyi idő folyt el, mióta mint gyermek e mezőkön örömjajongva átfutott; mennyi történt, mióta e határt apja halála után vérző szívvel, de a nemes feltételek, a nagyszerű remények gazdag kincsével elhagyá?

A tó, melynek nádas partjain az ifjú egykor ábrándozott, most is az égnek képét viseli csendes tükörén; a halmok, melyek azt körözik, ott állanak a régi helyen, s felettök erdős hegyek emelik zöld ormaikat, mint évek előtt. — S azóta mennyi változott, mennyi vezetett el!

S mégis, ha a multa visszatekint, nem mondhatja-e magának, hogy reményeinek egy része mégis teljesült, s hogy ha sokban igen, magában legalább nem csalódott!

Szegényen, mint az életbe lépett, úgy tért vissza gyermekségének lakhelyére; de tar homlokát most babérfüzé körül!

Nem érte el azt, mit egyik legszebb költeményében élete feladásának mond:

„ a nemzetet
a szellem-harczok tiszta sugaránál
olyan magasra tenni, mint lehet!“

de ha multjának emlékei között a halhatatlan sorok jutottak eszébe, melyekkel Zalánját kezdé, nem mond-

hatta-e magának, hogy a tehetetlen kor, — melyben azon kételylyel fogott lantjához, vajjon ha hazájáról énekel, hallgatnak-e szavára? — távol fekszik mögötte; s hogy azon szellemi haladásnak, melyet a nemzet korunkban tett, ő nem csak tanuja, de egyik fő esz-közlője volt?

S ez az, mi őt életének e legnehezebb korszakában fenntartá, mi a nehéz küzdelmeken átment férfiút elesüggedni nem engedte.

Megfosztva mindentől, miben mások fáradalmaik jutalmát keresik, magányban és szegénységben, midőn a jelen naponként sötétebbé vált: egy szebb multnak emlékeiben keresé vigasztalását; s ha szive néha pillanatokra elkeseredett, előtte megnyugtatva állt a jövő, mely, ha későn is, minden becsületes törekvésnek meghozza jutalmát.

Érzé, hogy a czélt, mely után sovárgött, s melyért küzdött, nem érte el; de hogy e czél végre el fog éretni, hogy e nemzet annyi küzdelmek után végre nyugalomát fel fogja találni, miveltségben és szellemi nagyságban azon állásra emelkedve, melyet a harczy dicsőség mezején már ezelőtt századokkal elfoglalt: — e reményt, mely nagyobb vala, mint hogy egy rövid emberélet alatt teljesülhessen, de melyet épen azért egy rövid emberélet alatt egészen nem is lehet elveszteni, — e reményt ő magával vitte sírjába.

S midőn sírjánál állva láttuk az ezreket, kik a „Szózat“-nak dalnokát nyughelyére kísérék; midőn tapasztaltuk a részvétet, mely a hazában azon férfiú családja iránt nyilatkozott, ki dicsőségét tisztán szellemi mun-

kásság által szerezte meg: akkor meggyőződünk mi is, hogy a dicső férfiú nem csalódott reményében.

A haza, melyben a költő, csak ha nemes érzelmekhez fordul, számíthat visszhangra; a nemzet, mely a szellemi hatalmat felfogni s méltányolni képes, de előtte csak akkor hajol meg, mikor az férfias erényekkel párosul, és csak annak fejére teszi le a költői babért, kit a polgári koszorú is megilletne: ily nemzet méltó arra, hogy érte a legjobbak fáradjanak, s bizva jövőjében, élteket neki szenteljék.

Mert a világtörténet lapjain, melyekre az emberi nem küzdelmei feljegyezve állanak, azon vigasztaló tanulságot találjuk: hogy a föld népei, mint az érczek, azon arányban állnak ellent az idő emésztő hatalmának, a melyben több nemesebb elemet foglalnak magokban.

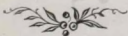

KAZINCZY FERENCZ.

ELMONDATOTT

A M. T. AKAD. ÁLTAL RENDEZETT KAZINCZY-ÜNNEPÉLYEN

OKTÓBER 27. 1859.

Megjelent a „Pesti Napló“ 1859. évi 246-ik számában, október 28-án.

QINDEN nemzet, mely e névre érdemes, tiszteletben tartja azon férfiai, kik tevékenységöknek magasabb czélokra törekvve ki, akár a közélet, akár a tudomány vagy művészet körében kitűnő érdemeket szereztek magoknak, s ünnepnek tekintí a napot, melyet valamely dicső fia emlékének szentelhet. És méltán; nem csak azért, mert kitűnő férfiaknak való jutalma csak az lehet, ha nevök-s tetteiknek emléke tiszteletben tartatik, de azért is, mert a megérdemlett borostyán, melyet a nemzet dicső gyermekeinek szobraira tesz, egyszersmind reményág, mely arra emlékeztet, hogy valamint a hatalmas cser után annak legalább sarjadékai maradnak, úgy oly haza, mely valóban nagy férfiakat nevelt, később is fel fogja találni polgárai között azokat, kik a jövő vészével szembe szálljanak.

Ily ünnepet ülünk mi ma, midőn Kazinczy Ferencz születése századik évfordulóján összegyülve, azon férfúnak emlékét tiszteljük meg, kinek nyelvünk s irodalmunk újabb kifejlődését köszöni, ki ezt csaknem fél-századig irányadólag vezeté, s kinek dicsőségét nem e szobor, nem e gyülekezet, nem a beszéd vagy költemény, mely magasztalására mondatik, de minden szó hirdeti, mely hazában magyar ajkakra hangzik; mert minden érzés vagy gondolat, melyet kifejezünk, csak azon hatásnak újabb bizonyosága, melyet ő édes anyai nyelvünkre gyakorolt; s ez az ok, melyért a magyar akadémia, midőn Kazinczy születésének századik évnapját megünnepelni elhatározá, nem csak az irodalom barátait, de mindazokat felszólítá, kiknek nemzetiségünk szívéből fekszik; mert nem egyedül irodalmi barátait vagy tanítványait, hanem a nemzetet illeti a kötelesség, hogy ünnepélyes módon tiszteletet nyilvánítson azon férfú iránt, kiben újabb kifejlődésének egyik főtényezőjét ismeri el.

Ne is várják tehát tőlem, tisztelt hallgatóim, hogy a dicsőültnak irodalmi érdemeiről szóljak: felettök az idő rég kimondotta ítéletét, fenntartva műveit, melyek közül sokan irodalmunk egyes ágainak mind maig legszebb virágai; ne kívánják, hogy munkás életének képét adjam elő.

Ez a történeté, mely most, midőn nagy része azoknak, kik vele működtek, sírjokban fekszenek, tartózkodás nélkül elmondhatja annak tanulságos, de szomorú részleteit.

Miként a földnek, úgy az emberi létnek legmagasabb pontjai csak nehéz ösvényeken érethetnek el; s a

kegyes gondviselés, mely Kazinczyt e pontok egyikére vezette, nem menté fel őt e közös végzetünktől.

Hosszú élete hosszú küzdés vala, melynek nagyszerű eredményei nagy fáradságok, gyötrő nélkülözések és lelki fájdalmak árán vásároltattak.

De vajjon előszámláljam-e azokat, — hogy most, midőn harmincz évvel halála után azért gyültünk össze, hogy érdemeinek méltó jutalmául egy egész nemzet háláját mondjuk ki, azon egyes csalódásokra emlékezünk, azon apró küzdelmekre s névtelen akadályokra, melyek őt, mint a vándort az erdő kúszó növényei, nemes törekvései között, a legnagyobb akadályoknál jobban kifárasztották? Vagy vádakát emeljek-e, minőkre az ő, mint minden kitűnő ember élete alkalmas, hogy elkeseredést gerjeszsek azok ellen, kik irányában igazságtalanok voltak, és sajnálkozást ő iránta? Ki, mint Kazinczy, egy magas czélnak szentelve tehetségeit, azon meggyőződéssel szállt sírjába, hogy feladásának eleget tett; s kinek születését egy század után hálaadó nemzete ünnepli meg: az bármily nehézségekkel küzdött életében; sajnálkozásnak tárgya nem lehet; s miként a zöld babér homloka mély redőit, úgy az örök dicsőség, mely nevét körülsugározza, elfedi előttünk a méltó fájdalmakat, melyeknek árán az vásároltatott.

Nemcsak Kazinczy érdemeinek, de egy nagy nemzeti ügy eddig kivitt diadalának megünneplésére gyültünk össze, s vajjon a triumphator ékes palástja alatt mért keresnők a sebhelyeket, melyeket magán visel? minek hozzuk fel a hosszú küzdés egyes részleteit, midőn a győzelem oly gazdag eredményei előttünk fek-

szenek, s ezen eredményeknél nem kell egyéb, hogy a férfiú érdeme, kinek azokat köszönjük, egész nagyságában kitünjék?

Élete e nagy ügynek vala szentelve, melynek előmozdításáért hosszú életén át fáradozott s melyben a sors és emberek csapásai után egyedüli örömét s vigasztalását találá.

Története félszázadnál tovább egy nemzetiségünk történetével; s ily férfiúnak méltó magasztalása csak az lehet, ha áthatva az ügynek nagyszerűségétől, kimutatjuk a részt, mely annak előmozdításában őt illeti, és kimutatjuk az eredményeket, melyeket neki köszönünk, hogy, midőn életére visszatekintünk, a hála mellett, melyel iránta tartozunk, keblünket ugyanazon érzés lelkesítse, mely őt vezeté; s visszatérve házi köreinkbe, ne csak dicsőségének emlékezetét, de azon erőt vigyük magunkkal, mely őt dicsővé tette.

Csak ez lehet tárgya beszédemnek. S ha mélyen éreztem elégtelenségemet, midőn az akadémia megbizott hogy ez alkalommal szónoka legyek, egy volt a mi bátorított: s ez azon meggyőződés, hogy oly férfiúról kell szólanom, kinek, mint az aranynek, a művész szebbítő kezére nines szüksége, hogy belbecse megismertessék, s oly tárgyról, melynél a gyenge szózat is e hazában nem marad visszhang nélkül.

* * *

Az emberiség újabb történetében nincsen korszak, mely akár az emberek gondolkozásmódjában történt átalakulást tekintsük, akár ezen átalakulásnak minden viszonyokra kiterjedő következéseit, a jelenre nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint a XVIII-dik század.

Ha benne egyesek egy szebb jövőnek hajnalát üdvözlik, mely után világosság lett a föld fölött, s az emberiség előbb nem is sejdített nagyságra emelkedett: mások csak a romokat látva, melyek nélkül nagyobb kifejlődés nem történhetik, átkot mondanak a szerencsétlen század fölött, mely azt, a mi a multban szép és nagyszerű vala, lerontva, felvilágosodását csak azért adá, hogy a pusztitást, melyet maga után hagyott, tisztábban lássuk.

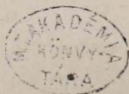
És csakugyan, ha a XVIII-dik század eredményeit felületesen tekintjük, úgy látszik, mintha még azok is, melyeknek jótékonyága kétségbevonhatatlan, csak negatív természetűek lennének.

Sok előítéletet szüntetett meg, sok igazságtalanságnak vetett véget, sok bilincset tört le, de a nélkül, hogy az előítéletek helyébe a jognak uralmát állítani, s azokat, a kiknek bilincseit leveré, valóban szabadokká tenni tudta volna; s ha az árt tekintjük, melyen e jótémények vásároltattak, ha eszünkbe jut, a terhes lánczokkal együtt mennyi szent kötelék szakítottatott ketté: valóban nincs ok bámulnunk, ha sokan e században csak azon fényes, de az emberiségre gyászos korszaknak ismétlését látják, melyben az ó világ vallása szinte gúny tárgyává vált, régi intézvényei szinte felforgattattak, s a régi erkölcsök helyébe csak anyagi élvezetek után

sóvárgó kosmopolitismus lépett, — hogy miután a kiváltságok romjain a szabadságnak s egyenlőségnek diadala egy pillanatra kikiáltatott, a felvilágosodására büszke ivadék, a nagy Caesar bámulatos tettei — és a művészetet s felvilágosodást pártoló békés utódának még bámulatosabb ügyessége által egy ezredévi szolgaságra, s mihez a szolgaság mindig vezet, egy ezredévi barbárságra készítették elő.

De ha a XVIII-dik század, felületesen tekintve, a kétely s tagadás századának látszik is, mely közvetlenül csak általános bizonytalansághoz s az anyagi erőszaknak a jog fölötti uralmához vezetett: ha mélyebben tekintünk belé, azon meggyőződéshez jutunk, hogy e korszak positiv eredményekkel is birt, s a romok fölött, melyeket okozott, egy új, nagyszerű kifejlődésnek alapját rakta le, — hasonló a fergeteghez, mely mialatt az erdőn rombolva áttör, észrevétlenül egy új virulásnak magvait hinti el, s a pusztítás helyett, melyet látszólag okozott, termékenységet hágy maga után.

Mert a XVIII-dik század az, melyben a nemzetiségi ösztön eszmévé alakult, s habár a nagy zaj között, melylyel akkor az uralkodó elvek megtámadtattak, azon szerény férfiak nemes buzgósága figyelemre nem méltattatott is, kik a Belttől az Ádriáig saját nemzeti irodalmuk fölélesztésén fáradtak; s habár még századunk kezdetén azon befolyást, melyet ez akkor tisztán irodalminak látszott törekvés már is gyakorolt, senki nem gyanította: jelenleg nincs senki többé, ki — tapasztalva azon sebességet, melylyel ezen eszme terjed, s a félelmet és reményeket, melyeket gerjeszt, — át nem

látná, hogy a nemzetiségi eszme azok közé tartozik, melyek az összes emberiség által hosszabb ideig követendő irány fölött elhatározó befolyással bírnak.

Vannak, kik a nemzetiségi elv fontosságát többé nem tagadhatva, azt a szabadság és mivelődés egy új veszélyének, haladásunk egy új akadályának tekintik.

Fényes jóslatok hirdettetnek: ha majd az irigység, gyűlölködés, uralkodási vágy, mely a népeket most távol tartja egymástól, megszünvén, a válaszfalak e föld népei között ledőltek, s az egyes nem egy szűk országnak, hanem az egész emberiségnek él; ha majd a nyelvek különfélesége a tudományok körében a közös munkálódást nem akadályozza többé, s minden eszme azonnal az egész emberiségnek sajátjává válik; ha majd azon korlátok legyőzésére, melyeket a távolság s az anyagi természet haladásunk elébe gördít, a világ minden népeinek törekvései összpontosulnak: mi állhatna ellen az emberiség egyesült hatalmának?

Szépek s dicsők ezen eszmék, s miután, úgy látszik, az emberi természetben fekszik, hogy a tökélynek képét távol multban vagy jövőben keresse, s arany óskor vagy zavartalan boldogságú jövőről álmodozzék, nem csoda, ha annyi küzdelmek között elfáradt századunk is ezt teszi; de a történet ellenmond ezen reményeknek, bebizonyítván, miként épen azon korszakok, melyek ezen eszményképhez legközelebb álltak, az emberiségre nézve egyszersmind a legnagyobb szenvedések s általános sülyedés időszakai valának.

Az ó világ az összes emberiségnek eszméjét nem ismerte; de voltak időszakok az ó világban is, melyek

alatt a népeket egymástól elválasztó korlátok leomlottak, s a nemzetiség háttérbe szorítottatott.

Így volt az, midőn Nagy Sándor, csodálatos győzelmei után megőrülve, magát istennek tartá, s Ázsia népeit a görögökkel egy egészszé akarta összeolvasztani; így akkor, mikor Róma uralma csaknem az egész ismert világ népeire kiterjedt; s mily eredménnyel?

Nagy Sándorban, kit a régiség s újabbkori hizelgői Ázsia hellenizálójának neveztek, az elfogulatlan történet csak a kényurat látja, ki Ázsiának Hellas nyelvét, de ki Hellasnak Ázsia erkölceit adá, s az akkor létezett legnagyobb műveltségnek megrontója, az utána jött zsarnokok előde s mintája volt. S kell-e szólnom Rómáról, a nagyról, a dicsőről, mely, midőn minden népeket rabigába fűzött, a szolgaságot oly általánossá tette, hogy az végre reá is elterjedett, s mely a Scipiók s Gracchusok nyelvét csak azért kényszerítette rá alattvalóira, hogy az az egész földön a legaljasabb és legszolgaibb érzések kifejezésének egyedüli közlönye legyen?

Nem szükséges, hogy képzelő tehetségünkhöz folyamodjunk: előttünk tapasztalások fekszenek; századokat hozhatunk fel, melyek alatt számtalan nemzet, megfosztva egyéniségétől, egy nagy egészbe olvadt, s az egy görög nyelv csaknem az összes tudományos közlekedés egyedüli eszközévé vált; de ha az eredményeket keressük, nem fogunk találni mást, mint politikai tekintetben szolgaságot, az erkölcsökben s jóllétben sülyedést, a tudományokban az alexandriai iskolát, mely az akkori ismeretek összes kincseit felhalmozva, nehéz terhével nem haladhatott tovább, s azon epocháknak egyikét jelöli,

melyek alatt az emberi ész, hódításainak közepette, fáradtan megáll, s csak mult vívmányainak felszámításában gyönyörködik.

S ha a nemzetiségi érzés megszűnése az ó-korban csak azon eredményekhez vezetett, — ha az újabb időknek azon századait, melyekben a közös diák nyelv az összes tudományos élet egyedüli közlőnyéül használtatott, a jelennek tudományos haladásaival hasonlítjuk össze, s a legrégebb időktől mostanig a világtörténet minden szakában azon tapasztalást találjuk igazolva, hogy az összes emberiség haladása mindig arányban állt azon öntudattal, melylyel az egyes népek saját nemzetiségök-höz ragaszkodtak, s hogy, valamint a családi élet megbomlása az egyes nemzetnél, úgy a nemzetiségi érzet enyészete az emberiségnél csak a sülyedésnek volt előjele mindig: akkor csakugyan azon nemzetiségi mozgalomban, mely a mult század lefolyása alatt annyi egymástól távol fekvő országokban egyszerre támadott, csak az isteni gondviselés kegyes működését fogjuk látni, mely az elbizottságában eltévedt emberiséget azon egy ösvényre vezette vissza, melyen a haladás lehetséges; s akkor el fogjuk ismerni, hogy ha a jövő hálával tartozik azon férfiak iránt, kik a XVIII. század nagy szellemi mozgalmainak élén álltak, e hála nem a gúnyolót illeti, ki kortársait életök vigasztalásaitól mosolyogva megfosztá, nem a vakmerő sereget, mely mindent megtámadva, csak romokat hagyott maga után, hanem azokat, kik e romok fölött taps és elismerés nélkül csendesesen felállíták egy szebb jövő lobogóját, a kételyek közepett egy új elvet mondva ki, mely ismét erős hit, mely nagyszerű remények, mely lángoló szeretetnek tárgya lehet.

Talán fölöslegesnek látszik, hogy midőn tőlem Kazinczy Ferencznek a nemzetiség s a hazai irodalom körében szerzett érdemeinek méltánylását várják, azon mozgalmakról szólok, melyek a XVIII-dik században Európa más nemzeteinél történtek. De valamint minden nagyobb tünemény egyes népek életében csak azon összefüggésben találja helyes magyarázatát, melyben az más népek, sőt az egész emberiség általános törekvéseivel áll: úgy azon nemzeti irányt, mely csaknem egy század óta minden törekvéseinket jellemzi, csak akkor méltányolhatjuk egész fontossága szerint, ha benne nem egy különálló jelenséget, de azon általános világtörténeti mozzanatok egyikét látjuk, melyek valamint nem egyes ország sajátos helyzete, hanem általános okok által idéztettek elé, úgy az egyes népek körében csak akkor szünhetnek meg, ha azon irány, melyeket az egyes nép csak követ, általánosan megváltozik.

A magyarnak egyik legszebb tulajdona, melyet tőle még azok sem tagadnak meg, kik iránta kevés rokonszenvet mutatnak, hogy szilárdan ragaszkodik nemzetiségéhez. Úgy látszik, az isteni gondviselés, midőn e nemzetet nehéz küzdelmekre teremtette, a hazaszeretet s nemzeti öntudat nagyobb mértékével ajándékozta meg azt, s a százados küzdelem, melyben a keresztyénség elleneivel álltunk, még inkább megerősíté e természetes hajlamunkat.

Hisz a magyarnál a nemzetiségnek eszméje századokon át egy volt a vallással, egy a szabadsággal, válthatlanúl összekötve mindennel, mi a multban dicső, mi a jövőben kívánatos vala; s természetes, ha azon nép,

mely nemzeti léte fenntartásáért küzdött és áldozott, ahhoz szenvedélyesebb szeretettel ragaszkodott másoknál, kik e kincsnek biztos birtokában annak nagyságát megismerni nem tanulták.

De a szellem, mely a XVII-dik század végén, s a XVIII-diknak első felében Európa-szerte uralkodott, nem maradt hatás nélkül hazánkra sem, s ha Mária Terézia hosszú uralkodása végső éveit kezdetével összehasonlítjuk, arról győződünk meg, hogy e nemzet, mely a belső békének áldásait előbb soha ily hosszú ideig nem élvezé, nemzetiségére nézve soha több kárt nem szenvedett, mint épen ezen időszak alatt. Az alatt, hogy a közgazgatás formáiban változás nem történt, főkép a nemzet felsőbb osztályai s városi népessége kivetkezett szokásaiból, elfeledé az elődök hagyományait, s részben nyelvét is, míg fokenként oda jutottunk, hol a század kezdetén a német nemzet állt, melynek udvarai s nemessége saját nemzetiségüket egy igen kétes becsű idegen mivelődéssel cserélvén fel, a nemzeti nyelvre s szokásokra megvetéssel tekintettek, és az idegen befolyás, melyet erkölcsaikre engedtek, a nélkül, hogy a kormányformák változának, elterjedt az ország politikai viszonyaira is, s a nemzeti öntudattal csaknem minden elveszett, mi ezen öntudatra jogosítana.

Hazánk, mi a nemzetiségnek állását illeti, e század második felében semmiben nem különbözött más országokétól, s a honi nyelv s erkölcsök iránt szinte azon közönyösséget találjuk itt, mely ez egész korszakot jellemzé.

Ugyanezt mondhatjuk azon ellenhatásról is, mely e ferde irány ellen végre támadt. S mit hazánkban látunk, csak azon általános mozgalomnak egyik nyilatkozványa, mely a XVIII-dik század alatt Európa mindazon országaiban észrevehető, hol a nemzeti érzés a francia divat által egy időre háttérbe szorított; hasonló a többiekhez mind az eszközökre, mind eredményeire nézve.

Tisztán irodalmi mozgalom, ha annak kezdetét, — a nemzet egész életének megújulása, ha annak következéseit tekintjük; mert ki nem ismerné el, hogy, valamint nagy része annak, mi az utolsó hetven év alatt az irodalom s a közélet mezején Európában nevezetes történt, a nemzeti érzés felébredésével összefüggésben áll: úgy közelebb multunkban semmi nincsen, mi nem ezen forrásból venné eredetét, s nem azon férfiaknak volna köszönhető, kik e nemzetet hosszú tespedés után öntudatra s kötelességeinek érzetére ébreszték, s bizva jövőjében, csendes tevékenységök által annak útait előkészíték.

Ezen férfiaknak egyike Kazinczy Ferencz.

Akár az évek hosszú sorát vegyük, melyeken át egész tevékenységét az irodalomnak szentelé, akár műveinek belbecsét s előadásának varázsszépességét, mely még most is elbájol: összes irodalmunkban kevesen vannak, kiket melléje állíthatnánk.

Kitűrésben s férfias szilárdságban, melylyel tizenhat éves korától, midőn első iratát nyomtatásban kiadá, csaknem halála napjáig, a börtön falai között s nehéz gondoknak terhe alatt, pályáját folytatá, ő egyedül

áll, páratlanul azon befolyásra nézve is, melyet művei s személyisége korának egész irodalmára gyakoroltak. És kortársai között nincsen senki, ki, ha csak tisztán az író érdemeit tekintjük is, vele a versenyt kiállhatná.

S mégis nem ezen nevezetes korszak legkitünőbb írója az, kit benne tisztelünk.

Övé egy nagyobb érdem, egy szebb dicsőség!

Ki nem tudja mit érték? Ki nem ismeri azon befolyást, melyet Kazinczy nyelvünkre gyakorolt? Ki nem tudja, hogy ha e férfiút mindazok fölé helyezzük, kik vele versenyeztek, s őt követve, az irodalom egyes ágaiban talán felülmúlták: ezt azért tesszük, mert ő nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredett nemzetet hagyott maga után, hosszú munkássága által megszerezvén azt, mi az irodalom, mi a nemzet kifejlődésének első feltétele: nyelvet, mely a művészet s tudomány körében előre törekvő nemzetnek alkalmas eszközüül szolgálhasson.

Hogy azonban Kazinczynak e részben szerzett érdemeit kellőleg méltányolhassuk, szükséges, hogy azon túlzásoktól őrizkedjünk, melyekkel ebbeli tevékenysége mind ellenei, mind némely barátai által jellemeztetett.

Voltak, főkép akkor, mikor a nyelvújítás pere első szenvedélyességével folyt, kik azon nézetből indulva ki, mintha nyelvünk Kazinczy fellépéseig ázsiai eredetiségében maradt volna meg, róla úgy szóltak, mintha előtte e nyelvben senki sem újított volna.

E tévedés vagy rágalom — mert azokkal szemben, kik azt hirdették, mind az egyik, mind a másik szóval élhetünk — hasonló ahhoz, melylyel mások azok ellen

léptek fel, kik később egyes politikai intézvényeink módosítását indítványozták.

Valamint kevés népet találunk, mely minden egészen idegent oly határozottan visszautasítana, mint a magyar: úgy, legalább a kelet népei között, nincs egy sem, mely az idegent, ha annak felvétele szükségessé vált, létével oly tökéletesen egybeolvasztani tudná. — Az alkotmány, mely alatt e nemzet nyolcz századnál tovább annyi viszontagságoknak ellenállt, világos tanúsága ezen tulajdonának. Magyar az minden részeiben, lényegesen eltérő azoktól, melyeket más szomszéd népeknél találunk, s mégis intézvényeink nagy részénél idegen institutiókra ismerünk, melyeket elődeink általvettek, de csak, miután azokat nemzeti szellemökhöz képest átidomították.

Mit alkotmányos intézményeinkről tudományosan bebizonyíthatunk, mit erkölceinkre nézve kétségbe vonunk nem lehet, — mert ki tagadná, hogy azokra a keresztyénség lényeges befolyást gyakorolt, de a nélkül, hogy a magyar s más népek között létezett különbséget megszüntetné, — sőt mi fegyvereinkre s ruházatunkra nézve is szembetűnő: az áll nyelvünkről is; s kik e tárgygyal előítélet nélkül folgalkoznak, se azt, hogy a nyelv mindig újult, se azt, hogy arra más nyelvek befolyást gyakoroltak, tagadni nem fogja.

A magyar nyelv — mint ez egy élő s fejlődő nép nyelvénél máskép nem is lehet — mindig újult s fejlődött; a különbség Kazinczy s mások között csak abban áll, hogy mit azok, kik a nyelvújításban elődei voltak, a pillanat szükségétől kényszerítve rendszer nélkül

tettek, azt ő teljes öntudattal cselekedte, szem előtt tartva a czélt, melyet el akart érni, és soha meg nem feledkezve azon határokról sem, melyeket túllépni a legmerészebb nyelvújításnak sem szabad.

Ha a XVI-ik s XVII-ik század első felében használt nyelvünket tanulmányozzuk, meggyőződünk, miként az, a mi formáinak szépségét s gazdagságát illeti, csak azon kevés újabb nyelveknél áll hátrább, melyek, mint a francia vagy olasz, már akkor terjedelmesebb irodalommal bírtak; de ép oly bizonyos az is, hogy a XVII-ik század vége felé s a XVIII-iknak kezdetén e részben szint oly visszalépés történt, mint az vala, mely valamivel előbb a német nyelvben Luther biblia-fordítása és a XVII-ik század irodalmi nyelve között észrevehető; és tagadhatatlan, hogy más nemzetek, s jelesen a német, azon félszázad közben, mely Kazinczy fellépését megelőzte, a nyelv tekintetében roppant haladásokat tettek.

Vajjon fejlődhetik e irodalmunk, ha nyelvünkre nézve azon szegény alakokat fogadjuk el kánonképen, melyeket s XVII. század iróinál találunk? Ha, midőn más előbbre haladott nemzetekkel a mivelődés mezején versenyezni akarunk, nem gondoskodunk arról, hogy nyelvünk minden eszmék kifejezésére s tovább-fejlesztésére ép oly alkalmas eszköz legyen, minővé más nemzetek saját nyelvöket fejlesztették.

Kazinczy tisztán felállította magának a kérdést, s határozottan felelt reá, bátran kitűzve az újítás zászlóját, melynek határául csak nyelvünk szellemét ismerte el.

Fenntartani nyelvünket eredeti tisztaságában, s egyszersmind a tökélynek azon fokára emelni azt, melyen

Európa legmiveltebb nyelvei álltak; meggazdagítani nemcsak szókincsét, de a szókötésnek formáit, nevelni hajlékonyságát, hogy ne legyen oly eszme, melyet vele tisztán kimondani ne lehessen, hogy ne legyen szépség, melyet nélkülözne: ez vala a cél, melyet magának kitűzött; s ha hosszú pályáján végig tekintünk, alig határozhatjuk meg: azon állhatatosságot bámuljuk-e inkább, melylyel tevékenységét folytatá, vagy a mély belátást, melylyel céljának elérésére mindig a legalkalmasabb eszközöket választotta, majd más mivelte nyelvek jeles íróinak fordítására szentelve nagy tehetségeit, — mert belátá, hogy nyelvünknek hiányzó hajlékonyságát épen ily műfordítások által szerezhetni meg leggyorsabban; — majd tanulmányozva s kiadva régibb íróinkat, mert tudta, hogy nyelvünk szelleme nem egy félig elkorcsosodott század íróiban, hanem csak a régiéknél s a nép nyelvében találta fel. S épen ezen öntudatosság, melylyel feladatát a legnemesebb ízléssel fel fogta, és sem célját, sem feladatának korlátait nem veszté el szeméi elől, merészen szembe szállva minden előítélettel, megküzdve minden nehézséggel, és mégis mérsékelve magát, valabányszor az újítás nyelvünk szellemébe ütközött volna: ez az, mi Kazinczyt mindazok fölébe emeli, kik hazánkban vagy máshol a nyelvújítás nehéz munkáján fáradtak; ez az, mi által ő képessé vált egy oly feladatnak megoldására, mely csak az ész s jellembeli tulajdonoknak ritka egyesülése által sikerülhetett. Mert valóban nemcsak észre s tudományra, de erélyre s a jellem érzeszilárdságára vala szüksége azon férfúnak, ki magának egy ily feladatot kitűzni mert,

ki azt annyi küzdelmek között folytatni bírta, s azt bevégezni képes volt.

Ha valaha férfias törekvést teljes siker követett, ezt Kazinczy működéséről mondhatjuk. A nyelvújítás az irodalom körét, melyben az megkezdett, rég átlépte, és a mi egykor a legmerészebb újításnak tartatott, most már a nép ajkáról hangzik, világos bizonyságául azon befolyásnak, melyet az irodalom nálunk az egész nemzetre gyakorol, s egyszersmind annak, hogy ezen újítások korszerűek s nyelvünk szellemével megegyezők valának; s jelenleg alig foghatjuk meg, hogy az, mi most oly természetesnek látszik, egykor hosszú viták s küzdelmek tárgya lehetett. De tekintsünk vissza azon korszakra, melyet Kazinczy működésével betöltött. — Volt-e valaha ember, ki, midőn fellépett, oly kevés támogatásra talált, ki több nehézségekkel küzdött, s éveken át csaknem egyedül, de megtörhetetlen lélekkel haladt tovább azon következetességgel, melyet csak megfontolás ád, s egyszersmind azon erélylyel, melyet csak a szenvedélyben találunk.

Nem szólok azon nehézségekről, melyekkel új eszmék közönségesen találkoznak, főkép, ha oly tárgyak körül állítatnak fel, melyekhez, mint a politikához vagy nyelvhez, hozzá szólani mindenki hivatva érzi magát; nem azon akadályokról, melyeket megszokás és előítélet minden újításnak elébe gördít; de szabad-e elfelednünk, hogy azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a köznek szentelé, hosszú évek során keresztül az irodalom körében szenvedélyes elleneket, a tömegnél csak közönyösséget talált, s fáradozásainak

jutalmául, a népszerűség helyett, melyet érdemelt, sokaknál csak kicsinylést és gyűlöletet aratott.

Jól tudom, hogy ki a köz pályára lép, annak ilyenekre készen kell lennie.

A közvélemény felkap s elejt, az egekig emel s lábbal tipor; majd e világ minden fényét árasztva kedveltjére, majd arról, kit félistennek hirdetett, s ki seb-helyekkel, de a szennynek egy foltja nélkül ment keresztül élte küzdelmein, feltéve a legaljasbat is: mintha az imádásért, melyre magát gyarló halandó irányában elragadtatá, az által akarna elégtételt szolgáltatni saját méltóságának, hogy egykori bálványát most sárban hurezolja.

De ha Kazinczy e sorsában sokan osztoztak, vajjon kevesebbé érezte-e ő annak keserűségét?

Nincs senki, a nép bizalmára s szeretetére érdemes, ki e bizalom és szeretet által boldogítva ne érezné magát, s ki, midőn rólok a hon érdekében lemond, a legnagyobb áldozatot ne hozná hazájának, melyet a polgár a közjónak hozhat. S vajjon Kazinczy nem tette-e ezt? nem a lelkesedés egyes perceiben, nem egy rövid időszakra, mely alatt magát a közvélemény megtérésével vigasztalhatá, de hosszú éveken át? — Nem méltányolva, félre értve még azoktól is, kikhez legközelebb állt, megtámadtatva a gúny s rágalom fegyvereivel, mint egy félig örült, ki nyelvünket megrontja s a magyar nemzetiséget veszélybe ejti: élete éveken át hosszú küzdelem vala, mely alatt magát se elleneinek száma által feltételétől visszajesztetni, se e megtagadás igazságtalansága által túlzásra ragadtatni nem engedé.

Nem azért hozom fel ezeket, hogy rég felejtett irodalmi vitáknak emlékezetét megújítsam, vagy vádakot emeljek Kazinczynak egyes kortársai ellen. — Mint az életnagyságot meghaladó szobornak szépségei, úgy annak érdemei, ki a közönséges mértéken túl emelkedik, mindig csak bizonyos távolságból tűnnek fel; s ő maga keserőség nélkül viselte el a méltatlan megtámadásokat is, melyeket nemes lelke csak az ügy iránti túlbuzgóságnak tulajdoníta, s melyek ellen azon meggyőződésben kereste vigasztalását, hogy a jövő, mely a jelennek kedvező ítéleteit sokszor megváltoztatja, annak, ki iránt kora igazságtalan vala, mindig igazságot szolgáltat.

De méltathatjuk-e a dicső férfiúnak érdemeit, ha megfelelkezünk azon nehézségekről, melyekkel pályáján találkozott, s ünnepelhetjük-e emlékét méltóbban, mint midőn hálával felszámítva munkás életének eredményeit, egyszersmind azon férfias erényeket tartjuk szemünk előtt, melyeknek azon eredményeket köszönjük: hogy, valamint azon feladatot, melynek betöltésétől e nemzetnek jövője függ, Kazinczy-nál tisztábban senki nem fogta fel; úgy nemes élete példaként állíttassék a jelen s jövő ivadék elébe, melyek ezen feladat betöltésére hivatva vannak.

Miként az egyes embernek becse jellemétől, úgy a népeké azon szilárdságtól függ, melylyel nemzetiségköhöz ragaszkodnak.

Oly nép, mely saját egyéniségéből kivetkezve másokba beléolvadni képes, az emberi társaság hasznos tagjává soha nem válhatik: hasonló ez azon növényekhez, melyeket a forró égaltj őserdeiben találunk, s melyek

indáikkal a szomszéd fát körülfogva, midőn sötét lombját látszólag dúsabbá teszik, annak csak életerejét szívják fel, hogy vele együtt porba sülyedjenek.

Ezért minden népnek első feladata épen fenntartani nemzetiségét, s fenntartani saját nemzeti nyelvét, mely annak legnemesebb, legszellemiebb kifolyása.

De ha az egyes nemzet, midőn saját nemzetiségéhez ragaszkodik, teljesíti legfőbb kötelességeit, bizonyos az is, hogy minden egyes nemzetnek állása és jövője azon erélytől s képességtől függ, melylyel az emberiség közös céljainak előmozdításán dolgozik.

A világ története fennen hirdeti azon igazságot, hogy hosszú jövőre csak oly nemzetek számíthatnak, melyeknek fennmaradása az egész emberiség érdekében fekszik; s ugyanazon tanuságot merítjük saját hazánk történetéből is.

Mert ha a magyar nép, körülfogva nagy nemzetek által, melyekhez semmi rokonságban nem áll, szüntelen harcok között, s idegen, magasabb műveltség befolyása alatt, saját nemzetiségét csaknem egy ezredig fenntartani képes volt: mi az, miből ezen, a világtörténetben csaknem magán álló jelenséget megmagyarázhatjuk?

Az első ok, melynek fennmaradásunkat köszönjük, kétségen kívül azon szilárdságban fekszik, melylyel a magyar nemzetiségéhez ragaszkodott, — azon lángoló honszeretben, mely, mint nehéz felhők között a tiszta napsugár, egész történetünkön átragyog, s annak leg-sötétebb részeit fénykoszorúval fogja körül.

Nehéz csapások érték e hazát. Volt idő, mikor nemzetünk benső vizálgódásainak büntetéséül több mint

másfél századig a török járom alatt görnyedve, csaknem mindent elveszített, miben a honfiú büszkeségét keresheti, vagy mi egy szebb jövőre kilátást nyitott: de e nemzet nem esett kétségbe jövője felől, emelt fővel viselte lánczait, csak még szentebb érzelemmel fogva körül hazáját, mióta az oltárrá vált, melyen csak áldozott; s mert bizodalmát a sors csapásai nem ingatták meg, mert reményleni birt még a valószínűség ellenére is, a mindenható megáldá férfias törekvéseit, s e hon áll, fenntartva mindenek előtt gyermekeinek szeretete által.

De ha méltó büszkeséggel tekintünk is vissza multunkra, melynek legsötétebb emlékeinél az egyeseknek erényei s a férfias elszántság, melylyel e nemzet a balsors csapásait viselte, a dicsőség fátyolával takarja még e nemzet nagy tévedéseit is: csalódnánk, ha fennmaradásunknak egyedüli okát e férfias erényekben keresnők.

Voltak népek, hazájokhoz nem kevésbé hívek, nemzetiségökhöz szintoly lelkesedéssel ragoszkodók, kiből, mint Saguntum polgárainak honából, csak egy örökké dicső, de szomorú emlék tartotta fenn magát, s ha fajunk a hasonló végzetet elkerülte, ez csak annak tulajdonítható, mert szilárdan ragaszkodva nemzetiségéhez, mégis merev elszigeteltségben más népektől soha el nem különzé magát.

Azon perctől kezdve, midőn e nemzet, nagy királya által vezetettve, a nyugati egyház körébe lépett, a régi istenségek oltáiraival ledőltek a válaszfalak, melyek közte s más népek között léteztek. Az idegen faj az európai nagy népcsalád tagjává vált, s azon hévvel, melyet távol

keletről magával hozott, ragadta meg új hivatását. Történetünk nem a többi népek életétől különválasztható egész. Egy része, egy lényeges része az az egész nyugati civilizáció történetének, melynek harezaiban legszebb babérainkat arattuk; és ha e hon, mely, mint a sokszor ostromlott várfok, pusztító csaták nyomait viseli magán, ingatlanul megállt, — s ha e nemzet nem veszett el ily véres csaták után: azt annak köszönheti, mert az összes keresztyénség védfalának tekintetett, s mert oly nép, mely örökkévaló eszmékért küzd, nem dőlhet le még oly csapások után sem, minő a mohácsi vész vala.

Férfias honszeretet, de egyszersmind az emberiség közös ügyéért való lelkesedés, — hív ragaszkodás saját nemzetiségéhez, de vele együtt eleven érzete annak, hogy az egyes nemzet, csak midőn az emberiség közös feladatain dolgozik, midőn annak küzdelmeiben s haladásában részt vesz, foglalhat el magához méltó helyett: ez az, minek e hon fennmaradását köszöni, s e hon jövője attól függ, hogy azon irányhoz, melyet követve elődeink e nemzetet annyi vészek között fenntarták, hívek maradjunk!

A század új eszmékért lelkesül, melyek, épen mert a keresztyénség elveiből fejlődtek, mint ez, a polgárisodott világ minden részeire kiterjesztik hatásukat; a haladásnak elébb nem ismert ösvényei, tevékenységünknek új, csaknem határtalan mezeje nyílik előttünk, mely termékenységet ígér, de melynek gyümölcseit senki sem ismeri még. De ha, bár a jövőt sűrű fátyol takarja még, csak ha e hosszú vajadások nem fognak eredmények nélkül maradni, s csak ha korunk haladásában részt

veszünk, ha, mint elődeink, a civilizáció nagy küzdelmeiben helyünket betöltjük, nemcsak véres csatamezőkön, hanem az értelmiségben, a tudományban, és minden téren, hol a civilizáció nagy harcrai folynak: akkor biztosítottuk nemzetiségünket, melyet csak egy veszély fenyegethetne, az: ha annak fennmaradása az emberiség közös érdekében közönyössé válnék.

Ez feladatunk! s ha az utolsó hetven évre azon öntudattal tekinthetünk vissza, hogy annak megoldásához közelebb állunk, és a honfi szivét napjainkban egy szebb jövőnek reménye tölti el: bizonyosan Kazinczy Ferencz az, kinek mindenek előtt hálával tartozunk; mert ő az, ki ezen feladatot első fogta fel; mert a nemzetiségért lelkesülve, egyszersmind kijelölte azon feltételeket, melyektől annak kifejlődése függ; mert mélyen érezve népünk sülyedését, kimutatta az ösvényt, mely egy szebb jövőhöz vezet.

S mi az, mi a hálának, melylyel e férfiú iránt tartozunk, méltó emléke, mi ily érdemeknek méltó jutalma lehet?

Csak egyet ismerek, s ez az: ha várakozásainak megfelelünk.

Még rövid idő, és egy ezred éve lesz, hogy őseink messze keletről e földre jöttek, s véres harcok után e hazát megalkották. Ha, mikor ezen idő el fogott telni, a nemzet azon öntudattal tekinthet vissza multjára, hogy hivatását betöltötte; — ha az utódok akkor pirulás nélkül emlékezhetnek a régiekről, mert az ősoktól vont határokat megtartották, mert munkásságuk által termékenyíték a mezőt, melyen azok véröket ontották, s a

magyar név nem szenvedett csorbát egy ezredév használata alatt; — ha nemzeti mivelődésünk nagy épületjén, melynek Kazinczy alapjait rakta le, tovább dolgozva, azt oly magasra visszük fel, hogy a magyar nép e békésebb kifejlés korszakában ismét azon helyet foglalja el, melyet egykor hadi tettei neki szereztek; — s ha majd, midőn közülünk sokan pihenni mentek, gyermekeink e hon ezredévi létét ünnepeelve, hálát mondanak a világok urának, ki e nemzetet e földre vezette, és annyi viszontagságok között fenntartotta, Európa népei részt vesznek e nemzet örömeiben, mely egy ezredév előtt mint fergeg csapott le közējök, de csak, hogy melléje állva, századokon át a keresztyénségnek, azaz a civilizációnak bajnoka legyen, s a végső napig minden téren, hol annak nagy érdekei kérdésben forognak, az első sorban álljon, küzdve, mint férfiúhoz illik, saját lobogója alatt, de az emberiség közös ügyeiért; — ha a nagy remény, melyért ivadékok véröket ontották, mely ezreket lelkesített, s melylyel Kazinczy sírjába szállt, beteljesült: akkor e nemzet leróttá tartozását azok iránt, kik életöket jövőjének szentelék, s Kazinczy érdeme jutalmazva lesz.

Mert ő megérdemelte a borostyánt; de az örökké zöld koszorútesak oly nemzet teheti fiának homlokára, mely arra maga is méltónak mutatta magát.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA XIX-DIK KÖZÜLÉSE MÁSODIK NAPJÁN

OKTÓBER 13. 1860.

Megjelent a m. tudós társ. évkönyvei X. kötete I. részének
95—114. lapján.

HA a népek életében nincsen fontosabb pillanat azoknál, midőn közös érzelemtől áthatva nemzeti egységök tiszta öntudatára emelkednek: akkor, tisztelt gyülekezet, a férfiúnak halála, kinek emlékére összegyültünk, időszakot fog képezni történetünkben.

A veszteség, melyet szenvedénk, a csapásnak váratlansága, a mód, melylyel az történt, egyenlő fájdalommal tölté a nép minden osztályait, s az ország messze határai között nincsen vidék, a különböző népfajok s vallásfelekezetek között, melyeket az isteni gondviselés e földön egy nemzetté egyesített, nincs oly töredék, mely e közérzületben részt nem vett volna; mintha a kegyes istenség e férfiú nagy érdemeinek azt adta volna jutalmul, hogy azon egyetértés, melynek eszközléséért munkás életén át fáradozott, sírja fölött létesüljön, s ő azt örökségül hagyhassa nemzetének.

Soha fejedelem, hatalmának tetőpontján, soha államférfi népszerűsége verőfényében nem szállt sírjába, kinek ravatalát több s általánosabb tisztelet környezte volna; s az idegen, ki e napokban hazánkba jő, s tanúja lehet a hatásnak, melyet Széchenyi halála okozott, bizonyosan azon meggyőződéssel tér vissza övéi közé, hogy azon férfiú, kiért egy egész nemzet, tíz évvel miután a közélet pályájáról lelépett, gyászt ölt, nagy s felejtethetlen érdemeket szerzett magának e nemzet iránt.

Mennyivel erősebb ez a meggyőződés bennünk, kik életének tanúi valánk, s kik, ha a múltba visszanezünk, vagy hazánk jelen helyzetét tekintjük, mindenben, mi ott szép vala s mi itt legalább megnyugtató, az ő tevékenységének emlékét találjuk föl.

Ha volt magyar, kiről elmondhatjuk, hogy nem egy vidéknek, hanem hazájának, nem egy osztály- vagy pártnak, hanem nemzetének élt, — Széchenyi az. S a magyar tud. akadémia bizonyosan soha nem felelt meg inkább a nemzet köz kívánatának, mint midőn e gyász-ünnepélyt rendezé, hogy azon tisztelet s hála, melyet iránta az egész nemzet érez, költészet s szónoklat által méltó kifejezést nyerjenek.

A költészetnek magasztosabb tárgya, a szónoklatnak nagyszerűbb feladata nem lehet; de hol van, ki annak méltóan megfelelni képes legyen?

Mélyen érzem én, tisztelt gyülekezet, a kötelességeket, melyeket az akadémia reám ruházott, midőn érdemem fölött megtisztelve, ez alkalommal szónokának választott. Tudom, hogy midőn nem csak az akadémia alkotóját, de a haza legnagyobb polgárát gyászoljuk,

tőlem több kívántatik, mint hogy beszédemben kizárólag azon érdemeket soroljam el, melyeket a nagy elhunyt intézetünk alapítása s hosszú vezetése által magának szerzett; csak ha jellemének s összes működésének méltó képét állíthatnám föl szebbítés nélkül, de híven, hogy nagy emléke világosan állva előttünk, önmaga hirdesse dicsőségét, mint Memnon szobra, melynek csak a nap világító sugara kell hogy megszólaljon, — csak akkor felelnék meg feladatomnak; de, ismétlem, ki az, ki e gazdag életet, mely egészben csak a hazának, s melynek minden órája egy-egy a haza fölvirágzására vezető külön czélnak vala szentelve, egy beszéd szűk korlátai között méltóan leírni, ki nagyszerű személyiségét kevés vonásokban híven lefesteni képes legyen, vagy ki részrehajlatlan ítéletet merne mondani e férfiú fölött most, midőn a könyvek, melyeket sírjánál egy egész nemzet ontott, még alig száradtak föl.

Alakja nagyobb, semhogy ily közlelről, való arányaiban föltünjék; s a küzdelmek, melyek között élete lefolyt, s melyekben majd oldalánál, majd ellenei közt részt vettünk, újabbak, semhogy azokról mi hozzunk igazságos ítéletet.

Mi e helyen legfeljebb munkás életének eredményeit sorolhatjuk el, s ítélet helyett hálánkat fejezhetjük ki; s én erre fogok szorítkozni előadásomban, egyszerűen elmondva: mit Széchenyi tett, s annak megbirálását, a mi ő volt, a jövőre bízva, mely korunk előítéletei, érdekei s szenvedélyeinek határán kívül állva, a küzdelmekről, melyeken mi keresztülmentünk, majdan ki fogja mondani igazságos ítéletét s vele együtt ítéletét azon

férfiúró, kit, míg élt, még ellenei is a küzdelem legszenvedélyesebb pillanatában a legnagyobb magyarnak neveztek, s kinek sírjánál az egész nemzet gyászt azért öltött, mert érezé, hogy a hely, melyet ő üresen hagyott, e hazában egyes ember által soha nem fog betöltetni.

* * *

Hazánk újabb történetében nincs oly esemény, mely a nemzet kifejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint az 1825-ki országgyűlés; — mert habár azon mozgalom, melynek nemzetiségünk újabb föléledését köszönjük, előbb vevé kezdetét, s a fő érdem e részben Kazinczyt és kortársait illeti; s habár az 1791-iki országgyűlésnek alkotmányos reform-mozgalmai örökre nevezetesek fognak maradni évkönyveinkben: tagadhatatlan mégis, hogy átalakulásunknak ez első kísérletei a hadizaj között, mely századunk elejét eltölté, csaknem feledésbe mentek; hogy a nemzetiségi lelkesedés, mely József császár uralkodása után rövid ideig általánosnak látszott, kevéssel utóbb azon buzgó de szűk körre vala szorítva ismét, mely nemzeti irodalmunkat mivelé; s hogy csak az 1825-ki országgyűléssel kezdődik azon időszak, melyen innen alkotmányos s nemzetiségi törekvéseinkben félben szakadás többé nem történt, s melyet azért méltán egész újabb fejlődésünk kiinduló pontjának tekinthetünk.

E fontos, a haza egész jövőjére elhatározó pillanatban lépett föl Széchenyi István a közélet pályáján; s miután az erélyt, mely annak befutására szükséges vala, csak akkor méltányolhatjuk, ha ismerjük annak akadályait

is: szükséges, hogy mindenek előtt rövid tekintetet vessünk ez időszakra, mely, ha csak az éveket számítjuk, hozzánk oly közel, s ha arra gondolunk, a mi azóta történt, tőlünk mégis már oly távol fekszik.

A XVI. s XVII-ik század e hazában külső harcok s belső küzdelmek között folyt le, s ha épen akkor, midőn más népek a tudomány s művészetek mezején a legnagyobb haladást tették, nemzetünk, fönmaradásáért küzdve, másoktól elmaradt: csak hazánk szerencsétlen helyzetét vádolhatjuk, nem őseink hanyagságát.

De magyarázva bár oly okokból, melyeket pirulás nélkül bevallhatunk: mégis tagadhatatlan marad a tény, hogy hazánk e század kezdetén a nyugati civilizáció köréhez tartozó más országoknál hátrább állt, hátrább nemcsak művészet és tudomány, ipar s mezei gazdaság, közlekedési eszközök s kereskedelem terén, egy szóval mindazokban, miktől az országok anyagi jóléte s az egyesek kényelme függ, hanem, mi ennél fontosabb, hátrább még azon általános míveltségben is, mely minden haladásnak első föltételét képezi.

Országunk ez állapota, mely azt a kevés idegen előtt, kik e hazát akkor meglátogatók, majd szánakozás, majd gúny tárgyává tévé, nem került el ugyan egyes mélyebben látó honfiak figyelmét, és a század kezdetén tartott országgyűléseken nem hiányoztak egyes fölszólások, melyek a nemzetet a létező bajokra s azoknak következményeire figyelmeztetéek: de a nagy síkon, melylyé akkor viszonyaink lapúltak, e szövatok visszhang nélkül hangzottak el, s ha az ország helyzetében talán soha sem vala kevesebb, mi által a gondolkozó hazafi

magát kielégítve érezhető: bizonyosan alig találunk történetünkben időszakot, melyben az elégedetlenségnek, a haladás e fő ösztönének, kevesebb jelei mutatkoztak volna. — A nép hallgatva s csaknem öntudatlanul viselte el megszokott terhét; a nemesség meglegegedéssel s teljes biztosságban élvezte jogait, feledve, hogy azok oly szolgálatok díjával adtak, melyeket rég nem teljesített már; s az élelemszerek bősége, az anyagi jólét, mely ebből következett, s a személyes szabadságnak magas foka, melyet nemcsak a nemesség, hanem a népnek minden miveltebb osztályai az országban akkor élveztek, eltakarta állapotaink nagy hiányait még azok előtt is, kiknek ellenök panaszt emelni okuk s képességök volt.

Úgy látszott, mintha a magyar nemzet elfáradva, hosszú küzdelmei után csak pihenni akarna, s az anyagi jólét karjai között mindinkább azon tespedésbe sülyedne, mely az egyesnél s nemzeteknél a végkép elaggottnak halálát megelőzi.

Az 1823-ki események bebizonyíták, hogy azok, kik ekként vélekedtek s eljárásukat arra építették, hibásan számítottak.

Mi József császárnak nemzetiségünk ellen irányzott törekvései után történt, az történt újra. A nemzet másodsor közzöné szabadsága megszilárdulását azoknak, kik őt annak maradványaitól is meg akarták fosztani.

A világos, maga a király által az ország rendei előtt bevallott sérelem, mely az alkotmányon elkövette-tett, s azon tapasztalás, hogy a nemzet legfontosabb jogai, melyektől minden egyéb jogok- s kiváltságoknak megtartása függ, csak néhány törvényhatóságnak erélyes-

sége, s a fejedelem lelkiismeretessége által mentettek meg, — ki midőn meggyőződött, hogy kormánya a törvény korlátain túl hágott, az elkövetett hibát nem csak jóvá tevé, hanem bevallá, — felrázta a nemzetet hosszú nyugalmából, s az új veszély csak a nemzet megtöretlen életerejét bizonyítja be.

De bármi örvendetes vala a tapasztalás, s bármennyi tisztelettel hajoljunk meg azok előtt, kik a nemzetnek e nehéz napokban vezérei voltak, s egyaránt távol a szenvedélytől s távol a gyengeségtől, alkotmányunkat nyugodt erélyességgel fönntartották: megfoghatjuk az aggodalmat, melylyel mélyebben látó honfiak a jövőbe még ezen pillanatban is tekintettek.

Mint 1791-ben, alkotmányunk, új győzelme után, megszilárdult s az egész nemzet ismét föllelkesült nemzetisége iránt; de épen a hasonlóság, mely a két mozgalom között létezett, nem juttatá-e eszébe a gondolkozó hazafinak, hogy azon okok, melyek miatt a rövid ébredés után, mely József uralkodását követte, új tespedésbe sülyedtünk, még most is mind léteznek?

Mert ha a magyar ismét sajátjának mondható alkotmányát, mely az idő minden viszontagságai között e hazában legalább a szabadság eszméjét, melynek nemzeti egységünket köszönjük, fönntartá, s melynek egyes részei az újabb küzdelmek alatt ismét bebizonyították szilárdságukat: vajjon el lehet-e feledni, hogy azon alkotmány, bármi szép és dicső legyen, csak a nemzet egy osztályának tulajdona, s hogy midőn ennek személyes és politikai szabadságát oly rendkívüli mértékben biztosítja, minőben az akkor Anglia kivételével

talán sehol nem élveztetett: a népre ép oly rendkívüli terheket ró.

Az 1825-ki törvényhozás az alkotmány biztosítására új törvényeket alkotott; de ha ezen alkotmányt nem egészen félszázad alatt kétszer végveszély fenyegeté, valóban nem a világos törvényeknek hiánya okozta azt. Nem új sánczokra, melyekkel elődeink az alkotmányt eléggé körülövezték, hanem védelmezőkre vala szükségünk, s az 1825-ki országgyűlés, midőn szabadságunk megtámadtatott, erősségeit kijavítá, de e hiányon nem segített.

Helyesen jegyezte meg egy híressé vált beszédében Nagy Pál, hogy: az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is; hogy tehát csak ennek fönttartása-, szilárdítása- és biztosításában kereshetjük egy szebb jövőnek zálogát; — de vajjon állt-e az egyesek hatalmában? s ha az ország akkori helyzetét tekintjük, ki mondhatá, hogy e cél elérését bizton reményli?

A nemzeti nyelv, mely egy ideig csaknem kizárólag a nép körében élt, ismét emelkedni kezdett. Egy nemzeti irodalomnak alapjai rakattak le, mely, mert kevesek által pártoltatott, lassan, de mert csak olyanok által miveltetett, kiket erre hivatásuk érzete s lelkesedés buzdított, belső becsére nézve folytonosan emelkedett; de vajjon az irodalom egymaga, sőt azon egyes törvények, melyek által nemzeti nyelvünk a köz élet mezején a latin helyébe állíttaték, biztosíthatták-e nemzetiségünket oly viszonyok között, midőn a miveltség, melytől az irodalom befolyása függ, s a közéletben való részvétel csak a nemzet egyes osztályaira vala szorítva?

Kifejlett nemzetiség, mely minden idegen befolyásoknak ellentállani képes legyen, csak ott létezhetik, hol egészséges nemzeti életet találunk; s ki szólhatott erről nálunk akkor, midőn honunk főbb nemessége nagy részben a külföldön lakva, saját hazájában idegenné vált, s elfeledve még ősei nyelvét is, a végső köteléket, mely őt a nemzethez lánczoló, szétszakította; midőn ipar s kereskedés nem levén, a magyar középrend csak egyes mesteremberekből állt, s úgy szólván senki nem volt, ki magát teljes joggal a haza polgárának nevezheté, mert a kiváltságos osztályok nem részesültek terheiben, s a nép nem ismeré jogait?

Vajjon ily állapotokon egyes, bármi czélszerű törvények, vagy azon lelkesedés, melylyel a nemzet némely osztályai nyelvünket fölkarolák, segíthettek-e? — Magyarországnak nagy, gyökeres réformra vala szüksége, és ugyan mily eszközök léteztek annak keresztülvitelére?

A mód, melyen József császár kísérletei, daczára a tolerantiális pátensnek s e fejedelem népies törekvéseinek, az egész országban fogadtattak, bebizonyítá, hogy vannak dolgok, melyekről e nép soha nem mond le, még a vallásszabadság s polgári egyenlőség kedvéért sem. Az 1823-ki események meggyőztek arról mindenkit, hogy ha az ország állapotának változnia kell, ez csak az ország törvényhozása által történhetik; de ki remélhette egy gyökeres átalakulásnak keresztülvitelét oly törvényhozástól, mely kizárólag a kiváltságos osztályok képviselőiből állva, érdekei által a létező állapotokhoz lekötve érezé magát?

Haladni a civilisáció ösvényén, azon jogfogalmak szerint módosítva alkotmányunkat, melyek Európaszerte elfogadtattak, — a nélkül, hogy ez által alkotmányos létünk s nemzetiségünk veszélyeztessék;

Szilárdul ragaszkodni alkotmányunk formáihoz s nemzeti sajátságainkhoz, a nélkül, hogy ez által haladásunkban akadályoztassunk;

Kivíni a XVIII-ik század eszméit oly törvényhozás segédelmével, mely középkori szerkezetét megtartá; — a jogegyenlőséget a kiváltságos osztályok által:

Ez volt a föladat. — S valóban, nem bámulhatja senki, ha az csaknem mindenki által megoldhatatlannak tartatott, s még a hazának leghívebb fiai is kétségbeesve a jövő fölött, emlékeikben keresték vigasztalásukat, féltékenyen őrizve minden követ, mely a régi épületből megmaradt, hogy e nemzet dicsőbb napjainak legalább romjai tartassanak fenn; hisz a teendőknek tömege oly nagy, az eszközök, melyek annak, ki hazai állapotaink átalakítását magának czélul kitűzné, rendelkezésére álltak, oly csekélyek, az akadályok látszólag oly legyőzhetetlenek valának, hogy a legbátrabb is elveszté bizodalját.

Egy volt, ki azt nem vesztette el, ki a haza jövőjén nem kételkedett: Széchenyi István.

Senki sem ismerte nála jobban azon hiányokat, melyek e hon anyagi s szellemi miveltségében szintúgy mint alkotmányunkban léteztek; senki sem fájlalta azokat úgy.

Vegyük kezünkbe számos munkáinak bármelyikét, s ott fogjuk találni a vallomást: hogy mindenben hátra vagyunk; s a keserőség, melylyel azt kimondja, eléggé

bizonyítja az érzést, melylyel szive telve volt; ő teljes mértékben méltányolta azon nehézségeket, melyekkel a reformnak küzdenie kell; hisz föllépésének módja, az eszközök, melyekkel élt, s a fontosság, melyet egész életén át a modernak tulajdonított, eléggé bizonyítják ezt: de mindez nem ingathatá meg a bizodalmat, melylyel e haza jövőjére tekintett.

Mert ha igaz is, hogy a haza anyagi kifejlésében Európa többi országainál hátrább áll; ha csatornái nincsenek, útai hiányzanak, s a mezei gazdaság azon állapotban pang, melyben azt a középkor gyakorolta: nem áldotta-e meg isten az országot minden adományaival?

Hol van a sík, mely alföldünknel termékenyebb? hol a bérczek, melyek az ásványvilág minden kincseiben Kárpátainknál gazdagabbak? hol a folyók, melyek a közlekedés dicsőbb eszközei lehetnének azoknál, mik szabályozatlan árjaikkal most téreinket elöntik?

És ha e nép a műveltség alantabb fokán áll, ha osztályait válaszfalak különítik el egymástól, s e nemzet, mely a harcz mezején egykor dicsőséget aratott, a békés ipar s a tudományok körében nevet nem szerzett magának: nem ugyanazon nép-e ez, mely e hazát szerzé s fönn tartotta? mely századokig küzdött a legszentebb ügyért, s miután legyőzetett, ellenének rabja lett, de szolgálja soha; — mely daczára azon válaszfalaknak, melyeket a törvény közötté fölállított, nemzeti egységének érzetét mindeddig nem vesztette el; mely nádfedelek alatt lakik, durva köntösben jár, s az élet kényelmeit nem ismeri, de nélkülözései között emelt fővel tekint körül,

mert tudja, hogy ha semmi egyebe nem lenne — van hazája, — egy egész ország, melyért halni kész; és mely századokig élhetett oly alkotmány alatt, mely a nemesnek mindent engedett, s a jobbágyot csaknem olthatom nélkül hagyá, a nélkül, hogy amaz zsarnokká válnék vagy ez emberi méltóságáról megfélemedkezett volna, mert Isten úgy rendelé, hogy e nép sem zsarnok, sem szolga, hanem szabad legyen.

Hisz e földnek csak munka, a nemzetnek csak akarát kell, hogy felviruljanak, s alkotmányunk által, bármik annak hiányai, saját kezünkbe van adva sorunk; — miért kételkednénk?

Az nem lehet, hogy e hon, melyet isten a természet minden adományaival megáldott, örökké parlagon heverjen; hogy e nemzet, mely egykor az első helyek egyikét foglalta el, s mely annyi viszontagság után egyet sem vesztett férfias erényei közül, most az utolsó egyike legyen.

Régi dicsőségünk napjai letűntek.

A nemzet rég nem adta életének jelét, s hazánkban körültekintve, hideg s érzéketlen minden, csak romjai szólnak, s már a világ halottnak hirdeti az egykor virágozót.

De nézzétek közelebbről: nincsenek sehol a rothadásnak jelei; hol az idegen érzéketlenségében változást nem lát, ott e honnak gyermekei újra érzik a meleg lehelletet.

Kiért keseregtünk, a hon, csak tetszhalott volt, — hitünk fogja megmenteni életét, s ő föl fog támadni előbbi szépségében s hatalmában.

Magyarország nem volt, hanem lesz.

Harmincz éve mult, hogy Széchenyi „Hitelében“ ezeket elmondá, s mi, kik föllépésének tanúi valánk, nagy időközön mentünk keresztül, melyek többet adtak s többet vettek el tőlünk, mint a mit egy rövid emberi élet alatt elérni vagy elveszteni lehetségesnek gondoltunk; de vajjon most is, annyi év után, ki nem emlékszik a hatásra, melyet e szavak előidéztek? Sokan közülünk még félig gyermekek valánk, s mi egészen új színben tűnt föl előttünk az élet, melynek küszöbén állva, dicső pálya nyílt előttünk; és lelkesedésünket megosztá a férfiú, ki egyszerre tért látott maga előtt, melyre tevékenységét fordíthatá, s megosztotta maga az agg, ki életének határához érve, most legalább egy nagy reménnyel szállhatott sírjába.

Valóban, ha e férfiúnak összes érdeme csak az lenne is, hogy nekünk e reményt adá; ha működésének minden nyoma eltűnt volna, s csak ezen napoknak emléke maradna fenn: — ő megérdemelné, hogy a hon, mint a római senatus Cannae után a consulnak, háláját mondja ki, mert kétségbe nem esett hazája fölött; s mi valamennyien gyászt öltünk érte, ki ifjúságunknak, ki egész életünknek jóltevője volt, mert legszebb pillanatait neki köszönjük, s neki köszönjük mindazon jótékony hatást, melyet, honfiúi lelkesedésre ébresztve, jellemünkre gyakorolt.

De csak pályája kezdetén állunk még, s a szózat, melyre százezrek szive új reményben feldobogott, csak azon ígélet vala: hogy e szebb jövőnek, melyet hirdett, fogja szentelni egész életét.

Ritka embert nevezhetünk, ki, midőn a köz életbe lépett, ennyi reményt gerjesztett, s talán senkit, ki ezen reményeket oly tökéletesen teljesíté; de mielőtt e dicső pályára követjük, s tevékenységének egyes ágait s összes eredményét bármi röviden fölemlítjük, legyen szabad egy általános észrevételt előrebocsátanom, mely, valamint egyes lépéseinek, úgy egész működésének nemcsak méltánylására, de megértésére szükséges.

Nem az elmének tehetségei, hanem a kedély hatalma az, mi minden való nagyságnak alapját képezi; s az emberi nem története tanuságot tesz, hogy nagy befolyást még soha senki nem gyakorolt a világon, ki ön maga egy nagy eszme vagy érzelem befolyása alatt nem állt, s midőn kortársait elragadá, önmaga elragadva nem érezte magát. Ezt látjuk Széchenyinél is; s habár a hideg megfontoló észnek nálánál nagyobb magasztalója nem volt, és senki sem szólalt föl élesebb gúnnyal azok ellen, kik köz dolgokban szívök gerjedelmét követik: mégis talán soha nem volt férfiú, ki a köz élet pályáján megőszülve, első föllépésétől élete végéig oly egészen érzelmeinek hatalma alatt állt volna, mint épen ő.

Igen, Széchenyi a szívnek embere volt, a szó legszébb, legnemesebb értelmében.

Midőn fiatal korában körültekintve, a hazának állapotát látá, s látta a közönyösséget, melylyel a többség, — s a lemondó kétségbeesést, melylyel e hon jobbjai ezen állapotot túrték, mert megváltoztatására sehonnan kilátás nem nyílt, s a messze láthatáron nem látszott még egy felleg sem, mely vihart hozva e tespedésnek véget

vethetett; s ő egymaga lépett föl, hogy ha más senki nem, ő vesse meg nemzetünk egykori nagyságának alapját, vagy hogy legalább ezen czélnek szentelve végleg helleltéig életét: akkor nem hideg számítás sugallta neki ez eltökélést; — — s nem a mindent megfontoló ész vala az, mi neki, miután e pályán föllépett, erőt adott, hogy vissza ne ijedjen a mindig növekedő nehézségek s ellenzóinek száma előtt.

Szívének meleg gerjedelme, egy erős, ellenállhatatlan érzés vezette a pályára; ez tartá fönn, ez serkenté mindig új tevékenységre még akkor is, midőn nem támogatva a közvéleménytől, elhagyatva azoktól, kikhez legközelebb állt, a közszeretet virágkoszorúja helyett még csak a nyilvános élet töviskoronáját viselte; -- s ki Széchenyi jellemének ezen oldalát nem ismeri, az őt igazságosan megítélni nem képes.

Megtörhetetlen erélyének s egyes gyöngeségeinek — miktől őt fölmentenünk nem lehet — forrása ebben fekszik.

Hazájának határtalan szeretete vala az, mi a bátor férfiút, ki, ha csak személyes veszélyekről vala szó, a legkisebb sértésért a halállal szembe szállt, a közdolgokban néha a túlságig óvatossá, sőt mint ellenei mondák, félenkké tevő; ez az, mi őt néha igazságtalanságra ragadta, s arra bírta, hogy szenvedélyes szónoklatának egész hatalmát, keserű gúnyt s túlzó vádak fegyverét használja olyanok ellenében is, kiknek jó szándokát kétségbe nem voná, sőt kiket, mint gróf Dessewffy Józsefet, mélyen tisztelt, de kikben a közjónak, habár akaratlan, elleneit látta.

És ez volt alapja egyszersmind azon rendkívüli befolyásnak is, melyet e férfiú mindvégig nemzetére gyakorolt.

A történetben kevés példát találunk, hogy valaki népszerűségét annak köszönte, hogy honfitársait szüntelen hátramaradásukra, hibáikra s gyengeségökre figyelmeztette. Főkép oly nemzetnél mint a magyar, melyet ellenségei hiusággal vádolnak, s melyről legalább azt mondhatjuk: hogy saját becsének teljes öntudatában él, kettősen feltűnő tünemény ez; s mégis csak a „Hittel“-t kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miként Széchenyi népszerűségét így szerzé meg. Nem volt senki, ki a legélesebb gúny fegyvereit többször használta volna oly szokások s intézmények ellenében, melyekhez a nemzet őseinek hagyománya gyanánt ragaszkodott; nem volt senki, ki azon irányt, melyet a közvélemény követett, s a férfiakat, kiket az fölkarolt, nyíltabban megtámadta volna; és ha mégis mind ennek daczára Széchenyi népszerűségét 15 évig folyvást növekedni látjuk, s ha később is, miután népszerűségét már elvesztette, befolyásának nagy részét még megtartá: e rendkívüli tünemény csak onnan magyarázható, mert midőn sokan azt hívék, hogy téved, s a többség általa legforróbb ohajtásaiban s legkedvesebb embereiben kiméletlenül megtámadva érzé magát, — midőn őt hol a kormány soraiban, hol az ellenzék padjain látá: sokan nem érték, sokan rosszallák, sokan ellenezték eljárását; de senki egy perczig nem kétkedett hazafiságában.

Ez azon kapocs, mely közte s a nemzet között mindig létezett. Kevés politikai szerepet játszott férfit

ismerünk, ki midőn meggyőződése kívánta, pártját oly könnyen elhagyta, sőt azt oly hevesen megtámadta volna; talán senki sincs, ki miután egy ideig az egész nemzet élén állt, később oly egészen elhagyatva találta volna magát, mint ő. De elhagyatva mindenkitől, megtámadva eljárása miatt, volt egy, mi e férfiút, midőn magát egészen elszigeteltnek mondá is, a nemzettel összeköté: s ez épen azon érzés, mely nemzetünk közös tulajdona; — s ha Széchenyi e hazáért többet tett, mint bárki más, ezt annak köszöni, mert tudtuk, hogy senki e hazát nálánál inkább nem szereti.

Volt idő, melyben sokan, sőt ő maga is a hideg számítás emberének tartá magát; de e tévedésnek oka abban fekszik, mert kizárólag csak egy érzelemnek uralma alatt állva, a pillanat benyomásainak s szenvedélyeinek ellentállni tudott; s miként élteinek célját csak szívével választá: úgy azon eszközökre nézve, melyeket használt, csak belátását követé; egyaránt szenvedélyes, s egyszersmind előrelátó szeretetében, kész föláldozni magát minden pillanatban, s mégis folyvást figyelemmel irányozva s méregetve lépteit, hogy a kedves tárgy, melyért lelkesül, veszélynek ne tétessék ki.

S épen egyéniségének e kettős, látszólag ellentétben álló oldala: a lángoló szeretet mellett a hideg számítás, a szenvedély, midőn törekvéseinek fő célját veszélyeztetve látá, s mégis e csaknem féltékenységgel határos ildomosság, melylyel haladási terveiben eljár: ez az, mi jellemének egyik fő vonását képezé; a másik, mely evvel bizonyos összeköttetésben áll, sőt annak kifolyása: azon könnyűség, melylyel helyzetét megváltoztatá, s föltételeinek kivitelére

majd politikai elleneivel, majd barátaival fogott kezét, a nélkül, hogy valaha működésének fő irányától eltérne; úgy hogy ugyanazon férfiú, kit kortársai, csak a könnyűséget látva, melylyel pártját elhagyá, többször apostasiával vádoltak: a jövő kor előtt épen a következetesség miatt fog bámultatni, melylyel hosszú politikai pályáján minden egyes föltételeihez ragaszkodott, Proteusként mindig változtatva alakját, de csak azért, hogy azon egy küzdelmet folytassa; s innen van, hogy míg Széchenyi élete, ha egyes lépéseit követve, azoknak összefüggését magyarázni akarjuk, feloldhatatlan rejtélyként tűnik föl: midőn azt mint egészet tekintjük, nyitott könyvként fekszik előttünk, melynek célja iránt mindenki teljes ismeretet szerezhet magának, s melynek egész foglalatját kevés szavakkal mondhatjuk el.

Megkísértem ezt.

Ha azon belátás, hogy hazánk csaknem mindenben hátra van, Széchenyit a nagy föladattól, melyet magának kitűzött, vissza nem ijeszté, ennek okát azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar nép még ifjú, s hogy valamint isten e hazát roppant, eddig parlagon heverő természeti kincsekkel áldotta meg, úgy magyar nemzetben oly erők s tehetségek szunnyadnak, melyeknek becsét eddig még senki nem ismeri.

Kifejteni istennek ezen nagy adományát mindkét irányban, haladni az anyagi érdekek mezején, hogy e haza Európa legmiveltebb országaival a versenyt kiállhassa, s haladni főleg szellemi kifejlésünkben, hogy a magyar nemzetiség benső bece s értéke által nyerje vissza azon állást, melyet egykor harcziás tulajdonai által birt: ez

volt a föladat, melynek megoldásától nézete szerint a nemzetnek szebb jövője, sőt fönmaradása függ, s melyet magának kitűzött.

E két irány közül a fontosabb, Széchenyi meggyőződése szerint, a nemzet szellemi kifejlése volt. „A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában ázsiai bölcsőjében rejtéző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátosságait. — Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, ere nyeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni, — ez a föladat. — Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.“ Így értelmezi ő maga törekvéseinek végcélját; s az óvatosság, melylyel oly reformok körül eljárt, melyeknek, csak az ország anyagi kifejlését tekintve, jótékony hatását kétségbe vonni nem lehetett, de melyek nézete szerint nemzetiségünket, azaz szellemi kincseink legfőbbikét, veszélyeztetik, eléggé bizonyítja, mi szilárdan ragaszkodott elvéhez, „hogy minden haladás csak annyiban üdvös, a mennyiben szellemi alapon nyugszik;“ de miután a szellemi és anyagi lét válhatatlan kapcsolatban áll úgy az egyes embernél, mint nemzeteknél, — s miután a lélek hatalma a testnek épségétől függ: e magasabb szellemi föladat csak úgy oldathatik meg, ha anyagi kifejlésünket sem hanyagoljuk el, s lépéseinket úgy

intézzük, hogy sem szellemi érdekeinket anyagi jólétünknek, sem ezt tisztán eszmék- és elvkérdéseknek, nem áldozzuk föl; s épen a következetesség, melylyel Széchenyi ezen meggyőződéséhez nem csak elméletben, de egész eljárásában ragaszkodott, e látszó dualismus, mely miatt egyes lépései néha megfoghatatlanokká válnak, egyszersmind kulcsa egész nyilvános életének.

Épen mert ugyanazon férfiú, ki 1825-ben a magyar akadémiát alapította meg, szintakkor lótenyésztésünk emelése mellett buzgólkodott, s miután 1826-ban a lóverseny-nyel összekötött lótenyésztő társulat létesült, ezen intézet emelésének és gyarapításának szintoly buzgósággal szentelé idejét s fáradságát, melylyel a tudós társaság alapszabályain dolgozott; épen midőn üdvleldéjét tervezé, hogy a haza nagy halottjainak méltó temetkezési helyök legyen, egyszersmind azon törte fejét, hogy az általa föllállított nemzeti kaszinó tagjainak mentől több kényelmet szerezzen; épen az: hogy ugyanazon elme, mely a Duna s Tisza szabályozásával foglalkozott, ugyanazon ember, kinek az álló hidat s a gőzhajózást köszönjük, ugyanakkor a főváros számára sétatért tervezett, s midőn a szabad föld, a közteherviselés- s az emberiség legszentebb jogaiért küzdött, azon kérdést, vajjon társalgásunkban az „Ön“ vagy „Kegyed“ használtassék-e, nem tartá figyelmére érdemetlennek; hogy egyszerre — látszólag hasonló lelkesedéssel, de mindig hasonló szorgalommal s kitartással — fölkarolt nagyot és kicsinyt, egyes helyeknek apró érdekeit s az egész haza haladását, az egyes polgárok kényelmeit s nemzetünk jövőjét; mert semmit mi e haza határai között egy helynek jólétére

befolyt, csekélynek, semmit, mi nemzete emeléséhez vezet-
hetett, nehéznek nem tartott: ez az, miben nagysága
fekszik, s mi őt összes haladásunk vezetésére képessé
tevé.

Harminczöt éve, hogy Széchenyi tevékenységét meg-
kezdé. A magvak, melyeket elhintett, csiráztak, a mit
ültetett, gyökeret ~~vert~~, s szétterjesztve ágait gyümölcsözni
kezd: összes törekvéseinek eredményei előttünk fek-
szenek.

Az akadémiából, melyet alapított, hogy világot ter-
jeszsen a nemzetiségünket fedő sötét fölött, a nemzet
tudományos s irodalmi tevékenységének gyupontja vált,
melynek fénye most már csak onnan származik, mert
azon egyes sugarakat, melyek e hon egén mindenfelől
föltűnnek, egy pontban egyesíti.

A sors meg nem kimélte a nemzetiséget nehéz csa-
pásoktól, de ezeknek csak az volt hatásuk, hogy a vas
mint aczél kerüljön ki a nehéz próba alól; s azon idő
helyett, melyről Széchenyi szólt, mondván: hogy egykor
talán az akadémia csak ereklye gyanánt fogja őrizni a
nyelvet; melyet a magyar egykor legdrágább kincsének
tekintett, eljött a nap, melyen e kincset biztosabb kezek-
ben látjuk.

A nemzet magára vállalta annak őrzését, szívében
s ajkán hordva sajátját, s reánk csak annyit bizva, hogy
mi is e kincscsel éljünk, és — támogatva azon irodalmi
s tudományos intézetek egész sora által, melyek az aka-
adémia mintájára keletkeztek, — a magyar nemzetnek
a tudományok körében is azon állást szerezzük meg,
mely, mint Széchenyi 1842-ben az akadémiához tartott

beszédjében mondá: nemzetiségünket egyedül képes biztosítani.

A lóverseny s lótenyésztő társulat a gazdasági egyesületet hozta létre, s most az ország minden vidékén, csaknem minden megyében hasonló intézetet találunk, nemzeti iparunk azon ágának emelésén dolgozva, melytől az ország anyagi jóléte mindenek előtt függ.

A nemzeti kaszinó mellett az ország különböző részeiben hasonló társulatok léteznek, s alig találunk nevezetesebb helyet, mely a kölesönös eszmecserének s az által a műveltség terjesztésének ezen hatalmas eszközeit nélkülöznél; s ugyanakkor az anyagi s szellemi érdekeknek minden körében, a társadalmi élet minden fokozatán új meg új egyletek alakulnak, melyek tevékenységben versenyezve, a nemzet általános művelésének közös munkáján dolgoznak.

S vajjon, ha azon tudományos s irodalmi intézeteket, melyek az akadémia megalakulása után e hazában támadtak, mások alapították, ha azon üdvös hatás, melyet gazdasági egyleteink földművelésünkre gyakorolnak, másoknak köszönhető, s a tevékenység, melyet egyes társulatok kifejtenek, közvetetlenül másoknak érdeme: vajjon közvetve mindezt nem neki köszönjük-e?

E hely, hol az általa alapított akadémia nevében azon egyletek s társulatok képviselőihez szólok, melyek létüket neki vagy legalább azon egyesületi szellemnek köszönik, melyet e hazában ő honosított meg; e város, melynek legdicőbb emlékeit ő tervezte vagy építette föl, s melynek jólétéért s fölvirágzásáért ő egymaga többet tett, mint előtte egész nemzedékek, — az egész

haza, fölszólalnak érdemei mellett. — A Duna, melynek szikláit megrepeszté, hogy az akadályoktól fölszabadított folyó a népek békés közlekedésének útul szolgáljon s a Tisza, melynek árjait erős partok közé szorítá, hogy a pusztítás helyett, melyet előbb okoztak, termékenyítve hasítsák át hazánk áldott rónáit: egyaránt hirdetik dicsőségét.

A gőzhajó, ha folyóinkon szines lobogókkal elhalad, s a gőzmozdony, midőn az általa tervezett pályán villámgyorsasággal elrohog, — reá emlékeztetnek.

Forduljunk bárhová, tekintsünk bármit, a mi e házában 1825-től üdvös történt: Széchenyi nyomaira találunk. Az ő tevékenységének s e nemzet haladásának azon egy története van, — s az idő, melyet előadásommal igénybe vehetek, elfogyna, ha mindazt csak elsorolnám is, mit neki köszönünk vagy mire legalább elhatározó befolyást gyakorolt.

Fordítsuk e helyett figyelmünket azon egy re, mi összes tevékenységének fő célja volt, s ha munkás éltének más eredményei nem maradtak volna is reánk, egymaga elég lenne arra, hogy Széchenyit e nemzet örök hálájának tárgyává tegye.

Habár nemzetünk az utolsó harmincz év alatt tagadhatatlan előmenetelt tett, mégis, jelen helyzetünket más európai népek állapotaival összehasonlítva, bármennyire fájjon hazafiságunknak, kénytelenek vagyunk bevallani: hogy sem anyagi sem szellemi tekintetben helyzetünkkel megelégedni nincs okunk, s hogy a nagyobb jólét, melyet egyesek élveznek, s azon haladás, melyet az irodalom s tudományok körében tettünk, nem pótolja a

veszteségeket, melyeket a közélet mezején szenvedénk; és mégis honnan van az, hogy midőn a jelen oly keveset nyújt, mi vágyainkat kielégítheti, öntudattal tekintünk magunk körül, és sokkal több reménynyel fordulunk a jövő felé, mint azok, kik 1825-ben a haladás pályájára lépve, a csalódásokat, melyeken mi keresztülmenénk, még nem ismerék?

Szükséges-e, hogy e kérdésre feleljek?

A kor, melyben életünk szebb része lefolyt, nehéz küzdelmek s keserű tapasztalások időszaka volt. Soha a férfias törekvés, melylyel egy nemzedék hazája átalakulásán dolgozott, annyira nem hiúsított meg; soha szebb reményeket keserűbb csalódások nem követtek. Ha a hazában körültekintünk, nincs hely, mely a szomorú időknek nyomait ne viselné magán, — nincs család, mely létét földúlva ne érezné, s mi ennél több, maga az alkotmány, mely egy ezred év vészével daczolt, talpkövében ingattatott meg: — de egy fönmaradt egyéb törekvéseink romjai fölött, egyet megtartottunk a nagy hajótörésben, melynél annyi reményünk elveszett, — egyet, mit tőlünk se egyesek hibái, se erőszak, se az idő viszontagságai többé el nem rabolhatnak:

A válaszfalak, melyek e nép egyes osztályait egykor távol tarták egymástól, ledőltek.

Az egyenetlenség, mely által minden jog bizonytalanná s minden teher elviselhetetlenné vált, — megszünt.

A bilincsek, melyek az ipar kifejlését akadályozák s az egyes törekvéseit megfoszták gyümölcsetől, — szét-törttek.

A néptöredékek, melyeket viszontagságos multunk e földön hagyott, egy nemzetté olvadtak össze. S ki az, ki ezen eredményt föleserélné a jólétért, melyet előbb tán élvezett? — ki az, ki, ha tőle függne, hogy ezen egész időszak szomorú emlékeivel együtt multunkból kitöröltessék, ezt kívánná még azon esetben is, ha a visszalépés árúul mind azon alkotmányos jogokat nyerhetné vissza, melyekre oly büszkék valánk?

Az idő a nehéz küzdelmek nyomát, melyeken keresztülmentünk, még nem törölte el, s szomszédaink sokat hozhatnak föl, miben még hátrább állunk; — de a nagy igazságtalanság, mely e hátramaradásnak egykor fő oka s elleneink szemrehányásainak méltó tárgya volt, — nem létezik többé.

Az isteni gondviselés számunkra talán új küzdelmeket rendelt, hogy e nemzet még inkább kitisztulva salakjaiból, méltóan foglalja el hivatásának helyét; — de bármi várjon reánk, oly szerencsétlenség, melyet e hon lakói nem közösen viselnének, nem jöhet reánk, s az áldás, melyért buzgó imáinkkal az éghez fordulunk, ezentúl közös lesz e hon minden lakóival.

S hogy ez így van, hogy az osztályok közötti surlódás kiegyenlítettett, mielőtt az harcvezé válta; hogy mindazon válaszfalak, mindazon korlátok, melyeket századok építettek, a kiváltságos osztályok saját belátása s igazságszeretete által lehordattak, mielőtt azok erőszakosan megtámadtatnának; hogy a nagy lépés, melylyel a magyar az újabb mivelttség körébe jutott, nálunk megtörtént, és tiszta örömmel se szenvedett, se elkövetett erőszak emléke nem zavarja, —

Isten után, ki e nép szivét fölvilágosítá, vajjon kinek köszönjük?

Vonjátok kétségbe Széchenyinek minden egyes érdekeit, mondjátok, hogy készületlenül lépett a pályára, hogy mások egyengették ki az utat, melyen járt, s minden, mit neki tulajdonítunk, szintúgy történt volna nélküle is, — mert az irányt, melyben működött, nem ő adta, hanem ő vette korától: — de azt, hogy az eszmesurlódást, mely a jogegyenlőség általános elismeréséhez vezetett, ő kezdte meg, hogy ő rontotta le azon előítéleteket, melyek e célnak útjában álltak, hogy társadalmi viszonyaink s törvényeink azon módosításait, melyek szükségkép a jogegyenlőséghez vezettek, neki köszönjük, — ezen érdemet tőle senki sem fogja megtagadni, valamint azt sem, hogy Széchenyi tevékenységének ezen irányában teljes öntudattal járt el, s egyes indítványainak ezen következményeit tisztán belátta.

„Hazánkknak ingadozás nélküli átvarázsolása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövevényből, emberhez illő s minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre“ — ezt tűzte ki magának főadatúl; s miután átlátta, „hogy: ha a kasztok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni, s elaljasodott nemzetünknek jövőndőt eszközölni, — nagy köveket kell emelnünk; ezt pedig nem egyes emberek, hanem csak mindnyájan tehetjük,“ egész életén át mind a törvényhozásban, mind azon kívül összes fáradozásai oda voltak

irányozva, hogy „mindenek előtt reánk virradjon azon nap, midőn nem csak privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal s tettel járulunk a haza felvirágzására. Mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, — szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan; szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőjét szívja, elmondhassa: „én is a honnak polgára vagyok.“

Széchenyi saját szavaival fejeztem ki azt, miben ő maga törekvéseinek végcélját kijelölte; s ha valaki ezeken kételkednék, — előttünk fekszik „Hitele“, a „Világ“, a „Stadium“, melyekben az általa szükségeseknek tartott reformokat megpendíté, kifejté s formulázta, egyenként előadva a nagy változásokat, melyeket e hon újjászületésére szükségeseknek tartott; visszaemlékezünk az időre, midőn e munkák megjelentek, s ha irott kútforrás kell, ott vannak az ezen időszakban hozott törvények s országgyűlési tanácskozásaink jegyzőkönyvei, melyekből az akkor uralkodó szellem világos előttünk; s ki ezeket ismeri, az azon érdemet, hogy a jogegyenlőségnek lobogóját e hazában ő emelte fel először, nem fogja megtagadni azon férfiútól, ki az ősiség s fiscalitás eltörlését, a nem-nemesek birtokszerezhetési jogát, a haza minden polgárainak törvényelőtti egyenlőségét, úgy azt, hogy a nem-nemesek, érdekeiknek a kiváltságos osztályok irányában való védelmére, magoknak megyei pártvédet válaszszanak, hogy az országos közlekedési vonalok fenntartására mindenki egyenlőleg adózzék, s

a monopoliumpok, czéhek és limitátiók töröltessenek el, Stádiumában már 1833-ban merte indítványozni.

Egy nemzet megújulása egyes embernek műve nem lehet; s ha Széchenyi törekvéseit siker követte, az annak köszönhető, mert a bátor újító buzgó támogatókra talált, kik az elveket, melyeket ő évekig követett, tisztábban formulázni, vagy a szónoklat adományával megáldva, azok iránt általánosabb lelkesedést ébresztetni képesek voltak; s kétségen kívül vannak e hazában mások is, kiknek e szent ügy kivívásában előkelő részők volt: de olyan, kiről elmondhatnók, hogy Széchenyinél korábban lépett föl e pályán, vagy azon következetesebben s több sikerrel járt el, oly férfiú, ki vele e téren a koszorúért versenyezhetne, nem volt s nem lesz e hazában; és ha mindazon egyes intézetek, melyeknek alakulását neki köszönjük, rég nem léteznének is többé, s az óriás műből, mely által fővárosunk két partját összeköté, mint Traján hidjából, csak az oszlopok sülyedő romjai maradnának fönn: — amaz egy érdemnek emléke elég, hogy a jövő megértse a népszerűséget, mely Széchenyit pályája kezdetén környezé, s mely őt sírjába kísérte.

Népszerűségét! — rosszul választám a szót. — Széchenyiben voltak hibák s voltak nagy tulajdonok, mik útjában álltak azon közvetlen befolyásnak, melyet egyesek tömegekre gyakorolnak; s talán nem tévedek, ha mondom, hogy a mi a nemzetet hozzá köté, még akkor is, midőn népszerűsége látszólag tetőpontján állott, csak azon meggyőződés vala, hogy a férfiú, ki már ennyi sikert aratott, a jó úton jár, s hogy őt követni

tanácsos; de e meggyőződés általános vala, s kevés férfút nevezhetünk, kinek a közpályán minden lépését ily hosszú ideig köz elismerés követte volna. Mindazáltal, ha Széchenyi politikai életének ezen jellemző vonását kiemeljük, nem hallgathatjuk el azon változást sem, mely a közvéleményben később történt, s ép oly rendkívüli vala, mint előbb népszereviségének állandósága, mert, én legalább, nem tudok esetet, hogy ugyanazon férfiú, kit csaknem az egész nemzet tizenöt éven át bizodalommal követett, s ki elveit meg nem változtatá, később annyira elszigetelve lett volna, mint ő magát pályája végszakában érezé.

E rendkívüli tüneménynek magyarázatát is csak azon egészen sajátyszerű helyzetben kereshetjük, melyet Széchenyi a köz életben elfoglalt.

Hol alkotmányos élet van, ott pártokat találunk, s azoknak létezése, nem mint némelyek hiszik e kormányformának hiányát, sőt épen annak egyik főelőnyét képezi, mert az egyes kérdéseknek minden oldalról megvitátását eszközölve, a törvényhozást megőrzi azon rögtönzéstől, mely, bárhonnán jó, a nemzet jólétét egyaránt veszélyezteti.

De valamint időszakok vannak, midőn a pártok szava elhallgat, s az egész nemzet, mert léte veszélyben forog, feledve az egyes kérdéseket, melyek fölött pártokra szakadt, a haza közös zászlója körül csoportosul: úgy vannak egyes emberek, kik egy távolabb fekvő czélt tűzve ki munkásságuknak, a pártok körén kívül állanak.

Az erőnek egy eleme ez; mert csak a ki ily helyzetet foglal el, hathat egész nemzetére egyenlően; de

egszersmind egy eleme a gyengeségnek is, mert a bilincsekkel, mik pártjához kötik, az egyes eldobja egszersmind a támaszt, melyet bennök talál; s midőn oly állást foglal el, melyről egész nemzetének új irányt adhat, egszersmind azon eszközöktől fosztja meg magát, melyek nélkül a megindult mozgalmat kormányozni nem lehet.

Ez volt Széchenyi helyzete. S valamint az általános hatás, melyet föllépése okozott, minden pártú s színezetű férfiakat egyesítve a haladás lobogója körül, annak tulajdonítható, mert a sérelmi kérdések körül csoportosuló pártok köréből kilépett: úgy főkép ebben fekszik annak oka is, hogy ő, kit a pálya kezdetén a nemzet nagyobb része lelkesedéssel követett, később, miután elvei győztek, s a mindig gyorsabbá vált mozgalmat mérsékelni akará, csaknem elhagyatva találta magát.

És vannak ezenkívül Széchenyi személyiségében és egyéni fölfogásában fekvő más okok is, mikből az ellentét, melyben őt működése későbbi éveiben a közvéleménnyel találjuk, megfoghatóvá válik.

Kevés ember van, ki tevékenységének nagyobb eredményeire hivatkozhatott. Legmerészebb indítványait s a legnagyobb vállalatokat siker követte, s hosszú pályáján alig hozhatunk föl egy lépést, mely őt kitüzött céljához, — ha azt elérni még nem lehetett is, — legalább közelebb ne hozta volna. E sikert Széchenyi önmaga, s nem egészen helytelenül, jól választott eljárásának tulajdonítá, annak, mit ő taktikájának nevezett, s mi abban állt, hogy mellőzve az elvkérdéseket, inkább részletes javításokkal foglalkozott, s midőn a jogegyenlőség kivívását tűzte kí célul, inkább a nemzet felsőbb

osztályainak belátásától, mint azon ellenállhatatlan hatalomtól várta fáradozásainak eredményét, melyet a jog érzetére ébredett nép akarata fejt ki.

Hogy oly mozgalomnál, melyben az egész nemzet részt vesz, s mely épen, mivel minden egyesnek érdekeit érinti, a szenvedélyekre hatás nélkül nem maradhat, minden egyes lépést előre kiszámítani nem áll hatalmunkban; hogy azon ildomosságot, mely mindent előre látva, magát soha el nem ragadtatja, s melyet az egyesnél is ritkán találunk, egy egész néptől várni nem lehet: ezt a tapasztalás bizonyítja, s kétségen kívül Széchenyi hibázott, midőn ezt követelte; de nem menthető-e e hiba azon férfiúban, ki 15 évnél tovább e taktika szerint járva el, annyi eredményt mutathatott elő, s a nemzet bizodalját oly mértékben bírva, mint senki más, némi joggal remélheté, hogy azon többség által, melyet annyi sikerhez vezetett, nem fog elhagyni? — és ha Széchenyi megcsalatra ezen reményében, azokat, kik gyorsabb haladásuk által az általa kijelölt egymásutánt megzavarva, hosszú fáradozásaik gyümölcsét újra veszélybe hozzák, szenvedélyesen támadta meg: várható-e valaki mást azon férfiútól, ki, mert meggyőződése úgy kívánta, a „Hitel“-ben kortársainak minden előitéleteivel szembe szállt, a „Világ“-ban e hon egyik legtiszteltebb férfiát kimélet nélkül megtámadá, s a „Stadium“-ban hadat izent az ország egész fönnálló rendszerének?

Azon férfiaknak egyike vala ő, kik, ha tisztába jöttek kötelességök felől, nem számítják elleneiket; s azon okok, melyekért a közvélemény Széchenyitől később elfordult, ugyanazok, melyeknek politikai éle

tének legszebb babérait köszöné; de a tény mindamellet nem kevésbbé szomorító; s ha eszünkbe jut, hogy a férfiú, kinek a haza ennyit köszönt, éveken át elhagyatva érezte magát, szivünket fájdalom tölti el.

Mert miért hallgassam el? Széchenyi a közvéleménynek e változását mélyen fájlalta.

Neki a népszerűség nem csak eszköz vala, melyet a közjó érdekében fölhasználhatott; ő abban hosszú fáradságának legszebb, — mert megérdemlett — jutalmát látta; s azon férfiú, ki érezé magában, hogy nem létezik hatalom, mely őt kitűzött céljától visszajeszthetné, bevallhatá, hogy a visszhang, melyet szavai találnak, a zajos helybenhagyás és kortársainak szeretete, mely ezerek ajkairól egy fölkiáltásban nyilatkozik, szivének jól esik.

Nagy sziveknek gyöngesége ez, melyet csak azok nem értenek, kiknek szilárdságokat más veszélyek fenyegetik. De ha a gondolat, hogy népszerűségét elveszté, szivét sokszor fájdalommal töltötte el, s későbbi munkáinak mindegyikében keserű panaszokat látunk elszigetelt állásáról: csalódnék, ki a setétebb szint, melyben Széchenyi a haza köz dolgait ezen időszakban látni kezdé, elkekeredésének tulajdonítaná.

Jól tudta ő, hogy a ki a küzdelem közben mindig csak koszorúját őrzi, melyet a pálya kezdetén homlokára tűztek, az soha győzelmet nem vihat ki; s ha kortársainak igaztalanságát tapasztalva, elmondá is, hogy: „a magyart tulajdonképen csak a jövőben szereti“, mélyen érezte, hogy: „földi pályája e jövővel összekötve marad.“

S mindazon keserűség, melyet tapasztalt, nem törölte ki lelkéből azon napnak emlékét, midőn átfutott pályájára visszatekintve, az országgyűlés előtt kimondhatá, hogy: valamint tizenöt évvel ezelőtt, mint kilépett katona s készületlen író, úgy szólván inspiratióból mondá, hogy Magyarország eddig nem volt, hanem csak lesz, úgy most rendületlenül érzi, hogy nemzetünkre még nagy jövő vár, — azon időnek emlékét, midőn az egész nemzet Isten után újjászületését neki köszöné.

Ki multjában ily pillanatokot talál, azt a közvélemény fordulatai meglephetik, de nem sujthatják le, főkép, ha azon öntudattal tekinthet maga körül, hogy a nép kegyével nem veszté el hatalmát, s elhagyatva is, oly műveket alkothat nemzete javára, melyek, mint a Tiszaszabályozás, nevét fönn fogják tartani.

S ha Széchenyinek kedélye elborult, s visszatekintve éltére, néha az a sötét gondolat villant föl agyában: nem lett volna-e jobb, ha a pályától, melyen annyit fáradozott, távol tartja magát, — nem saját, hanem hazája jövőjén aggódott.

Azon férfiak közül, kik különböző nemzeteknél a reform zászlaját kitűzték, alig találunk egyet is, ki azt Széchenyinéél több merészséggel tette volna. Meggyőződve arról, hogy haladnunk kell, áthatva a gondolattól, hogy talán már is elkéstünk, föllépése elhatározott, csaknem szenvedélyes vala; s akár indítványainak lényegét tekintjük, melyekben az akkor főnálló egész rendszert megtámadá, akár a modort, melyben ezt tevén, senki nem fogja tagadni, hogy az országnak ő volt első agitátora,

s hogy működése eredményeinek nagy része épen azon bátorságnak, azon a kiméletlenségig vitt erélynek vala köszönhető, melylyel minden előítélettel s ellenvéleménnyel szembeszállt.

De épen a hatás, melyet eszközölt, a kivított eredményeknek nagysága, melyeknek alapján további kifejlésünkre — mint ő hívé — már csak idő s nyugalomra vala szükségünk, azon meggyőződéshez vezették őt, hogy az agitációnak időszaka lejárt, s hogy annak folytatásából a hazára csak veszély következhetik.

Helyes volt-e ezen nézet vagy nem, — alaposak voltak-e azon aggodalmak, melyeket az ország állapotára nézve már 1841-ben kifejezett? annak megítélését másokra hagyom.

Mikép a természetben, úgy a népek életében minden átalakulásnál a melegnek egy bizonyos foka fejlődik ki, és Széchenyi talán csalódott, midőn az izgalomban, mely csak a haladás szükséges következménye vala, a forradalom előjeleit látá; — de ha e férfiú, midőn egész életének művét veszélyben gondolja, keserű panaszokra fakad; ha megkísértve minden utat, fölhasználva gazdag elméjének minden fegyvereit, — miután a veszély, mely ellen évekig küzdött, végre kitört — leroskad a csapás alatt, mely hazáját érte, — ki csodálkoznék ezen?

Szívének minden érzései összeolvadtak honszeretetével; évek óta a haza volt tárgya minden gondolatainak, ez a sarkpont, mely körül világát fölépíté; s midőn az megrendült, összedőlt minden egyéb; — és a nő, kit szive választott, s kinek oldalánál a házi élet boldogságát élvezé, fiai, kikben nevének méltó utódait látá,

nagy fáradoalmakban s eredményekben gazdag élete, a dús vagyon s a fényes állás, melyet őseitől öröklött, nem vigasztalhaták őt e roppant veszteség után.

De hadd borítsak fátyolt e szenvedések fölébe, melyeknek súlyát még az ő hatalmas elméje sem viselheté el, hadd hallgassak az évekről, melyeket távol tőlünk a magányban töltött.

A dicső épület, mely romokba dőlt, nem aljasodik le, s töredékeiben is megtartja egykori nagyságának bélyegét; — s ilyen vala ő, megtörve a sors által, de nem változva, — mintha csak azért tartatnék fenn, hogy, miként egykor az által, mit honáért tett, úgy most az által, mit honáért szenved, — a legtisztább hazaszeretnek magasztos példánya legyen.

S most tekintsünk vissza még egyszer multjára.

Hazája szolgálatának volt szentelve egész élete, és isten megjutalmazta fáradozásait. Fölverve szavától, e nemzet néhány év alatt jóvá tette századok mulasztásait. Az anyagi érdekek mezején s a tudomány körében, a törvényhozásnál és a társadalomban új élet kezdődött. A válaszfalak, melyek a nép különböző osztályait távol tarták egymástól, leomlottak, nemzetiségünk megerősödött, a kiváltságok helyébe törvények léptek, s a nemzet, mely elébb csak multjában élt, lelkesülten haladott egy szebb jövő felé.

Soha egy rövid emberéletnek nagyobb eredményei nem voltak, soha egyes polgár nemzetének hálájára érdemesebbé nem tette magát.

De midőn ezt belátva, meghajlunk a férfiúnak nagysága előtt, ki hazájáért egymaga ennyit tett: ne feled-

jük el, hogy a nagy mű, melyen dolgozott, még nincs befejezve, s a szorgalom, melylyel azt folytatjuk, a kitartás, melylyel az általa kijelölt irányban tovább haladunk, ez bizonyítsa be a tiszteletet, melylyel emléke iránt viseltetünk.

Előttünk is nagy föladat áll.

Egy nemzetnek újjászületése csak egy egész nemzetnek müve, csak hosszú fáradság, erős küzdelmek, talán nehéz szenvedések jutalma lehet. De, mint ő, 18 éve, az akadémiához tartott beszédében mondá: *bízunk magunkban, bízunk erőnkben, s legyünk meggyőződve, hogy köztünk többé-kevésbé mindegyik, sőt hazánk minden fia, vérünk mentője, népcsaládunk jóltevője, nemzetünk feldicsőítője lehet, s azért töltse be helyét minden magyar hű sáfárilag.* S ha e hon nagy napszámosa többé nem vezet is sorainkat, s ha az alkotó férfiú helyett a Duna partján majd csak néma szobra áll: legyünk meggyőződve, hogy midőn az országos munka foly, Széchenyi érc alakja is részt vesz e munkában, komoly szemmel hűségre, szorgalomra, kitűrésre intve a munkásokat, hogy a nagy czél, mely felé életében minden törekvései irányozva voltak, mely őt küzdelmei között fönn tartá, s melyet egyszer elvesztve, leroskadott: a nemzet nagy föladata teljesüljön, s körültekintve hazánkon egykor boldogító öntudattal elmondhassuk: Magyarország nem volt, hanem lett.

REGULY ANTAL.

— 5 —

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA EGYIK OSZTÁLYÜLÉSÉBEN

JÚLIUS 13. 1863.

REGIMENTAL HISTORY

The following is a list of the names of the officers and men of the Regiment who were killed in action during the war of 1861-1865. The names are arranged in alphabetical order of the surnames.

ALBANY, N. Y., 1861.

ALBANY, N. Y., 1862.

ALBANY, N. Y., 1863.

ALBANY, N. Y., 1864.

ALBANY, N. Y., 1865.

ALBANY, N. Y., 1866.

ALBANY, N. Y., 1867.

ALBANY, N. Y., 1868.

ALBANY, N. Y., 1869.

ALBANY, N. Y., 1870.

ALBANY, N. Y., 1871.

ALBANY, N. Y., 1872.

ALBANY, N. Y., 1873.

ALBANY, N. Y., 1874.

ALBANY, N. Y., 1875.

ALBANY, N. Y., 1876.

ALBANY, N. Y., 1877.

ALBANY, N. Y., 1878.

ALBANY, N. Y., 1879.

ALBANY, N. Y., 1880.

ALBANY, N. Y., 1881.

ALBANY, N. Y., 1882.

ALBANY, N. Y., 1883.

ALBANY, N. Y., 1884.

ALBANY, N. Y., 1885.

ALBANY, N. Y., 1886.

ALBANY, N. Y., 1887.

ALBANY, N. Y., 1888.

ALBANY, N. Y., 1889.

ALBANY, N. Y., 1890.

ALBANY, N. Y., 1891.

ALBANY, N. Y., 1892.

ALBANY, N. Y., 1893.

ALBANY, N. Y., 1894.

ALBANY, N. Y., 1895.

ALBANY, N. Y., 1896.

ALBANY, N. Y., 1897.

ALBANY, N. Y., 1898.

ALBANY, N. Y., 1899.

ALBANY, N. Y., 1900.

QINT minden pályán, úgy a tudományok mezején is igen csekély azoknak száma, kiknek fáradságait teljes siker jutalmazza. A sors ritka kedveltjei mellett itt is a névtelen munkásoknak egész seregét találjuk, kiknek feladatuk csak az, hogy a jövőnek útjait előkészítve, lerakják az alapokat, melyeken a tudomány bámulandó épülete egykor állani fog; sőt ha nagy fáradalmaknak egyedüli jutalmát csak a dicsőségben keressük, talán nincs pálya, melyen a küzdőre több csalódás vár, mint épen ez. Hisz a sokaság, mint mindenütt, úgy a tudományok körében is a nagyobb szerű sikert egy névvel köti össze, s egynek halántékaira teszi a babért, melyet az egész sereg küzdelmei kiérdemlettek.

De mi, tisztelt akadémia, ne kövessük e példát! S ha a szerény munkások egyike, kik a tudomány aknáiban dolgoznak, leroskad, mielőtt napvilágra hoz-

hatá a kincset, melynek biztos nyomán látta magát; ha egy a bajnokok közül, kik az igazságért küzdenek, elvérszik a diadal napja előtt: mi ne felejtjük el, hogy a tudomány leggazdagabb kincseit s az igazság legszebb diadalait nagy részben ilyenek ismeretlen fáradozásának köszöni, s fűzzünk egy szerény ágat a kifáradt küzdő halántékai körül.

Ily munkás, kinek fáradságát teljes siker nem koszorúzta, ily küzdő, ki meggyőződésének diadalát nem érthette el, volt Reguly Antal; és csak kötelességünket, s tudom, önöknek régi óhajtását teljesítem, midőn e kedves társunknak rövid pályájára visszatekintve, nem emlékét, melyet a halál tőlünk nem rabolhatott el, de fájdalunkat újítom meg.

Az akadémia, midőn Reguly hátrahagyott irományainak kiadását elrendelé, állandóbb emléket biztosított tudományos érdemeinek; s ha majd a vogul nyelvet illető dolgozatai, melyeket Hunfalvy Pál tudós társunk rendezett, évkönyveinkben megjelennek, a szaktudós méltányolhatni fogja a veszteséget, melyet nyelvészetünk e férfiú kora halála által szenvedett. Engedjék önök, hogy midőn ezt, mire magamat hivatva nem érzem, másokra bizom: elhunyt társunkról ma nem mint philológusról, hanem mint emberről szóljak, ki, midőn tehetségeit, a legnemesebb lelkesedésből, egy magas célnak szentelé, a szeretet és barátság minden kötelességeit híven teljesítette, és nagy eszméinek nem áldozott fel semmit, csak önmagát.

* * *

Reguly Antal született 1819-ben Zirczen, Veszprém megyében, hol atyja, mint a czisztercei rend ügyésze, lakott. Itt töltötte első gyermekségét, melyről úgy, mint azon évekről is, melyek alatt a győri gymnasiumban s főtanodában, később pedig a pesti egyetemen tanulmányait folytatá, kevés emlékezetre méltót hozhatunk fel. — Oly család körében nevelkedve, mely szerény, de tisztelt állást foglalt el, a gyermek és ifjú a szegénység elkeserítő hatását s a dús vagyon csábjait egyaránt nem ismeré, s csak érdekes külseje s azon kedélyesség által tünt fel, mely személyiségét később is minden körben megkedvelteté.

Életünk úgy anyagi, mint szellemi tekintetben egy hosszú fejlődés. Multunk a jövőnek csiráit hordja magában s éltünk fája nem hoz oly gyümölcsöket, melyek nem függtek mint virágok egykor ifjabb ágain. Ezt mondhatjuk Regulyról is, és nem hiányzanak gyermek és ifjú korából egyes vonások, melyek később, midőn neve ismertté vált, hivatásának jeleiül tekintettek. Ilyen az érdek, sőt lelkesedés, melyet már gyermekkorában Kőrösi Csoma Sándor iránt mutatott; ilyen a buzgalom, melyyel nemzeti történetünket tanulmányozá.

Ha azonban e részleteket, melyeknek később ő maga is nagyobb fontosságot tulajdonított, elfogultság nélkül tekintjük, át fogjuk látni, hogy azokban semmi rendkívüli, semmi olyan, mi későbbi törekvéseire elhatározó befolyást gyakorolt, nem található.

Életünk azon szakában, midőn nagy emberek életét csak nagy írók műveiből ismerjük, a dicsőség eszméje minden kitünőbb egyéniségre ellentállhatlan csákkal bir,

s ha Reguly, bízva erejében, szintén ez után vágyódott, az ép oly természetes, mint az, hogy Kőrösi küzdelmei, s azon cél, melynek e feláldozó férfiú egész életét szentelé, őt lelkesedéssel tölték.

Ki nem emlékezik a szenvedélyre, melylyel akkor tájban a magyar nép eredetének kérdése, még a tudományokban megőszült férfiak által is, felkaroltatott; miként hagyhatta volna e kérdés hidegen az ifjúságot, melynek az emberi vizsgálódások hatásairól még fogalma nincs, s mely minden tudományt költőileg fogva fel, a népek őstörténete iránt természetes vonzalmat érez? Reguly e tekintetben nem különbözött kortársaitól, sőt állíthatjuk: hogy a történelmünkben akkor uralkodó irány, mely nemzeti öntudatunk emelésére oly üdvös, és tudományos haladásunkra annyira káros volt, tanulmányaira semmi befolyást nem gyakorolt.

Miveltsége inkább általánosan európai, mint magyar volt, s ha a tudományok körében, hol még határozott szakot nem választott magának, legtöbb hajlamot a történelemhez érzett, ennek inkább philosophiai oldala, mint magyar őstörténetünk, vont a magára figyelmét. Még azon levélből is, melyet, midőn iskoláit bevégezve, a külföldre utazott, szülőihez Hamburgból írt, világosan kitűnik, hogy a vágyat, mely őt északra vezeté csak az északi népek regényes mythológiája s azon érdek ébreszté szívében, melylyel a svéd nép történetét tanulmányozta. A magyar nemzet eredetének kérdése ekkor sem gyakorolt még befolyást határozataira.

Életének iránya fölött a véletlen határozott, mely őt a stockholmi könyvtárban Arvidson finn tudóssal össze-

hozá, ki őt a magyar s finn nyelvek között létező rokonságra emlékeztetvén, benne azon gondolatot ébreszté, hogy miután a magyar nép eredetének kérdése csak az észak népei s nyelveinek tanulmányozása által fejthető meg, ezt tűzze ki élete czéljául.

E férfiúnak ösmeretsége, kivel, mint a stockholmi könyvtár őrével, az e városban töltött hónap alatt szüntelen érintkezésben maradt, s a közlések, melyeket tőle — ki politikai okokból hazájából számüzetve, azt kettős lelkesedéssel szerette, — a finn nép jelen állapotjáról nyert, érlelték e gondolatot feltétellé; ezek birták őt arra, hogy minden egyéb terveivel felhagyva, Stockholmból egyenesen Abóba, Finnland fővárosába utazzék, azon erős szándékkal, hogy hazájába csak akkor tér vissza, ha mind azon adatokat összegyűjtötte, melyek a finn-magyar rokonság kérdésének megfejtésére szükségesek, — oly körülmény, melyet kiemelni annyival szükségesebb, minél nagyobb a befolyás, melyet az Reguly törekvéseinek eredményére gyakorolt.

Bizonyosan a legritkább esetek közé tartozik, hogy valaki ahhoz, mire magát a pillanat benyomásai által elragadtatá, egész életén át hív maradjon. A nagyszerű föltételek, melyeket fiatal korunkban képzelő tehetségünk kitűz, valamint rögtön támadnak, úgy hamar elenyésznek. Hogy e részben kivételek vannak, s hogy oly pályán, melyet húsz éves korunkban csak szívünk választott, minden nehézségek és akadályok daczára végső lehelletünkig kitarthatunk, ezt Reguly megmutatta; de példája még egyet bizonyít s ez az: hogy az ily módon választott pályán, főkép a tudományok körében, teljes

sikert aratni nem lehet; s ő maga is jókor sejdíteni kezdé azt.

Ha van tiszta öröm a világon, ha van boldogság, melyet évek fáradságával megvásárolni érdemes, azt csak az ismeri, ki ifjú erejének teljében egy nagy czélt lát maga előtt, s magát annak elérésére hivatva érzi. Legyen az haza vagy emberiség, hatalom vagy tudomány, csak a ki tehetségeivel egy nagy díjt remél elérhetni, az ismeri azoknak egész becsét; csak a ki életének minden reményeit egy czélnak feláldozni kész, az élvezi egy pillanatra összeszorítva az élet egész boldogságát; s midőn a 20 éves ifjú 1839-ben november 8-án Abóban a finn földre lépett, mint ezen időben írt leveleiből s jegyzeteiből látszik, lelkét azon megelégedés tölté el, melyet a legdicsőbb pályán is csak annak kezdetén találunk, midőn csak még az áldozatokat sejdítjük s nem azon csalódásokat, melyek reánk várnak.

Nagy küzdelmeken ment keresztül. — A jólét, mely reá hónapban várt, a társas élet örömei, melyeket senki nálánál élénkebben nem élvezett, szüléi, kikhez szeretettel ragaszkodott, és száz kötelék, mely őt hónapokhoz fűzte, visszatartózták. De el volt határozva. A finn földön állt, — czéljánál. Mi állhatna ellent feltételének?!

De e tiszta öröm nem tartott sokáig, s a lelkesedést, melylyel a finnek földére lépett, csakhamar azon érzés váltotta fel, hogy feladatához nincs előkészülve.

Oly népek rokonságának felderítése, melyek egy ezrednél tovább egymástól eiszakadva fejlődtek, s melyeket még a monda sem köt össze, a tudomány legmerészebb vállalatjai közé tartozik, s nehézségei csak

még nagyobbakká válnak, ha azt a hely színén kísértjük meg. — A szoba-tudós, ki tisztán az összehasonlító nyelvészet nyomán indul, sokkal könnyebben jut e részben erős meggyőződéshez, mint az utas, ki nemcsak a nyelvek rokonságát, hanem a népek egészen eltérő testi s szellemi tulajdonait látja maga előtt, s kinél az, a mit lát, azzal, mit hall, sokszor a legmerevebb ellentétben áll. — Mennyivel nagyobbak e nehézségek Regulyra nézve, ki, midőn a tudományos kérdés megfejtéséhez fogott, nemcsak a finn nyelveknek semmi ismeretével nem birt, de ez időben még svédül sem tudott, s így az egyetlen eszközt nélkülözé, melyet tanulmányaiiban itt használnia kelle!

Más, hasonló viszonyok alatt, lemondott volna feltételéről. Pénzbeli forrásainak csekélysége, szülőinek kérései s azon meggyőződés, melyhez a hely színén jutott, hogy feladását könnyebben viheti véghez, ha német egyetemen a szükséges philologiai ismereteket megszerezve, ahhoz kellőleg elkészül, — mindannyi erős indoknak látszott, melylyel azt, ha visszalép, mások, sőt maga előtt is igazolható. De mind ez nem tántoritá meg őt feltételében, s midőn a megkezdett pálya folytatására szüleitől segedelmet kért, hogy arra kellőleg előkészüljön, nem vissza Németországba, hanem előre Helsingforsba ment, hol meggyőződése szerint, az ott létező egyetemen s tudós társaságnál, a finn nyelvek megtanulására sokkal több s jobb eszközöket találhatott, mint bárhol a világon.

Itt főkép a svéd nyelv tanulására fordítá figyelmét, melyet, mint a tudományos s társasági élet egyedüli

közlönyét, nem nélkülözhetett, egyszersmind Castrén Mátyástól magán oktatást véve a finn nyelvekben is. Az elsőben fényes siker koszorúzta fáradozásait, s két hónap elég vala, hogy a svéd nyelvet tökéletesen magáévá tegye; de annál nagyobbak voltak a nehézségek, melyekkel feladatának másik részében találkozott.

Mint egy levélből látjuk, melyet Gottlund Károly helsingforsi tanár Bäer titkos tanácsoshoz intézett, s mely másolatban Reguly irományai között találtatik, Castrén oktatásait theoreticus szabályok magyarázatával kezdé meg, melyeknek felfogására Reguly, ki a nyelvvel eddig tudományosan nem foglalkozott, előkészülve nem vala, s ezért a nagyérdemű finn tudósnak tanítása őt nemcsak nem segíté elő tanulmányaiban, sőt káros hatást gyakorolt társadalmi állására is.

Reguly mint tudományos utazó mutatá magát be Helsingforsban, s mint ilyen kitünő fogadtatásban részesült; azon hír, mely Castrén által terjedt, hogy a fiatal idegen, ki állítólag a finn s magyar nyelvek rokonságát kutatja, nem csak nem philolog, sőt a partes orationist is alig ismeri, szükségkép rossz hatást gyakorolt tehát állására.

Helyzete ez által kellemetlenné vált, s részint ezért, részint mivel a finn nyelvre fordított eddigi fáradságának csekély sikerét tapasztalta, négy havi tartózkodás után elhagyá Helsingforst.

A könnyűség, melylyel társalgás által a svéd nyelvet megtanulta, azon meggyőződéshez vezette őt, hogy czélját nem grammatikai szabályok rendszeres tanulmányozása, hanem csak az emberekkel való közlekedés által érheti

el, s ezért egy időre háromszáz verstnyire a fővárostól a laukasi fárában Gundunnen nevű finn paraszt gazda házában szállt meg, hol egész május végeig oly sikerrel folytatá tanulmányát, hogy midőn Karelian keresztül a norvég Lapphon széléig a 69-ik szélességi fokig felmenve, onnan Helsingforsba visszatért, előmenetele által, melyet a finn és lapp nyelvben tett, mindazokat bámulatra ragadta, kik előbb szándékait s képességét kétségbevonták.

„Midőn Reguly kevés holnapokig tartott távollét után Helsingforsba visszatért — így ír Gottlund a már előbb említett levélben — a könnyűség és biztosság, melylyel ismereteit svéd és finn nyelven, valamint élő szóval, úgy írásban közlé, mindenkit bámulatra ragadtak. Kik őt előbb gúnyolák, most megszegyenülve álltak, főkép Castrén. A helyett, hogy a nyelv tudományos tárgyalásánál mások grammatikai szabályaira szorulna, most ő maga állított fel ily szabályokat, és nézetei s ítéletei a mily meglepők, oly helyesek voltak. Legmélyebb gyökerében fogta fel a nyelvet, s most ő vala az, ki egykori tanítójával a legfontosabb és messzevágóbb észrevételeket közölheté.“

Reguly meglegedve érezheté magát sikerével, s a méltánylás, melyet Helsingforsban talált, jól esett szívének; de ha az árt tekintjük, melyen e meglegedés vásároltatott, szívünket fájdalom tölti el.

Nem anyagi szenvedéseiről szólok. Ha ő, kit hónapban egy szerető család gondoskodása fogott körül, most idegen földön az élet minden kényelmeit nélkülözé; ha tél kezdetén, midőn az éghajlat szigorát megszokott

bennszülöttek már bundában jártak, nyári kabátban s köpenyeg gallérban nézé a víg társaságot, mely a már jéggel takart folyón korcsolyázott, csak annak örülve, hogy könnyű öltözete különcködésnek vétetik, s hogy annak való okát senki sem gyanítja; ha még a legszükségesebb fejérműket sem szerezheté meg magának, s a szegénységnek minden szenvedésein, melyekről előbb sejtelve sem volt, keresztülment: kétségen kívül nem tagadhatjuk meg részvétünket tőle, ki minden nyomorral szembe szállt, mert tudta, hogy attól minden pillanatban megszabadulhat, de csak úgy, ha feltételéről lemond. De mik mind ezen szenvedések lelki kínjaihoz képest?

Jellemének egyik fővonása a legnemesebb büszkeség volt, — s most helsingforsi ösmerőseihez kelle fordulnia, néhány rubelnyi kölcsönökkel fedezve mindennapi szükségéit, nem tudva, miként, s mikor fog eleget tehetni kötelezettségeinek. Senki nem volt nálán nyiltabb s közlékenyebb, senki nem távolabb minden képmutatástól, s mégis mily vigyázatra, mennyi ártatlan fortélyra szorult most, hogy szegénységét elrejtse, kalandorként eltagadva magától a legszükségesebbeket, csakhogy azon körökben, hol estéit tölté, illő öltözetben jelenhessék meg, s azoknak barátságát ne koczkáztassa, kik tudományos céljait pártolásuk által elősegítheték, s mindazon bizonytalanság, mely között élt, a leverő meggyőződés, hogy a merész lépést, mely által elhagyott helyzetébe jutott, senki nem helyesli, sem szüléi, kik őt minden levelökben visszahívák, sem más; — a kétely, mely szívében néha támadt, fogja-e mind ezen áldozatok s szenvedések után végre célját elérni?

Eddig kizárólag szüleinek költségén utazott s tudta, hogy bármennyit áldozzanak ők s nélkülözzön ő maga, tőlük annyi segélyt, mennyi céljainak kivitelére szükséges, nem várhat, s ezért nem csekély küzdelmek után végre a zirczi apáthoz fordult, ki irányában mindig részvétet mutatott, s kitől legalább azon kérésnek teljesítését reménylheté, hogy tudományos céljait s eddigi fáradságainak eredményét másokkal közölvén, irántok részvétet gerjeszsen. Hisz az ügy, melynek életét szentelte, nem személyes ügye. A kérdés, melynek felderítésén fáradoz, az egész nemzetet érdekli. Vajjon lehetséges-e az, hogy mi neki oly fontosnak látszik, az másokat hidegen hagyjon, s Magyarországon, annyi hazafiúi lelkesedés, annyi önértet mellett ne találkozzanak néhányan, kik az aránylag csekély segédelmet, melyet feltételének kivitele kívánt, e nagy célra szentelnék?

Feladata, mióta utazása alatt a finn néppel közelebbről megismerkedett, egészen új és sokkal nagyszerűbb alakban tűnt fel előtte. — Meggyőződve, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése csak a nyelvösszehasonlítás által oldathatik meg, célja, melylyel Helsingforsból éjszaknak indult előbb, kizárólag az vala, hogy a nyugoti finnek nyelvét megtanulja. De mentől sebesebben haladott ezen irányban, mentől nagyobb volt előmenetele a nyelvben: annál tisztábbá vált előtte, hogy a nyelv maga a népek rokonságának felderítésére nem elegendő.

Már Humboldt Vilmos fölfogta az összeköttetést, melyben a nyelvtudomány a népismével- és történelemmel áll, kimondva világosan, miként az emberiség kifej-

lődésének története nem ezen tudományok egyike, hanem csak azoknak egyesítése által fejtethetik meg. „A mód, mely szerint a nyelvből a népek hajdani állapotjaira és vándorlásaira következéseket vonhatunk (így nyilatkozik a nagy tudós egy már 1811-ben Steinhöz intézett levelében), még koránt sincs tisztába hozva, és a dolog nem kevésbé nehezítettik azáltal, hogy sok esetben csaknem lehetetlen meghatározni, vajjon különböző népek, nyelvek alkotásánál és kimivelésénél, nem juthattak-e ugyanazon sajátságokhoz, a nélkül, hogy egymással a legkisebb összeköttetésben álltak volna?“

Ezen meggyőződéshez jutott már ez első, a finnek között tett utazása alatt Reguly is; s valamint teljes biztossággal mondhatom, hogy Humboldt Vilmos munkái ez időben még egészen ismeretlenek voltak előtte, úgy naplója, melyet akkor még a legnagyobb pontossággal vezetett, mutatja, hogy hasonló nézetből indult ki ő is, s a magyar és finn népek rokonságának kérdését nem tisztán philologiai úton, hanem csak úgy tartá megfejtethetőnek, ha minden, ezen népeket illető, nemcsak nyelvészeti, de ethnographiai és történelmi adatok összegyűjtetnek s egybeállítatnak.

Sőt maga a népek rokonságának kérdése, melynek felderítésében egykor egyedüli feladatát látta, mentől inkább haladott, annál inkább háttérbe szorult.

„Te ismered (így ír egyik ifjúsági barátjához Wásából), te ismered szenvedélyemet az éjszaki természet, annak népe, s mindene iránt, a mivel bir. Azért vala az én utazási vágyam mindig éjszakra irányozva, éjszakra, nem pedig déli mivelt országok felé. A ter-

mészet emberét, az országok és népek ős eredeti állapotát, a mint azt a história előnkbe adja, s azt, hogy mily kevéssel, egyedül a vad természet adományaival éri be az ember: ezeket felfogni nem tudtam, s az engem gyötrött. Most ki vagyok elégitve. Ezen utazás nekem egész kifejlődési történetét mutatá mind a földnek, mind pedig az embereknek. Egy utazás az éjszakon valódi képét mutatja a kultura genesisének.“

Reguly meggyőződése szerint épen mi magyarok vagyunk hivatva e nagy kérdések megfejtésére, mi, kik nyelvünkben azon rokonságnak emlékét fenntartva, melyben az ural-altaji népekhez állunk, egyszersmind a műveltségnek azon fokára emelkedtünk, melyen e kérdések tudományos megfejtése lehetővé válik, s lehet-e dicsőbb cél, melynek életét szentelhetné?

Voltak pillanatok, midőn új reménytől lelkesülve, bátorsággal nézett a jövőnek elébe; de ha megint feladatának nagysága, ha az jutott eszébe, miként ő, ki annak megoldására vállalkozik, eddig semmit sem tett, a mi által képességét bebizonyította volna, s mire a nemzet segedelmét kérve, hivathozhatnék: szivét újra aggodalmak töltötték el, melyek között a vég elcsüggedéstől csak erős határozata őrzé meg, hogy kitüzött célja után küzdve elveszhet, de hogy arról lemondani nem fog.

Egy volt, a mi annál világosabb lett előtte, minél tovább haladott tanulmányaiban, s minél tisztábban fogta föl feladatát, s ez azon meggyőződés, hogy feladatára keilőleg elkészülve nincs; s azért mihelyt hosszú várakozás után szüleitől levél s némi pénzsegély érkezett, elhagyva Helsingforst, Pétervárra utazott, hol, mint azon

birodalom fővárosában, mely a finn családhoz tartozó csaknem minden népet magába foglal, együtt található azon eszközöket, melyek vállalatának sikeres bevégzésére szükségesek valának.

S itt Reguly életében egy új szakasz kezdődik.

Az első hetek, melyeket Pétervárott töltött, kellemesen folytak, s Reguly sokszor említé, hogy egész utazása alatt ezek voltak legboldogabb napjai. — A finn ügyek ministere Armfeld gróf, Wrangel admiral a szi-bériai utazó, Sjögren a finn nyelvész, Bäer, Fräehn, Krug, Köppen, Adelung, B. Stiglitz, egyszóval a pétervári tudományos és hivatali társaság legkitünőbbjei előzékenységgel fogadták az ifjút, ki iránt, már midőn vállalatáról a finn lapokból értesültek, érdekekkel viseltettek, s kinek kellemes személyisége rokonszenvöket megnyeré; s hogy megelégedéséhez semmi ne hiányozzék, a kegyes végzet Balugyánszky államtanácsosban egy honfitársat ismertetett meg vele, ki ámbár hazáját már 37 év előtt elhagyta, a fiatal magyart nem kevesebb szivességgel fogadta.

Ily körülmények között miként ne tekintett volna reménnyel a jövőbe? Azon levélre, melyben a zirczi apátot kérte, hogy a haza főbbjeinél számára segedelmet eszközöljön, eddig válasz nem érkezett; de midőn az érdeket tapasztalá, melyet idegenek mutattak vállalata iránt, kételkedhetett-e honfitársainak segedelmén? Hisz ha Kőrösi Csoma több mint húsz évvel elébb legalább némi pártolásban részesült: miként ne számíthatna ő reá most, midőn a magyar nemzet új életre ébredve, öntudatával kötelességeinek érzetéhez jutott? S nem

birta-e azon levélben, melyet kevéssel megérkezése után a magyar akadémiától vett, s melyben ez, csekély pénzbeli segély mellett, utazásához bővebb utasítást és többféle meghagyásokat adott, nem birta-e mondom már e levélben biztos zálogát, hogy a nemzet a vállalatnak, melyet fontosnak ismer, kivitelére szükséges eszközöket tőle megtagadni nem fogja?

Emelve e reménytől, lelkesedéssel fogott tanulmányaihoz. „Ne féljen édes apám (így ír ez időben több rendbeli felszólításokra vonatkozólag, melyek hozzá az iránt érkeztek, hogy hazai lapokban írva, magának nevet s annál biztosabb segédelmet szerezzen); ne féljen, ha rólam most még nem beszélnek is, nem dolgozom én hiába. Ha bizonyos nem volnék, hogy célzt érek, írhatnék én elég ujságczikket. De jó és szép dolgot az ember mindig nemes czélból tegyen, s ha az igazságnak akarunk valószínűs szolgálatot tenni, ne írjunk, mielőtt magunkat egészen előkészítve nem érezzük.“

S most engedjék meg önök, hogy mielőtt Reguly-nak tanulmányairól szólok, néhány általános megjegyzést mondjak el, melyet mind azon útnak, melyet tanulmányaiban követett, mind egész életének helyes megítélésére szükségesnek tartok.

Mint a világ különböző lényei és tüneményei, úgy a tudományok, melyek azoknak magyarázatával foglalkoznak, a legszorosabb összeköttetésben állnak egymással, és senki a határokat, melyek azoknak egyikét a többiektől elválasztják, szigorú pontossággal nem jelölheti ki. Minden tény, mint ok vagy következés, több s részint oly tényekkel áll összefüggésben, melyek a tu-

domány más ágaihoz tartoznak, s ezért a tisztán szaktudósok között is alig találunk olyant, ki fiatal korában az általános tudás vágyától elragadva, a tudomány különböző mezőin nem kísértette volna meg tehetségeit, míg kalandozásai után végre azon szűkebb körre szorítkozott, melyre hivatva volt.

Hogy a fa magas sudarat hajtson, szükséges, hogy gyökereivel messze kört fogjon körül, s ezt látjuk a tudományban is, hol azoknál, kik valamely szakban a legkitünőbbek, mindig egy bizonyos sokoldalúságot találunk. De valamint a fa csak azáltal nő s erősödik, mert messze terjedő gyökerei az éltető nedvet, melyet a földből szíznak, egy pont körül egyesítik: úgy e sokoldalúság a tudományban csak az által válik üdvössé, mert a legkülönbözőbb törekvések is azt, kit a természet a tudomány valamely ágára különös hajlammal s képességgel áldott meg, mindig csak egy pontra vezetik vissza.

Tekintsük például századunk egyik legkitünőbb tudósát, Humboldt Vilmost. Mennyit s mily különböző tárgyakkal foglalkozott e férfiú? Kant philosophiája, az aesthetika, régiségi tanulmányok, az államtudomány, a történelem, az ethnographia, alig találunk tudományt, mely figyelmét egy ideig magára ne vonta volna. Irodalmi tervei, melyek közül némelyekkel évekig foglalkozott, a tudományok legkülönbözőbb ágaihoz tartoznak. Ha azonban most e nagy férfiú életén végig tekintünk, világos előttünk az összeköttetés, melyben mind ezen látszólag idegen tárgyak nyelvészeti vizsgálataival állnak, s hogy épen e sokoldalúság az, minek a philolog még el nem ért nagyságát köszöni.

Humboldt Vilmosnál az aesthetika s philosophia, történeti s ethnographiai tanulmányai csak a nyelv mélyebb észlelésének eszközeivé váltak. Bárhonnan indult ki, ez volt a pont, melyhez minden út visszavezetett, s így történt, hogy midőn egészen más czélokat tűzve ki magának, a philológiával látszólag nem foglalatostkodott, mégis mindig csak hivatásának irányában haladott előre.

Regulynál épen az ellenkezőt tapasztaljuk, s ennek főkép két oka van.

Az első azon szenvedély, melylyel minden tudományhoz viseltetett.

A második az, hogy körülményei által a tudományok oly ágának művelésére kényszerítettett, melyre tulajdonkép nem volt hivatása.

Mint az életben, úgy a tudományban semmi nem nehezebb, de semmi nem szükségesebb, mint hogy magunkat mérsékelni tanuljunk; s ő nem birt ezen tulajdonnal. — Mint a nyugoti finnek között tett első utazása arról győzé meg őt, hogy a finn-magyar nép-rokonságnak kérdése csak mind azon adatok összegyűjtése s egybevetése után fejtethetik meg, melyek e népek történelmi, ethnographiai és nyelvbeli viszonyait illetik; s miként ezen meggyőződés, mely mást, ki e tudományok egyikével tüzetesen foglalkozott, visszajesztett volna, neki csak lelkesedését nevelte: úgy minden lépés, melyet később tanulmányaiban előbbre tett, a helyett hogy céljához közelebb hozná őt, csak arra bírta, hogy mindig nagyszerűbb alakban, mindig nagyobb s végre elérhetetlen távolságban tűzze ki célját.

A tudománynak jelen állását tekintve, a finn nyelvek különböző ágainak tudományos átvizsgálása már oly feladat, melyre egy hosszú emberélet alig elegendő, s mégis, meggyőződése szerint, — mint azt tudós társunkhoz, Toldy Ferenczhez urali utazása előtt Pétervárából írt levelében kifejezé — a finn nyelvek grammatikája s lexikona munkájának csak alapját képezé. — E népcsaládból egy koponyagyűjteményt hozni össze, fej-mérések és gypsznyomatok által e népek természetani viszonyait tisztába hozni, kiterjeszteni e vizsgálatokat a többi északi népekre, tán Szibéria minden népeire, mely úton idővel a polaris népekről, vagy talán tovább menve a turáni néposztályról oly munka támadhatna, mely Mortonnak az amerikai népekről írt munkáját fölülhaladná, s ismét csak előkészületül szolgálna, hogy később, ha a csüd halmokban található koponyákra is nagyobb figyelem fordíttatik, e két rendbeli adatok összehasonlításából mind ezen népek régi geográfiai kiterjedése, mind némelyek népisége meghatározassék.

„Tovább és mindig tovább“: ez volt jelszava. De épen mert kielégíthetetlen tudásvágyától sarkalva, tanulmányainak határokat szabni nem tudott; mert a tudomány forrásának vizei nem enyhíték, hanem csak még nevelték szomját; mert sehol megállani, sehol megpihelve fáradságának szerzeményeit darabonként átnézni s megelégedéssel összeszámítani nem tudta; mert — miként a bérczeknek vándora, ki nagy fáradsággal egy tetőre felér, — a helyett, hogy messze kilátását élvezné, csak azon korlátokat látta, melyek miatt az határtalan nem lehet, s míg oly álláspontot talált, mely az övénel

magasabbnak látszott, míg maradt egy tető, mely még nem élvezett kilátást igért, új útra indult; mert a tudományban részletek helyett, miként az, ki új utakon jár, mást nem találhat, mindig már egészet kívánt; mert a belső szózat, melyet követve e pályára lépett, őt pihenni nem engedé, s bármédig ért, tovább s mindig tovább hívta: valóban nem csodálhatjuk, ha részletes ismeretekben többet szerzett, s az általa kitüzött kérdések egykori megfejtésére többet tett, mint előtte bármily egyes tudós, de azon kérdést, melynek tisztába hozására útnak indult, megfejteni képes nem volt, sőt ez utolsó tekintetben kevesebbet tett, mint más kisebb tehetségű, ki egész figyelmét a kérdés nyelvészeti oldalára fordítja, talán tehetett volna.

És most Reguly egyéniségének azon másik oldalára kell irányoznom önök figyelmét, melyet már előbb röviden említék, s mely tudományos törekvéseire talán még nagyobb befolyást gyakorolt.

Ő nem volt philolog. — Nemcsak, mert midőn utazását megkezdé, e részben semmikép elkészülve nem vala, de hajlamainál, hogy úgy mondjam, természeténél fogva sem.

Belátva, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése a nyelvek tudományos összehasonlítása nélkül megfejthetetlen: szorgalommal s azon erélylyel folytatá tanulmányait, mely jellemének egyik legszebb tulajdona; — de tette, mert kötelességének ismeré.

Magában véve a philologiai tanulmányok Regulyra nézve nem bírtak semmi vonzerővel; mintegy természetes körén kívül érezé magát, midőn velök foglalkozott,

s ez nemcsak ezen tudományban való haladását fáradszóbbá tevő, hanem nagy befolyást gyakorolt fáradozó-sainak eredményeire nézve is, legalább e téren.

Bizonyos, hogy a tudomány legnagyobb kincseit csak azok előtt tárja fel, kik hozzá tiszta szeretettel közelítenek, s mit általán véve mondhatunk, az áll minden egyes tudományra nézve is. Ki azoknak valamelyikét csak segédeszköznek tekinti, ki benne csak kulcsot keres, mely által más ismeretekhez férhet, az annak legszebb eredményeihez jutni soha sem fog. Maga a buzgóság, melylyel előbbre tör, csak akadályvá válik; mert ki valamely tudományt csak ösvénynek tekint, melyen más cél felé halad: nem ereszkedhetik soha annak mélyébe, s mindig elfogultsággal jár el. — Sehol sem szembetűnőbb ez, mint épen a philológiában, talán épen azért, mert nincs tudomány, mely annyiszor tisztán eszköznek használtatik; s ez az, minek a számos tévedés s a nem szűnő fluctuatiók tulajdoníthatók, melyeket épen e tudomány körében találunk. Teljes meggyőződés, hogy oly philologiai tanulmányok, melyek egy előre kitűzött történelmi kérdés megfajtására történnek, soha kielégítő eredményekhez vezetni nem fognak, s hogy ha valamely nép eredetének kérdése tisztán a nyelvrokonság által megfajtható lenne is, az soha nem fog megfajtetni olyanok által, kik a nyelvtudományt csak e kérdés megfajtéseért űzik.

Reguly szellemi egyéniségének e jellemző vonásai, melyek egész életére elhatározó befolyást gyakoroltak, nem maradhattak hatás nélkül tanulmányaira sem: s ha a rendszert nézzük, melyet azokban pétervári

tartózkodása alatt követett, ugyanazon irányt, ugyanazon tévedéseket fogjuk találni, mint egész eljárásában.

Eleinte kizárólag nyelvekkel foglalkozott. Mindenekelőtt az orosz tette sajátjává tenni, mely a keleti finnekhez czélt utazásában nélkülözhetlen vala; ehhez, a mennyire a meglevő eszközök mellett lehetséges volt, a szirjen, mordvin, cseremisiz és csuvas, később még a török nyelv tanulása és Humboldt Vilmos, Bopp és Grimm egyetemes nyelvészetet illető munkáinak tanulmányozása járult, melyekkel csak most ismerkedett meg. De mint mindig, úgy most, tisztán nyelvészeti vizsgálódások nem elégiték ki vágyait, s mentől tovább haladott, annál szélesebbre terjeszté ki tanulmányainak körét is úgy, hogy a nyelvek azoknak csak egy, s pedig nem is legfontosabb részét képezék.

Maga a népek rokonsága, — s mint mondám, Reguly ennek meghatározására a nyelvhasznítást csak egyik eszköznek tekinté, — maga a népek fajbeli rokonsága csak annyiban birt előtte érdekel, a mennyiben az egész emberiség kifejlődésére világot vet; s így természetes, hogy tanulmányait nemcsak a finn, nem is csak az ural-altaji népcsaládra, hanem egész Ázsiára terjeszté ki, beléfoglalva mindent, mi Khinától és Szibériától Persiáig s a Pontusig, az e határok közt fekvő népek egykori költözéseire, nyelvökre, miveltségökre, s egymásközi viszonyaikra vonatkozik, ide értve még e népek vallását és költészetét is, mely azoknak kifejlődésére nagyobb hatást gyakorolt, s rokonságuknak biztosabb jele talán, mint nyelveik. — Hogy e tanulmányok

kimerítők nem lehettek, azt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy azokra, mikre egy hosszú emberélet elégtelen, mindössze két évet fordított; ép oly bizonyos azonban az, hogy kiterjedt ismeretei által, melyeket kellő rendszer nélkül szerzett, s melyeknél sokszor a szükséges összefüggés hiányzott, látköre tágult, s nézetei tisztábbakká, határozottabbakká váltak. S ő maga érzé ezt.

Nincs semmi, mi az embert apró hiuságtól jobban megoltalmazná, mint egy bizonyos cél felé irányzott nagy ambíció; és ezért Reguly jól tudta, mennyi hiányzik még, hogy magát feladatához kellőleg előkészülve mond-hassa; de érzé azt is, hogy halad, s e meggyőződés az, a mitől tudományos pályán megelegedésünk függ.

Soha talán fiatal ember több és állandóbb szorgalommal nem folytatta tanulmányait, mint ő. Voltak napok, sőt hetek, melyek alatt szobáját sem hagyta el, lemondva még a társas élet örömeiről is, melyekre annyi fogékonysággal birt, s az éjszakai főváros legmiveltebb köreiben annyi alkalmat talált; s e fáradság s azon nélkülözések, melyekre magát a continens legdrágább városában kényszerítve érzé, nem fájtak neki. „Külföldön — így ír szüleihez Pétervárról — tanulni kell az embernek, gondolám, s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott; lemondva az életről, nyugalomról és jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerített. Ha látták volna éltemet, bámultak volna, s én mégis boldognak éreztem magamat.“ — S ha e boldog hangulat, melyben tanul-

mányait egy ideig folytatá, később megváltozott, s a bizodalom helyett, melylyel a jövőbe tekintett, szívét csaknem kétségbeesés tölté el: e változásnak oka nem abban fekszik, mert azon áldozatoktól s nehézségektől visszajjedt, melyek nagy feladása kivitelének útjában álltak.

Reguly meg volt győződve, hogy vállalata a hazában a legnagyobb részvétellel követtetik. Mentől tovább foglalkozott tárgyával, annál nagyobb alakban tünt az felképzete előtt. Nemzetünk eredetének s őstörténetének felderítése, mely egyker egyedüli célja volt, mint már mondám, később csak eszköznek tünt föl előtte, mely által lehetségessé válik azon nagy problémák megfejtése, melyekkel a philosophia s történetelem egy ezrednél tovább foglalkozik, s ő e nagyszerű feladást, melyet magának kitűzött, nemcsak tudományos, hanem nemzeti szempontból fogta fel.

Nemcsak hogy az emberi nem őstörténete földerítessék, de hogy a világ a tudomány legnagyobb kérdéseinek megoldását a magyar tudományosságnak köszönje, s nemzetünk így kivívja magának azon egy dicsőséget, melyet eddig nélkülöz, hogy az emberi nem eszmekincsét gazdagítá: ezen gondolat lelkesíté őt; s míg feladatát ekként fogta föl, míg magát egy nagy nemzeti érdek képviselőjének tekintheté, követve népe jobbainak részvéte által: addig minden fáradság, minden nélkülözés könnyűnek látszott. — De miután hetek s hónapok multak, s a várt segedelem helyett minden levél, melyet a hazából vett, egy-egy reményét semmisíté meg; miután honfitársaitól elhagyatva, elfeledve érezé magát, s nem

vigasztalható magát többé a gondolattal, hogy a mit szenved, azt hazájáért szenved, s általa segítve nagy feladatát be fogja végezhetni: akkor bizodalmaival elenyészett az erő is, melyre szüksége volt. A lelki küzdelmek s szenvedések, melyeken keresztülment, végre megronták egészségét is, s ő, ki a nyugoti finnek között tett utazása alatt erejét csak nőni érezé, s egy évnél tovább szakadatlan folytatott tanulmányai alatt elfáradást nem ismert, lelki s testikép betegnek érezte magát. „Leestem egemből“, így ír szüleihez; „olyan vagyok, mint a paradicsomból kiüzött; barátaim minden jószágukkal sem birnak megörvendeztetni. Nyugtalanság, elégedetlenség, életuntság fognak el gyakran. Majd vértódulások kinozzák szegény fejemet. Néha szinte eszméletlen állapotban heverek s nem vagyok képes összefüggőn gondolkodni.“

Kevéssel azután, hogy e sorokat írta, Péterhofban, hová egészségének helyreállítására a fővárosból vonult, ideglázba esett, s a szerető gond, melylyel Balugyánszkyné férjének elhagyott honfitársát anyaként ápolá, megtarthatta életét, de nem adhatta vissza egészségét.

Mint új ember kelt fel betegágyából: testileg, mert hosszú, haláláig tartott betegeskedése tulajdonkép e percztől kezdődik, lelkileg, mert azon meggyőződés, hogy a mit tesz, azt hazájáért teszi, s vele bizodalma önmagához s hite a jövőben elveszett.

Mindjárt felüdülése után érkezett a hír, hogy akadémiánk, mely eddigi tanulmányairól beküldött jelentését mélytánylással fogadta, az egész utiköltség elvállalását határozta ugyan el, de jelenleg a pénztár állapota miatt csak 200 frttal és azon ígérettel segítheti őt, hogy ügyét

nádor ő fensége által a királynak ajánlani fogja; s evvel a remény, hogy vállalatát hazai segedelemmel viheti véghez, meg vala semmisítve.

Ha csak saját jövőjére gondol, helyzete ez által kedvezőbbé vált. Egy nagy tudományos kérdés megfejtésének akarta szentelni életét, azon kérdésnek, melynek Kőrösi élt, s mely egy fél század óta csaknem mindazoknak figyelmét magára vonta, kik hazánkban a nyelvészettel s történelemmel foglalkoztak, s mely nézete szerint a magyar tudományosság első feladásai közé tartozik. Úgy vala meggyőződve, hogy minden nemzetnek állása nem egyedül külső hatalmától, a mult hadi dicsőségétől s jelen anyagi kifejlődésétől, hanem inkább azon résztől függ, melyet a civilizáció közös munkájában vesz, s a gondolat, hogy nemcsak a tudományért, hanem hazájáért, nemcsak saját, hanem nemzeti dicsőségért fáradoz, szívének jól esett; — — de most, midőn belátá, hogy vállalatát szüleinek költségén véghez nem viheti, s hogy hazájának segedelmére nem támaszkodhatik: nem érezhette-e magát felmentve azon kötelezettségektől is, melyeknek személyes jólétét eddig oly szívesen feláldozá?

Balugyánszky, ki 1803-ban költözött Oroszországba, s itt államszolgálatban magas állásra emelkedett, már elébb is példájának követésére inté fiatal honfitársát. Most e férfiú, elkeseredve az akadémia eljárásán, újra sürgeté tanácsait, s Reguly, ki a pétervári fensőbb körökben, hol személyisége élénk részvétet gerjesztett, hatalmas jóakarókra számolhatott, ha államszolgálatba lép, fényes jövőt látott maga előtt. Sőt ha tudományos céljaival felhagyni nem akarna, ezeknek kivitelére is biztos út

nyilt meg előtte. Több pétervári akadémikus, különösen Bäär és Sjögren, mint valóban tudós férfiakhoz illik, meleg rokonszenvvel viseltettek az idegen iránt, ki azon pályán, melyen ők előljárnak, oly bátran előre törekszik. Az előbbi, midőn őt Mihály nagyherczeg szellemdús nejének bemutatá, s ennek pártfogását a fiatal magyar utazó számára megnyerte, Demidoff Anatol herczeggel hozta őt összeköttetésbe, ki Oroszországért tudományos tekintetben valami kitünőt kívánván tenni, erre a birodalom nem szláv népeinek ethnographiai átvizsgálását tűzte ki, s ezen feladást a nagyherczegné ajánlatára Regulyra akarta bízni. Egyszersmind Sjögren, kire a pétervári akadémia a szibériai népek új átvizsgálását és osztályozását bízta, az e célból 1843-ra tervezett utazásra az akadémiának honfitársunkat akará ajánlani, és ha a kitüntetést s anyagi előnyöket, melyekben Oroszország tudományos férfiai részesülnek, azon állással hasonlítjuk össze, mely hazánkban a lagnagyobb tudósra vár, csakugyan tagadhatatlan, hogy Reguly kilátásai, midőn az oroszok pártolását elfogadni kénytelenítették, sokkal fényesebbekké váltak.

Más elkeseredve hazája iránt, melynél csak közönyösséget talált, széttépettnék nézte volna a köteléket, mely őt ahhoz köté, szolgálatát, melyet nemzete elfogadni nem akart, örömmel ajánlta volna fel ott, hol érte jutalmat s dicsőséget vívhatott.

Oroszország ellen semmi előítéletei nem voltak. Azok közé tartozott, kik meleg szeretettel az egész emberiség iránt, a civilizáció általános haladása, s nem bizonyos politikai formák iránt lelkesülnek. Mint szüleihez már utazása kezdetén írt leveleiből látszik, a nagy biro-

dalom, mely, mint ő hivé, roppant határai között az éjszak mivelésében teljesíti világtörténelmi missióját, őt már előbb is bámulatra ragadta, s a mit ott tartózkodva látott és tapasztalt, csak még inkább megerősíté őt ezen érzésben, s ha a gondolat, hogy tehetségeit ezentúl Oroszországnak szentelje, mégis fájtszívűnek, ennek okát nem ellenszenvben, hanem csak azon tiszta legyőzhetetlen szeretetben kereshetjük, melylyel hazája iránt viseltetett, s mely őt még a dicsőség iránt is közönyössé tevő, ha azt nem saját nemzeténél, nem saját hazája szolgálatában érheti el.

El volt határozva, hogy az utazást, melyre ennyi fáradsággal készült, megteszi; de mire előbb lelkesedéssel gondolt, mi legforóbb vágyainak célja volt, az most csak egy kötelességként tűnt fel előtte, melylyel a tudománynak és saját becsületének tartozik, de mely mindentől, mi abban egykor szépnek látszott, megfosztatott, s csaknem részvét nélkül várta be azon lépések eredményeit, melyeket barátai szibériai útjának előmozdítására az akadémiánál tettek.

„Igazán szólva — így ír szüléihez — mások barátsága gondoskodott rólam, s mások segítik elő ügyemet. Lány melegnek tartanak, s követségünknel azt mondják: miért nem viszem dolgomat több erélylyel? ha saját hazám nem pártol, miért nem használom fel azt a részvétet, melyet itt tanusítanak irántam? több szorgoskodással már rég Szibériában lehetnék stb. stb. Sok igaz van a dologban, de ezek az urak engem nem értenek. A ki csak kenyeret keres, annak mindegy, akárhonnan jön az. De abból, hogy hazámért akarok Szibériába utazni,

következik-e, hogy más ország kedvéért is szívesen tehetem azt? Ha csak kenyeret keresek, nem szerezhetem-e kellemesebb módon, mint Szibériában? Vagy talán azt mondhatni: ha idegen pártolással viszem ki a dolgot, annál nagyobb az elismerés, annál nagyobb érdemem? Így nincs kedvem Magyarorszáért érdemet szerezni, és mit érne nekem az elismerés, ha azt kellene magamnak mondanom: ez az ország gyenge; megelégedését, örömét nyilvánítja, hogy vállalatomat idegen segedelemmel kivittem, de önmaga annak eszközlésére tehetetlen volt. — Igen, ha hazám szegény kis ország volna, mely más hatalmasnak kegyelemkenyerét eszi, és az élet bajaitól nyomva, szellemi fellengzésre nem alkalmas, — akkor nem lehetne ellene panasz; de az ország nagy és gazdag, a nép szellemi s nemzeti újjászületése ragyogó korszakát éli, és ezt a vállalatot, melynek becsét a külföld is elismeri, segedelem nélkül hagyja, s kész tőlem ily koldusáldozatot fogadni el.“

E sorok tisztán fejezik ki Reguly érzéseit s megmagyarázzák a könnyüséget, sőt örömet, melylyel azon biztos és sokkal fényesebb kilátásról, hogy utazását a pétervári akadémia kiküldetéséből teszi meg, lemondott, mihelyt híret vette, hogy akadémiánk gr. Széchenyi elnöklété alatt 1842-iki nagy ülésében ügyét újra felvéve, utazásának költségére valamivel nagyobb segédelmet rendelt.

„Levelök — így ír az erről vett tudósításra vonatkozólag, — levelök új életet öntött belém. Egész valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az akadémiának egy varázs ütése által, orosz

utazó-candidatusból magyar utazóvá vagyok átvarázsolva. Hála istennek, hogy már csakugyan mint magyar utazhatok és ismét szorosabban vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére, mint külföld zsoldosa fél tüzzel járjuk utunkat. Nem tudom, hogyan gondolkoznak otthon, de nekem eleinte, különösen míg Demidoffal folyt az értekeződés, mert az itteni akadémikusok ajánlata kétségkívül megtisztelő volt, lealázónak tetszett egy ily fontos nemzeti kérdés megoldásáért idegenek előtt koldulni, s hogy a nagyhercegnénél azt kelle mondaniok: eszközölje fenséged, hogy a magyarok kipuhathassák ős rokonaikat! pártolja azt a fiatal embert!⁴

Ki olvashatja e sorokat meghatás nélkül, főkép ha eszébe jut, hogy a mi által magát Reguly oly boldognak érezé, azon tudósításban állt, hogy az akadémia 1000 forint segedelmet, ezt is két részletben s akkorra, ha majd a pénztár állapotja engedi, rendelt számára, azaz oly összeget, mely ha kezéhez jut is, azon adósságok letisztázására sem lenne elégséges, melyekbe a szárazföld legdrágább fővárosában töltött hosszú idő alatt merült; s ha annyi tapasztalások után alig foghatjuk meg csalódását: ki nem osztaná a fájdalmat, melylyel, mindent nyugodtabban meggondolva, azon meggyőződésre kelle jutnia, hogy az akadémia által vállalata iránt mutatott nagyobb részvét helyzetére csak azon hatást gyakorolta, hogy határozatától, melylyel Sjögren ajánlatát elfogadta, visszalépven, most azon kilátást is, hogy ázsiai utazását a

pétervári akadémia segedelmével teheti, elzárva látta maga előtt.

Reguly eljárása kétségenkívül nem vala ildomos. Ha jobban ismeri az embereket, tudhatta, hogy az eszméknek hatása nem annyira szépségöktől s nagyszerűségöktől, mint azon módtól függ, melylyel a közönséget irántok lelkesíteni tudjuk, s nem kellett volna visszautasítania barátainak azon tanácsát, hogy vállalatát hírlapi cikkek által a közönséggel megkedveltesse; ha jobban ismeri akadémiánk helyzetét, sejdíthette volna, hogy az nem rendelkezik oly forrásokkal, hogy az általa is fontosnak ismert vállalatot kellőleg segíthesse, s a hazából jött kedvezőbb hírekre nem kellett volna visszautasítania azon biztosabb támaszt, melyre a pétervári akadémiától csaknem biztosan számolhatott; de ezen hibák Reguly egyéniségének legnemesebb, s azon tulajdonaiban gyökeredztek, melyek őt e pályára vezették. Nagyot, az optimismusnak egy bizonyos adaga nélkül, véghez vinni nem lehet. A remény azon erő, mely által haladunk, s ha Reguly azok közé tartozik, kik mindig helyesen számítva, minden lépésre csak akkor határozzák el magukat, midőn annak sikeréről nyugodt megfontolás után meggyőződtek, oly nagyszerű feladást bizonyosan soha nem tűzött volna ki magának.

Reguly most sem mondott még le minden reményről, s miután az akadémia határozatából meggyőződött, hogy vállalata részvételre talált, levelekben kérte barátait, hogy a pétervári viszonyainak rendezésére szükséges pénzt a hazának egyes tehetősb fiainál kölcsönképen szerezzék meg, hogy ő legalább azon segedelmet, mely neki az

akadémiától ígertetett, egészen utazására fordíthassa. De miután ezen levelei is siker nélkül maradtak, s végre ezen utolsó kilátás, melyre reményeit alapítá, eltűnt, s magán úton azon hírt vevé, hogy a királyi segély, melynek kieszközlésére nádor ő fensége közbenjárását felajánlá, 300 váltó forintban fog állani: ő végre kétségbeesve lemondott a hasztalan küzdelemről s elhatározá, hogy hazájába visszatér.

Ki egy magas czélt tűzve ki magának, évekig csak ennek élt, ki minden törekvéseit ennek elérésére irányozá, minden reményeit abba helyezte, minden örömét abban találta; ki a czélnak mindent feláldozott s végre azon meggyőződéshez jut, hogy törekvései haszontalanok, — nem mivel e cél elérhetetlen, vagy nem méltó fáradozásaira, hanem mert a haza, melynek dicsőségeért ő, az egyes feláldozá magát, nem tud lelkesedni saját nagysága iránt s tőle segédkezést elvonja, — csak ki hasonló helyzeten keresztül ment: az foghatja fel a kínokat, melyek között Reguly végre e határozathoz jutott.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre. Ő maga, bár mennyire nyílt s közlékeny, soha nem szólt ezekről, s csak egyes levelek tárták fel azon napok emlékét, melyek alatt erős lelke leroskadott volna, ha a csüggedőt azon részvét s barátság nem tartja fönn, melyet távol honától, ez idegen ország egyes nemes férfianál talált, s én rosszul teljesíteném feladásomat, ha, midőn kedves társunk emlékét körünkben felidézem, ezekről megfeledkezném.

Nincs szebb s emelőbb érzés, mint azon közösségnek öntudata, melyben azok, kik a küzdő s tolakodó tömeg-

ből kiemelkedve, életöket a tudománynak szentelik, egymással állanak, s e közösség, mely a tudomány férfait az egész világon egy dicső társasággá fűzi egybe, soha és sehol nem bizonyult be szebben, mint azon részvétben, melyet Reguly a pétervári akadémia nagy tudósainál talált.

A kis, de dicső körnek, melylyel pétervári tartózkodása alatt tudományos érintkezésbe jött, köszöné ő életének ezen legnehezebb időszakában nemcsak anyagi fenntartását, de, mi ennél fontosabb, azt, hogy ön erejéhez való bizalma, egy szebb jövőnek reménye, nehéz küzdelmei között, nem veszték el.

Ők tartották fel társunkat, talán az életnek, de bizonyosan a tudománynak, melyről biztatásuk nélkül elkeseredve lemondott volna.

Főkép Bäer az, kinek e részben legtöbbet köszönünk, s valóban nem olvashatjuk a leveleket, melyeket e nagy tudós részint Regulyhoz, részint az ő ügyében írt, a nélkül, hogy szeretettel ne telnénk el azon férfiú iránt, kit a tudomány körében mint a legkitünőbbek egyikét tiszteltünk, s ki itt mint a legjobb s legnemesebb emberek egyike tűnik fel. — Ő az, kinek meleg részvéte társunkat a vég elcsüggedéstől megoltalmazá, ő, ki midőn Reguly elkeseredésében arra határozta magát, hogy hazájába visszatér, eszébe juttatta, hogy ha most tér vissza, — mielőtt terveinek kivitelét legalább megkísérté, — gúny tárgyává teheti magát, s igazolni fogja azon részvétlenséget, melyet hazájában tapasztalt, s ki végre a kölcsönt, melyet Reguly haza utazására tőle kért, megtagadván, egyszersmind készséggel ajánlá

segedelmét arra, hogy az Uralba utazva, egy ideig a vogulok között mulathasson, s itt teendő tanulmányai által a világnak s hazájának megmutathassa, mit várhattak volna tőle, ha őt törekvéseiben támogatják.

Reguly követte tanácsait, elfogadta a nemesen tett ajánlatot s a nappal, melyen elhagyva Pétervárt, urali útjára indult, életében egy új szak kezdődik, legnehezebb, de legdicsőbb időszaka életének, mely alatt, mint a finn nyelvcsalád egyik első kutatója, a tudomány körében állandó nevet szerzett, s érdemessé tette magát mindazoknak tiszteletére, kik a legnemesebb lelkesedést és férfias erélyt méltányolni képesek.

Soha nagyszerű tudományoz vállalat kevésbé kedvező, sőt oly körülmények alatt nem kezdetett meg, melyek annak sikerülésére kevesebb kilátást nyújtottak.

Tudományos intézeteink, hol tanulmányait végzé, főképp akkori időben, épen azon ismeretek megszerzésére, melyeket vállalata igényelt, úgyszólván semmi tudományos eszközöket nem nyújtottak. Ő maga — mint már említém — a szorosán nyelvészeti tanulmányokhoz soha nem érzett különös vonzalmat, s a két év, melyet Pétervárrott töltött, még azon esetben, ha kizárólag a nyelvészettel foglalkozott volna, sem volt elég, hogy őt szaktudóssá képezze ki, s így bátran elmondhatjuk, hogy Reguly akkor is, mikor urali utazására indult, nem haladt philologiai tanulmányaiban annyira, mint feladata kívánta volna.

Ugyanezt mondhatjuk geographiai ismereteiről is; s ha ehhez tekintetbe vesszük, hogy összes vagyona néhány száz rubelből állt, mely összeget Bäer barátsága

útjára előlegezet, s hogy a szokatlan orosz égalj, melyben nélkülözések közöt több évet töltött, szakadatlan tanulmányai s a lelki küzdelmek, melyeken keresztülment, egészségét megingaták, természetesnek fogjuk találni, hogy a bátorság, melylyel október kezdetén útnak indult, hogy az Ural bérceit és Szibéria sivatagjait kikutassa, mindenkit bámulatra ragadott, de fáradozásainak sikerére nézve nem ébreszthetett nagy reményeket; s mégis, ha most visszatekintünk, átlátjuk, hogy mindezen körülmények, melyek vállalatának látszólag útjában álltak, annak sikerére kedvezőleg hatottak.

Kétségkívül oly tudós, ki a nyelvészet körében tett minden újabb felfedezést ismer s a tudomány összes eszközeivel rendelkezik, tisztán a philologia érdekében többet tehetett volna; ily tudós talán kevesebb fáradsággal szerezte volna meg a vogul nép nyelvkincsét, s a különböző finn nyelvek összehasonlításából több s helyesebb szabályokat vont volna le, mint ő, ki az osztyák, a vogul és csuvasz nyelvek tanulása között önmaga vont le szabályait, hosszú fáradsággal fedezve fel néha azt, a mit mások már tudtak. — Gyakorlott geograph az Ural egyes csúcsainak magasságát, s egyes helyek geographiai fekvését biztosabban határozta volna meg, mint ő, ki midőn astronomiai mérések nélkül egy nagy tartománynak térképét elkészíté, bámulatos tapintata mellett is az egyes helyek szélességi s hosszúsági fekvésére nézve itt-ott néhány mértfölddel hibázott. S megengedem, hogy a kiképzett archaeolog a csúd halmokban talán több oly érdekes felfedezést tett volna, mely az ő figyelmét elkerülte. — De hogy azon egy

ember, ki a vogul népnek egész szókincsét összegyűjti, s a többi finn nyelvek megismertetésére is roppant tudományos anyagot szerez, ugyanakkor egyszersmind a geographiának a legnagyobb szolgálatot tegye; hogy a népek jelen állapotait tanulmányozva, egyenlő érdekeltséggel viseltessék multjuk iránt, s dalaikból, melyeknek gyűjtését főképp philologiai szempontból a legnagyobb lelkiismeretességgel folytatja, az egyes népek mythológiáját s egykori, a mostaniaktól egészen különböző helyzeteket — nem mondom, tisztába hozza, — de azoknak felderítésére az első lépéseket tegye, az csak épen azon sokoldalúság, azon speculativ általánosságok után törekvő irány által volt lehetséges, mely Reguly szellemét jellemzé, s nem engedte, hogy tanulmányai a tudomány bármily ágában kimerítők legyenek. Sőt tagadhatlan, hogy még azon sanyarú s látszólag reménytelen körülmények is, melyek között utazását megkezdé, annak végeredményeire csak kedvező hatást gyakoroltak.

Reguly meggyőződése szerint a nyelvrokonság egy maga, bármennyire haladjunk annak ismeretében, a népek rokonságát még nem bizonyítja be.

Épen mert a nyelv a népek szellemi kifejlődésének közvetlen befolyása alatt áll, mert benne, mint a tengerpart homokján, minden lépés nyomot hágy: azért nincs semmi mozgékonyabb; s csak azon változásokat kell tekintenünk, melyek Európa művelt országaiban úgyszólván szemünk előtt a nép által használt nyelvre nézve történtek, hogy meggyőződjünk, miként a nyelvrokonság a fajrokonságot legfeljebb gyaníttatja, de nem bizonyítja be.

Miután Németországban oly tartományok, melyek pár század előtt szlávok által lakattak, most kizárólag németül szólnak, s hazánkban számos példát hozhatunk fel, hogy egész helységek szláv vagy románból magyarokká, s magyarokból szlávokká váltak: ki vonhatja kétségbe, hogy ez a miveltség alantabb fokán álló népeknél még többször történt, hol az egyes törzs, idege-
nektől meghódítva, nehézség nélkül fölveszi annak nemcsak egyes szavait, hanem nyelvét is, csak egyes sajátságokat tartva meg néha saját nyelvéből, melyek mint tájszólások maradnak fenn, s a nyelv szabályaiból ki nem magyarázható sajátságaik által a nyelvbúvárt figyelmessé teszik, hogy itt egy idegen elenyészett nyelv s nemzetiségnek romjain jár.

Csak ha a rokonság a nyelven kívül, mely által arra figyelmeztetünk, más tények által világosíttatik fel; csak ha a népek phisikai typusa és szellemi hajlamai, melyek a nyelvnél állandóbbak, a philologia észrevételeit támogatják, s a történet adatai azzal ellentétben nem állnak: akkor szólhatunk némi biztossággal; s ez az oka, miért a népek eredetének kérdése soha szobatudósok által tisztába hozatni nem fog.

Nem elég, hogy multjokat ismerjük, nem elég, hogy sírhalmaikat felhányjuk, s mindent tudjunk, mit régi írók a scythák, párthusok és turán népeiről följegyeztek. E tanulmányokon kívül még más kell. Az, hogy az élő nemzettel érintkezésbe jöjjünk, hogy ajkairól halljuk hagyományait, költészetét, hittanát, s így intuitió által szerezzünk magunknak bizonyosságot az iránt, mire nézve a tudomány kételyeinket soha sem

oszlathatja el. — S Reguly, ki utazásában főképp ezt keresé, elérhette volna-e célját, ha, mint az orosz kormány küldöttje, kényelemmel és a hatalom pártfogása alatt utazza be a vogulok földjét, de éppen ezért megfosztva a bizalomtól, melylyel e nép hozzá közelített s előtte kitárta azt, mit a gyűlölt oroszok s még inkább gyűlölt hittéritőik előtt szorgosan titkolni szokott?

Reguly érezé ezt, és azért sem azon anyagi szenvedések, melyekkel az utazás e zordon éghajlat alatt jár, sem elhagyottsága lelki erejét, sőt vidorságát nem törheték meg.

„Az e vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet oda, túrni nehéz volna“ — így ír Toldy Ferencz tudós társunkhoz intézett egyik levelében. — „Egy füstös jurta zugában meghuzódni, iramszarvas-bőrön hálni, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül folyvást, s változás nélkül: oly feltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenek lesznek. Csak oly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezérlett oda, kinek ez új világ, mely sok évi óhajításainak célja volt, a szellemi szükségek gazdag kielégítését nyújthatja: csak oly ember felejtheti el azon anyagi inséget, mely ott körülveszi, s érezhet megelégedést, sőt boldogságot.“

Talán soha nem élt egyéniség, ki mindazon tulajdonokat, melyek utazóban szükségesek, nagyobb mértékben egyesítette volna magában, mint ő.

Ha naplóján átme gyünk, melyet, fájdalom, csak a nyugati finnek között tett első utazása alatt vezetett,

kellő pontossággal, minden lapon a legérdekesebb észrevételeket találjuk. A nép jelleme és szokásai, szellemi s testi egyénisége, az éghajlatnak befolyása az erkölcsökre, s ezeknek hatása állapotjaikra, semmi nem került ki figyelmét. Az országok geographiai fekvése, s az egyes növény vagy állat, melyet talált, a népeknek multja, melynek nyomait hagyományaikban és dalaikban kereste föl, s az egyes családok élete, az élő nyelv s rég eltűnt nemzedékek sírhalmai: semmi nem volt oly csekély, mi őt nem érdeklé, s mit azon finomsággal, melylyel a legapróbb részletek észlelésére birt, nem tanulmányozott, — és semmi oly nagy, mi figyelmét kizárólag lekötheté; s bámulhatjuk-e, ha ő, ki ezen tehetségeinek most jutott tiszta öntudatára, s azokat egész kiterjedésükben gyakorolhatá, magát ezen utazása alatt jól érezé, s gyenge egészségével oly fáradságot s nélkülözéseket birt el, melyek alatt a legerősebb organismus leroskadott volna.

Ezen egész utazása alatt, mint többször mondá, — megelégedett, emelkedett hangulatban érzé magát. Minden nap új tények felfedezésére adott alkalmat, minden ily tény, meggyőződése szerint, közelebb hozá őt céljához. — Mint a bányász, ki előtt a gyenge arany-ér, melyet gyanítva, munkájához fogott, mindig gazdagabbnak mutatkozik; mint az utas, ki előtt kilátása minden lépéssel tágul s nagyszerűbbé válik, dolgozik s halad, s tudva, hogy céljához közelít, nem érzi fáradságát: ilyen vala ő.

Érezé, tudta, hogy nem hasztalan fárad. — Mi lelkében egykor mint homályos sejtelem élt, azt tapasztal-

talásai meggyőződéssé emelték; miről egykor ábrándozott, azt most száz ténynyel igazolható.

Eddig a magyar s finn népek rokonsága mellett csak a nyelvrokonság hozatott fel. Valamennyien tapasztaltuk az ellenszenvet, melylyel ez állítás hazánkban fogadtatott, hogy a magyar s finn nép közös eredetű. Az idő nem fekszik távol tőlünk, midőn, a ki e tudományos tétellel fellépett, csaknem hazafiságtalansággal vádoltatott. Mintha a történelem nem bizonyítaná be világosan, hogy minden nép, mely most magasan áll, csak sok nemzedék fáradozásai és századokig tartó küzdelem után érte el jelen állását; a nemzetek is őseiknek nagy tetteiben szokták keresni nemességöknek jelét, s valóban nem bámulható, ha a magyar, kinek ős történetét a monda Etele népeivel kötötte össze, a rokonságot visszautasította oly népekkel, melyek létöknek a történelemben oly kevés nyomait hagyták, mint a finnek. Mit a byzanti s nyugoti írók a magyar népről, midőn Európa színhelyén megjelent, feljegyeztek, annyira különbözik attól, mit Lapponia jelen lakóiról tudunk, sőt mit azokról az éghajlat viszonyainál fogva a legtávolabb multban is feltehetünk: hogy Sajnovics állítása már a túlzás miatt is, melylyel az fellépett, midőn híres értekezése „*Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*“ megjelent, nemcsak a közönségnél, de még tudósaink között is kevés pártolót találhatott, s a tudós külföld mindig inkább elterjedő véleménye, mely a magyar-finn rokonság mellett nyilatkozott, sokak által csak azon rossz akarat s kajánság jelének tekintetett, melyet főkép szomszédainknál néha tapasztalnunk kell.

Magá Reguly — mint nékem többször mondá — még a nyugoti finnek között tett utazása után sem volt egészen meggyőződve, s ha a nyelv rokonsága iránt kételyei nem lehetek is, a fajrokonságra nézve fenntartá azokat. Az ázsiai finnek, főkép a vogulok között szerzett tapasztalásai eloszlatták e kételyeket.

Mióta Vszevolodo-Blagodackiban a Szoszva és Jvd el vizei között, Európától az Ural havasai által elzárva, a vogulokkal megismerkedett s hív követjének, a vogul Baktyárnak kíséretében e nép nagy tartományának szétszórt lakosaival érintkezésbe lépett, kételyei megszűntek. — „E népnek rokonsága a magyarral (mint Bäerhez már e helyről intézett levelében írja) minden kétségben felül áll“ s a mód, melylyel részint már azon, részint későbbi leveleiben a vogulokról szól, mutatja, hogy nem az utas kíváncsisága, vagy tudományos érdek, hanem a legmélyebb rokonérzet az, mi őt e néphez köti, mely az idegennek talán kellemetlen formák alatt, az emberiebb s romlatlanabb természetnek nyomait viseli magán, mint sok más nép, s ha a munkát lealázónak tekintve nem dolgozik, s ha oroszok között lévén a féltékenység színéig tartózkodó: azért önbecsének érzetét nem veszti el, s büszke szabadságára, melyet nem cserélne fel azoknak jólétével, kik a czárnak pénzt s munkát adóznak.“

Reguly, kinek általán véve legbecsesebb tulajdonai közé tartozott, hogy magát saját eszméi által elragadtatni nem engedé, s lelkesedése között mindig megtartá józanságát, itt sem ment soha annyira, hogy a magyar s vogul nemzet ugyanazonosságát állította volna. De hogy

a magyar nemzet a középázsiai népcsaládnak tagja, s hogy azon nyelvek közül, melyeket ural-altajiaknak nevezünk, a magyar nyelv csakugyan a finn s jelesen a vogul nyelvekhez áll legközelebb, arról teljesen meg volt győződve, s az állapot, melyben e népeket jelenleg találjuk, s mely attól, mit eldődeinkről letelepedésök korszakában tudunk, annyira különbözik: nem ingathatá meg őt ezen meggyőződésében, nemcsak azért, mert a zordon éghajlat, s a társadalmi viszonyok, melyek ott, hol 3780 □ mértföldnyi területen csak 6000 ember él, szükségkép támadnak, eléggé megmagyarázzák e népek jelen helyzetét, hanem azért is, mert számos jel arra mutat, hogy azok jelen lakhelyeikre bevándorlottak vagy szorítottak. Ilyenek a helyek nevei, melyek nem azon nyelvhez tartoznak, melyen a nép szól; ilyenek a vogulok között divatozó lóáldozatok, s e népek általános hite, hogy egykori hazája délnyugotra fekszik; s ilyenek főkép az osztyák nép régi költészetének maradványai, melyek mind arra mutatnak, hogy e vidékek lakói egykor egészen más viszonyok között éltek. Mert miként magyarázhatnók meg magunknak máskép: „hogy a legmagasabb északnak e népe, melynek már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kellene lenni, hő lelkesedéssel beszéli el őseinek hős tetteit, megénekelve bajnokait, kik részint mint istenek külső ellenségekkel, úgymint szirjénekkal és szamojedokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédaiikkal küzdöttek.“

S ezen meggyőződéssel mennyi új s nagyszerű kilátás nyílt tudományos vizsgálódásainak, épen azon téren, mely előtte legtöbb érdekléssel birt!

„Eddig — mint Reguly egyik, még Pétervárról írt levelében megjegyzi — keveset gondolkodtunk arról, mily különböző szláv, byzanti, olasz stb. miveltség magvai azok, melyek jelen magyar miveltségünket és socialis formáinkat előhozták, és melyek azon elemek s azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra fejlődtek, s mi tehát a valódi eredeti magyar, arról eddig csak nem is álmodozhattunk, mivel tudományos állásunk szerint az mind fogalmunk fölött volt“; s vajjon ha a magyar s finn népek fajbéli rokonsága, ha közös eredetük minden kétségen felül helyezettett, nem bírjuk-e akkor mind ezen eddig látkörünkön kívül helyezett ismereteknek biztos kulcsát?

Reguly nézete szerint a nyelv a nép szellemi kifejlődésének hív tükre. Valamint az egyes nyelv szókinése a nép ismereteinek körét jelöli ki, s a legnagyobb biztossággal mondhatjuk, hogy azon tárgy vagy fogalom, melyre valamely nyelvben szó találtatik akkor, midőn az használtatott, már a nép ismeretköréhez tartozott: úgy a nyelv grammatikája a nép észjárását mutatja fel, s ki valamely nyelv kifejlődésének történetét ismeri, tökéletesen ismeri a nép szellemi kifejlődését is, mely azzal él. Minthogy pedig a vogul s a távol északon lakó azon finn törzsek, melyekre a kereszténység eddig csak kevés hatást gyakorolt, szellemi kifejlődésükben s állapotukban egy ezred óta alig változhattak: ezeknek teljes megismerése nem egy szövétnek-e, melynek világnál őseink szellemi fejlettségéről a honfoglalás korszakában, némi biztossággal ítélnünk? mi nemesak egész polgárisodásunk történetére új világot vet, hanem

mi által e történet általános emberi szempontból is fontossá válik.

Azon nemzetek, melyek a semi vagy indo-germán családhoz tartoznak, valamennyien a miveltség különböző, de már magasabb fokain állanak; Amerika s Afrika ős lakóit csak ős miveletlen állapotjukban ismerjük, de az ural-altaji, vagy csak szorosabban véve is a finn családhoz tartozó népek a miveltség s polgárisodás legkülönbözőbb fokait foglalják el. — Míg e nagy törzsnek egyes ágai még jelenleg is halászatból s vadászatból élnek, s az Uralon mint pásztor népek barangolnak körül, addig mások mint szántóvetők mivelik földjeiket, s mint városok lakói a polgárisodás magasabb fokára emelkedtek. — A természeti állapot tökéletes korlátlanágától, minő csak Amerika vad népei között létezik, a korlátlan uralomig, mely az orosz birodalom különböző népeit összetartja, sőt az alkotmányos szabadságig, melyet a magyar nép akkor, mikor Reguly utazott, még élvezett, a miveltség minden fokait, a polgári szerkezet legkülönbözőbb formáit találjuk itt azon egy népfajnál. — Mi másoknál ezredek alatt fejlődött, mit a semi vagy indo-germán népeknél keresnünk kell: az itt egyszerre, nem tudományos kutatások bizonytalan világánál, hanem valóságban áll előttünk; s nem ez-e az egyedüli kulcs, melynek segédelmével az egész emberi nem kifejlődésének nagy titkához juthatunk?

Reguly — mint a nyugoti finnek között tett utazása alatt írt leveleiből látjuk — évekig foglalatloskodott e gondolattal. Egy távol, talán elérhetetlen célként állt az lelke előtt, mely őt magához inté, melyre gon-

dolva minden bajai között új törekvésre lelkesedett. Most e cél előtt állt, tisztán, egész nagyságában; kezében tartá az eszközöket, melyek annak elérésére kívántattak: s bámulhatjuk-e, ha felejtve minden egyebet, csaknem ember feletti erélylyel haladott feléje, s Szibéria pusztáin a Pelim s Tapszija mocsárai, vagy az Ural sziklabérczei között megelégedettnek, sőt boldognak érezé magát, felejtve a terhet, melyet viselt, s csak azt tudva, hogy a tudomány gazdag kincsét hozza magával.

Nem követhetjük őt utain. — Elfoglalva nyelvészeti dolgozatokkal, Reguly az Uralon, Szibériában s a Volga mellett tett utazásai alatt naplóját nem folytatá; a munka, melyben utazási tapasztalatait a nagyobb közönséggel megismertetni akarta, nem is kezdetett meg, s így számos jegyzetein kívül, melyek e tárgyra vonatkozólag philologiai dolgozatai között szétszórva található, csak egyes levelei maradtak reánk: de ha a roppant területet tekintjük, melyet beutazott, s a gazdag tudományos anyagot, melyet utazása alatt gyűjtött, s melyet az akadémia kéziratárában letett irományai foglalnak magokban; ha látjuk azon földabroszt, melyet a pétervári geographiai társaság felszólítására kidolgozott, s mely a szélesség 58—70, a keleti hosszúság 72—89 fokai között elterjedő terület részletes leírását adja, feljegyezve több mint ötszáz helyiséget, ezeknek egymástóli távolságát, a külön népiségek, a földmivelés, marhatenyésztés és erdőségek határvonalait, az Ural minden ágainak irányát az egyes kúpok elnevezésével, s a nagyobb s kisebb folyók s hegyi vizek menetét; s ha meggondoljuk, hogy Reguly a tudomány e gazdag anyagát maga gyűjtötte, nem

buzdítva senki által törekvéseiben, nem segítve senkitől s nélkülözve még azon tudományos eszközöket is, melyeket geographiai méréseknél mások elkerülhetetleneknek tartanak: akkor valóban bátran elmondhatjuk, hogy kevés ember élt, ki tiszta lelkesedésből s a tudomány iránti szeretetből az övéhez hasonló áldozatokra határozta el magát, s hogy alig találunk egyet, ki ily nehézségek között, s annyira elhagyatva, hasonló eredményeket mutathatna fel.

Reguly bevégzé feladatának nehezebb részét. A mit az ifjú lelkesedése pillanatában elhatározott, azt kivitte minden akadály, minden nehézségek daczára; s ha meg-gondolatlan volt az ígélet, melyet a Stockholmi könyvtárban Arvindsonnak adott, hogy életét a finn-magyar kérdés megfejtésére szenteli, vagy legalább az adatokat, melyek annak tisztába hozására szükségesek, megszerzi: ő dicsően beváltotta szavát. Bejárta a roppant földterületet, melyen e népek a világtól felejtve laknak, Szibéria pusztáin és az Ural csúcsai között keresve fel a nagy törzsnék egyes ágait, míg a permi finnek kivételével egy sem maradt, mely között nem élt, melyet személyes érintkezésből ne ismert volna. Tanulmányozta nyelvüket, szokásaikat, életnézetüket, ott, „hol — hogy saját szavaival éljek — nyugat felé az Ural sziklafalak, éjszak és délnek ingoványos lakatlan vidékek által minden idegen befolyástól védve, e népek régi eredetiségükben megmaradtak, s napjaik korlátlanul könnyen s belső nyomás nélkül folynak le, s az ősök erkölcsiéhez való hív ragaszkodás a régi élet formáit szerencsésen fenn-tartotta,“ s ott, „hol a vadak és halak megfogyatkozása

a lakosokat vadász és halász-életük elhagyására és szántás-vetésre kényszeríti, míg a nép öntudatába mind mélyebb s mélyebben beható keresztyén tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel, s az ekképen irányt vesztett, s megingatott ember kebele minden idegen befolyásnak tárva áll, s a számos telepei által előnyomuló orosz elem az újra alakuló életre mindinkább rányomja bélyegét.“ — Szorgalommal összegyűjté a nép mondáit és hagyományait, pontosan leírva minden egyes dalt, melyet e népek között járva, majd magános jurtákban vagy pásztorálmásokon, majd vallásos szertartásaiknál vagy ünnepiken hallott, s melyek közül sok bizonyosan már eddig is az énekessel együtt eltűnt. Soha európai ily primitív népek szokásaiba úgy még bele nem élte magát; soha oly férfiú, ki a művelődés magaslatain áll, a természet gyermekének fogalmait s egész életnézetét ily egészen megérteni s áthatni képes nem volt; hisz csak azt ismerhetjük meg teljesen, a mit szeretni tudunk, s míg más tudóst, ki oly népek között jár, tudományos érdek vezérel, ő bennök saját nemzetének rokonait, ő azon nagy törzsnek egyes gyenge és elsatnyult, de azért nem kevésbbé hozzá tartozó ágait látta, melynek maga is gyermeke vala.

Egy maradt hátra: az, hogy a gazdag anyagot, melyet magával hozott, feldolgozva, a tudomány közbirtokává tegye, s visszatérve kedveseinek tűzhelyéhez, a hazában élvezze a dicsőséget, melyet annyi fáradsággal s áldozattal kiérdemelt, s melyet annál biztosabban várt, mert hiszen a nagy mű, mely neki azt megszerzi, gondolatában már készen állt. — „Tisztában volt a nyelv természete iránt,

s elvéinek helyességéről azon tapasztalása által győződött meg, hogy a természettől elvont rendszere fonalán, — mint a volgai finnek között tett utazása alatt írja — két hónap alatt annyit birt tenni, mint azelőtt ily helyesen s ily teljességben félévig alig,“ s mi előtte oly tisztán állott, azt miért ne mondhatná el, új irányt adva ez által nemcsak a philológiának, de mindazon fontos vizsgálódásoknak, melyek az emberi nem szellemi kifejlődését illetik? Egyes munkái, melyek elméletének bizonyítványául valának szolgálандók, a vogul, osztyák, csuvasz, cseremisiz és mordvin nyelvek szótárai és nyelvtanai, mint ő hívé, csak még az utolsó kidolgozást várták. Minden anyag, mely a roppant épület felrakására szükséges, birtokában van, elkészítette tervét, ismeri minden részletét, csak össze kell állitania, hogy a világ bámulva álljon nagyszerűsége előtt, s a haza büszkeséggel nézzen fiára, ki neki a tudományok mezején is ily dicsőséget szerzett.

Nem ismertem senkit, ki a dicsőség élvezetére fogékonyabb vala; honszeretetén kívül ez volt szívének legerősebb, talán egyedüli szenvedélye; s valamint a fő indokot, mely őt e pályára vezette, nem a tudomány iránti tiszta érdekből, hanem honszeretetében s nemes dicsvágyában kereshetjük, úgy ez tartá fenn erejét minden küzdelmei között. Azok közé tartozott ő, kik a tudás fája után csak azért nyujtják ki merész kezöket, mert gyümölcsseitől halhatatlanságot várnak, s kik ezen reményben minden áldozatért bő elégtételt találnak. Hogy hazájáért fárad, s míg mások egyéb körökben, ő a tudományok mezején vívja ki a magyarnak azon állást,

mely után akkor a nemzet lelkesedve törekedett: ez volt azon gondolat, mely őt lankadni nem engedé, mely őt az Ural kopár bércei és Szibéria pusztái közepett, nyomor és sanyaruságok között, néha boldoggá tette; s leírhatnám-e a kínokat, melyekkel e reményekről le kelle mondania; kifejezhetném-e a fájdalmat, melylyel szive eltelt, midőn csaknem czéljánál látva magát, sejtteni kezdé, hogy az erőt, mely annak elérésére még szükséges, nem birja többé? Az évekig tartott bizonytalanság, a morális szenvedések, melyeken keresztülment, erejének túlfeszítése Pétervári tanulmányai alatt, a zordon égalj s meg nem szokott sanyaruságok, melyekkel Szibériában küzdenie kelle, nem törték meg akarátát, de igen egészségét, melyre munkájának befejezésére szüksége volt. Utazása alatt, míg a szünetlen tevékenység és az érdek, melylyel azt folytatá, tartott, erőt vett magán, s akarata által legyőzte betegségét; de midőn Pétervárra visszatérve, a fölgerjedés, mely idegzetét feszültségben tartá, megszűnt, annál inkább feltűntek ennek következesei. Elhatározva, hogy csak akkor tér vissza hazájába, ha utazásának eredményeit fel mutathatja, s érezve, hogy a munkára, melyet dolgozatainak rendezése s rendszeres előadása kiván, egészségének akkori állapotában képtelen, mindenekelőtt ennek helyreállítására volt egyedüli törekvése; de talán, mert gyógyszerreit rosszul választá, vagy, mert baja azok közé tartozott, melyekre az orvosi tudomány hatása nem terjed, sem a Graefenbergben és Lehseben használt vízgyógy-mód, sem más orvoslási rendszerek nem adhaták vissza azon erőt, melyre szüksége volt, s élete ezentúl egy hosszú

betegség, melynek kínjait csak akkor foghatjuk fel, ha eszünkbe jut, hogy ő, ki egészségének elvesztését nem azért fájlalá, mert őt az élet élvezeteire, hanem azért, mert őt a munkára képtelenné tevő: midőn 1849-ben hazájába visszatért, egyszersmind mindentől megfosztva látá magát, mi neki vigasztalásul szolgálhatott volna.

Egy életerős nemzetnek gyermeke, mely öntudattal tekintve zivataros, de dicső multjára, újjászületéséért küzd: így indult útjára, bizva erejében, készen minden áldozatra, nem kételkedve sikerén; hová lett mindez néhány év alatt?

Vannak fájdalma, melyeket néha túlélünk, de melyekből kiépülnünk nem lehet, s habár a kétségbeesés, melylyel a hazának állapota szivét az első időben eltölté, később más érzéseknek ada helyet: ereje meg volt törve.

Visszatekintve nemzetünk zivataros multjára, s látva a módot, a mint ez újabb veszteségeit türi, nem kétkedett a jövőn. Százszor elmondta, hogy bármi nagy csapások érték hazánkat, arra, hogy bajain segítsünk s szebb jövőjét előkészítsük, nem szükséges egyéb, mint hogy azt szenvedései között kettőzött hévvel szeressük, s kétszeres hívséggel teljesítsük iránta való kötelességeinket; de midőn ezen meggyőződéstől lelkesedve újra munkához fogott, s elővéve jegyzeteit s irományait, a nagy művet, melynek életét szentelte, be akará fejezni, újra meggyőződött tehetetlenségéről.

Minél inkább tisztában vala föladata iránt, annál kevésbbé érezé magát képesnek annak bevégzésére, s ha új tevékenységre serkenté őt a gondolat, hogy azon

kérdések megfejtésére, melyeknek életét szentelé, senki oly gazdag anyagot gyűjteni többé nem fog, s hogy a mit ő gyűjtött, azt csak ő maga dolgozhatja fel tökéletesen: maga az anyagnak és eszközöknek bősége haladásának csak új akadályja volt. Nem határozhatja el magát, hogy a nagy tudományos műnek, melyet tervezett, csak egyes töredékeit dolgozva ki, gazdag anyagának csak egy részét használja fel; s az egész mű, melyet tervezett, felülhaladta erejét. Mint oly emberé, ki nagy kincset talált, s magát nem határozhatja el, hogy annak csak egy részét vigye magával, az egészet pedig fölemelni képtelen, s majd kínos bizonytalanságban áll gazdag találmánya előtt, nem tudva, mit válasszon a drágaságok közt, melyeknek mindegyike neki egyaránt becsesnek látszik, majd megfeszítve erejét újra megkisérti, nem emelhetné-e fel mégis az egészet, érezve, mily gazdag, s egyszersmind mily nyomorult: — ilyen vala élete. — Egy hosszú küzdelem, egy nem szünő törekvés, melynek egyedüli eredménye csak azon meggyőződés, hogy a cél, melytől megválni, mely helyett mást követni nem bir, örökre elérhetetlen.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre, melyeknek a kegyes istenség kora halála által véget vetett, de a melyeknek emléke kínosan felejthetetlen fog maradni mindazoknál, kik e nemes férfit ismerve, hosszú küzdelmeinek, melyek erejét fölemészték, tanúi valának.

Ha előadásomban elhunyt barátomnak hű képét állíthattam fel, fölösleges, hogy egyenkint újra elősoroljam az okokat, melyek törekvéseinek teljes sikerét akadályozák.

Maga a kérdés, melyet magának kitűzött, s mely — legalább a tudomány jelen állásában — még megoldhatatlan: azon körülmény, hogy feladására tudományosan elkészülve nem lévén, a czélt, mely után kiindult, meghatározott körvonalokban nem látta maga előtt, s magát tudásvágyában mérsékelni nem bírta, — kedélyének nemes gyöngeségei, s testalkata, mely a zordon égalt s annyi sanyarúságoknak ellentállani képes nem volt, eléggé megmagyarázzák ezt; s ha végre azon morális szenvedésekre gondolunk, melyeken keresztülment, midőn magát nemzetétől, melynek dicsőségéért fáradozott, elhagyatva érezé: valóban nem bámulhatjuk, hogy élete, melynek legszebb virágai letörettek, nem hozott annyi gyümölcsöket, mennyit tőle sokan vártak. De vajjon ki mondhatja ezért, hogy ez élet nem egy nemesen eltöltött emberi lét vala, s hogy nagy törekvései haszon nélkül veszték el?

Meggyőződéseim szerint a népek eredetének kérdése azok közé tartozik, melyeknek megfejtésére a vágyat az istenség csak azért oltotta kebleinkbe, hogy általa ösztönözve ismereteink körét tágabbra terjeszszük. A tudományos vizsgálat e mezején ellentáll törekvéseinknek nemünk fejlődési képessége, melynél fogva ugyanazon nép egy ezred előtt egymástól elszakadt részei, melyek azóta különböző viszonyok alatt éltek, mint mindenben, úgy nyelvökben is annyira eltérnek egymástól, hogy a nyelvnek ugyanazonossága helyett csak a tudomány által fölfedezhető rokonság marad vissza; ellentáll a népeknek bebizonyítható vegyülése, mely annyira ment, hogy Európa mivelt nemzetei közt egy

sincs, mely fajilag eredeti tisztaságát megtartotta volna; s azért, meg vagyok győződve, hogy bármit tegyünk, a helyet, honnan őseink nagy vándorlásukban kiindultak, testvéreinket, kiktől akkor megváltunk, nem fogjuk feltalálni soha. Inkább megváltoztak talán ők is, de mi bizonyosan, hogysem ha találkoznánk is, egymásra ismerhetnénk. De a népek s nyelvek rokonsága körül folytatott nyomozások, — melyeknek hazánkban csak azon érdek adott lendületet, melylyel népünk eredetének földerítése iránt viseltetünk, — azért nem kevesebb fontossággal birnak, nem csak mivel azon időszakban, melyről épített s irott emlékeink hiányzanak, az emberi nem kifejlődésének története csak a nyelvek tanulmányozása által deríttethetik fel, hanem főként, mert a nyelvészet körében tett haladások, meggyőződéseim szerint, egy nagy igazság megegyezhetetlen bizonyításához fognak vezetni.

Valamint minden lépéssel, melyet a tudományos philologia előbbre tett, új rokonságok fedeztettek föl oly népek között, melyeknek összeköttetését előbb senki sem gyanítá: úgy e tudomány újabb haladásai megmutatták, hogy azon nagy csoportok között is, melyekre a nyelveket osztályozzuk, a semi s indogerman, ezek és az ural altaji, sőt a kifejlődés alantabb fokán álló nyelvek között is a különbségek mellett sok hasonlatosság létezik, mely, ha nem is az ősnyelvnek egységét s közös eredetét, legalább az egész emberi nem szellemi képességének, mely nyelveit alkotá, közösségét bizonyítja be; s ha korunk irányait tekintjük, ha látjuk, hogy épen most, midőn az egyenlőség-

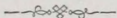
nek elve az egyénre nézve oly hangosan hirdettetik, s törekvéseink oda irányozvák, hogy ezen elvnek következei elismertessenek, a népek között válaszfalak állítatnak fel, melyek szerint az egyik minden kifejlődésre képes, mások örök kiskoruságra teremtvék: akkor valóban el fogjuk ismerni, hogy a tudomány, mely ezen civilizációnkat alapjaiban aláásó előítéletet megsemmisíti, az emberi nemnek nagy szolgálatokat tesz, s hogy azok, kik a roppant kérdés egyes részein dolgozva, a nagy igazság egykori földerítését lehetővé teszik, egy nagy eredménynek szentelik életüket.

Ezek között első sorban áll Reguly Antalunk. A mit ő, mindent áldozva, a finn nyelvek tudományos megismertetésére tett, fenn fogja tartani nevét az európai tudomány körében, s a kik a mezőn utána jönnek, áldani fogják nyomdokait, melyek után járnak.

Hazánkra nézve életének tudományos vívmányain kívül még egy más, s meggyőződésem szerint fontosabb eredménye marad: s ez egy férfiúnak példája, ki életének pályát választva, csak hazaszeretetét követé; kit sem a jólét csábjai, sem honfitársainak közönyössége az egyszer választott pályától el nem téríthettek, s kinek életére visszagondolva, megerősödünk hitünkben, hogy míg a nemzetnek oly fiaai lesznek, minő ő volt; — míg azon szeretet lángja, mely Kőrösit a forró égélj országába, Regulyt a jeges tenger partjaihoz vezette, szivünkben nem alszik el: addig multunk homályban maradhat, de jövőnk nem!

SZALAY LÁSZLÓ.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA XXVI-DIK KÖZÜLÉSÉN

DECZEMBER 11. 1865.

ÖJNÉK HÁJIAN

Megjelent a m. tud. akadémia évkönyvei X. kötet V. rész
20-42. lapján.

NYELVTUDOMÁNY

AKADÉMIAI ÉVKÖNYV X. KÖTET V. RÉSZ

1932. ÉVFELVETŐ

BUDAPEST, 1933.

MÉLY fájdalommal lépek ma e helyre. A férfiú, kiről szólni fogok, barátom volt; s ha vissza gondolok azon harminczhét évre, melynek eseményei a barátságot, melylyel gyermekségüinktől egymáshoz ragaszkodánk, nem változtatták meg, saját veszteségem eltakarja azt, melyet Szalay halálával a haza szenvedett; s midőn arra emlékszem, mit benne szerettem, háttérbe lépnek szemeim előtt a nagy tudós és hazafi érdemei.

Mélyen érzem én ezt, s ha az akadémiának felszólítását elfogadtam, hogy e legdicsebb tagjáról én szóljak e gyülekezetben: tettem azért, mert Szalay azok közé tartozik, kikiről a barátság melegebben szólhat, de nem mondhat a valónál többet, s kiknek érdemeit ismerik kortársai, és a jövő nem magasztaló beszédek, hanem műveik után ítéli meg; s így nem Szalay politikai és irodalmi érdemeinek elsorolása az, mit önök tőlem várnak.

Jeles férfiak életében, főkép olyanoknál, kiket a sors a pálya közepén ragadott el, s kik oly korban éltek, midőn feladatukat kevesen fejezhették be, nemcsak a törekvéseknek eredménye érdekes, hanem maga a törekvés is. Barátom polgári érdemeit mások részrehajlatlanabb mérleggel fontolhatják meg, s tudományos munkásságáról mások alaposabb ítéletet mondhatnak: de nincs senki, ki a czélokat, melyek után Szalay törekedett, nincs senki, ki azon eszméket, melyek egész életének irányát meghatározzák, nálamnál jobban ismerné.

Ezekről fogok szólni.

Én nem azt, a mit Szalay tett, hanem azt fogom elmondani, mit a férfiú akart; nem törekvéseinek eredményeit, hanem az indokokat, melyek őt azoknál vezérelték; magát a férfiút akarnám felmutatni önök előtt: hogy midőn e nemesen eltöltött életre visszatekintünk, szívünket lelkesedés töltse el azon czélok iránt, melyeket egész életének küzdelmei nem érhettek el; hogy midőn nemes alakja emlékünkből feltámad, azon tisztelet mellett, melyet a nagy tudós és államférfiú érdemelt, meleg szeretettel emlékezzünk reá vissza, ki nemcsak tudós, nemcsak dicső, de mi annál több, a szó legszebb értelmében jó férfiú volt; s ha e feladatoknak nem felelhetek meg, fogadják azért társaim mégis mély köszönetemet, hogy annak megkísérlésére alkalmat adtak.

A nemzet, midőn Szalay nevét azon dicsők közé sorozza, kikre nemzedékünk büszkeséggel hivatkozik, a legszebb jutalmat adá neki, mely után a polgár vágyódhatik; a haza első nagy történetirójának egykor talán

emléket emel: szónoklatom csak az egyszerű koszorú, melyet szerető kezek a barátnak sírjára tesznek; de bármi csekély az, s bármily hamar hervadjon el: nekem jól esik, hogy szeretetemnek és hálámnak e jelét sírjára tehetem; s ha a dicső e földre visszatekintene, életének nagyobb emlékei között, melyeket a nemzet ad, — észrevenné a barátság e szerény adományát is, és nyájasan fogadná el.

* * *

Szalay László Budán született 1813-ban, s itt tölté első gyermekségét.

Tizenhárom éves korában vesztvén el apját, csak kevés ideig fejlődött ennek felügyelése alatt; de a komoly férfiúnak jelleme, a pontosság, melylyel minden kötelességeit teljesíté, tudományos hajlamai, melyekről több, részint megjelent, részint kéziratban maradt munkái tanuskodnak, s főkép a tiszta hazafiség, mely nem hangzatos szavakban, hanem a buzgalomban, melylyel hazafiúi kötelességeit teljesíté, nyilatkozott, kétségen kívül mély és állandó befolyást gyakoroltak a gyermekre. A kik Szalay Lászlót közelebbről ismerék, és Szalay Péter királyi tanácsosra visszaemlékeztek, nagyobb téren és fényesebb tehetségekkel, a fiúban feltalálták az apának legszebb tulajdonait.

Nevelését anyja vezette, egy budai senatornak leánya, ki férjének halála után három fiával maradván, egészen e nehéz föladatának élt, s a hazának három jeles polgárt nevelve, azt szépen töltötte be.

Szalay László mindig fiúi szeretettel ragaszkodott anyjához, s ha életének későbbi szakáiban, ifjú koráról szólva, anyja háztartásának rendjét beszélte el, s a takarékossgát említé, melylyel e nő magától mindent megtagadott, s mégis, miután látá, hogy esekély nyugdíjából fiait jól nem nevelheti, lassanként kiadta a kis összeget, melyet férje megtakargatott, s a tőkétet, melyeket ő maga öröklött, csakhogy fiai vagyon nélkül, de úgy lépjenek az életbe, hogy azt nélkülözhessék: akkor a már megöszült férfiúnak szemei könnyekbe lábadtak, s ajkai áldást mondtak a nemes anyára, kitől szeretni tanult mélyen és igazán, nem nyájas szavakkal, hanem áldozatokkal mutatva érzéseit.

Szalay gyermek-korában beteges vala és magába zárkózott, s e hajlamát a két év, melyet a fehérvári convictus kolostori csöndében töltött, még inkább növelte.

Nagy tehetségei nem nyilatkoztak a túláradó eleven-ségben, a vidor élezben, melyek gyermekeknél ezeknek jeléül vétetnek, sőt még tanulásában sem. A pajtások zajgó játékaik közt s a vizsgákon mások inkább kitüntek, de mégis volt valami benne, miből felsőbbsege kitetszett. S midőn 1826-ban, 13 éves korában, az egyetembe lépett, nem volt senki köztünk, ki ezt ne érezte volna, s a komolyságot, melyet gyermekek pajtásukban legkevésbé túrnak, neki meg nem bocsátotta volna.

Éreztük, hogy e komolyság nem hideg kedélytől jó. Tudtuk, hogy ő, ki játékaikban részt nem vesz, és barátságának szenvedélyes jeleit soha nem adja, meleg szeretettel ragaszkodik pajtásaihoz, s örömmel, sőt büszkeséggel ismertük el felsőbbségét; hisz az, ki már akkor

nemcsak a hazai és német irodalomban volt jártas, hanem mint író is saját tehetségeit már megkísérlé, végre is csak pajtásunk volt, egy iskolába járt velünk, s így mindjájunk tekintélyét növelé.

Körünkben többen voltak, kik hasonló irányban törekedtek előre. Az 1825-iki országgyűlés szónoklatai, bármi hiányosan ismerve, sehol nem találtak erősebb visszhangot, mint az egyetem ifjú polgársága között, s a szellem, mely az egész nemzetet áthatotta, sehol sem ébresztett tisztább lelkesedést.

Ha most, csaknem negyven év után, ezen időszakra visszatekintünk, mely a nemzet újabb történetére oly elhatározó befolyást gyakorolt; lehetlen, hogy fel ne tűnjék azon különbség, mely közte és egész későbbi fejlődésünk között létezik.

Az 1825-iki mozgalom tisztán alkotmányos, a szó legszorosabb értelmében conservatív vala.

A végzet különös kedvezésének tekinthetjük, hogy az alkotmányos vita oly kérdések körül forgott, melyek gyakorlatilag csak a népet illették, s hogy a nemesség, midőn adómeghatározási és katonaállítási jogát védé, a népnek érdekében szólalt fel. De a vita azért mégis egyedül a történelmi jog alapjain folyt. Az újabb kor demokratikus irányainak nem volt abban semmi része.

Egyesek, mélyen fájlalva az országnak hátramaradását, belátták okait. Hisz Nagy Pál, ki a nemzetet már 1807-ben figyelmezteté a nagy igazságtalanságra, melyet elődeinktől örököltünk, az alsó táblának 1825-ben is tagja volt, és Széchenyi István akkor foglalta el helyét a felső házban; de a törvényhozóknak többsége, s a

nemesség, melyet képviseltek, nem osztozott e nézetekben, s ha az 1825-diki országgyűlést az 1791-kivel összehasonlítjuk, e tekintetben inkább visszalépést találunk.

Fenntartani alkotmányunkat, mint azt az ősökötől öröklöttük: ez vala akkor célja minden törekvéseinknek; s innen van, hogy a két évnél tovább tartott országgyűlés erős politikai pártok alakulásához nem vezetett, s hogy midőn az a legnagyobb, vagy legalább a legújabb sérelmek orvoslása után eloszlott, az országot politikai tekintetben csaknem egészen előbbi helyzetében találjuk.

Annál nagyobb volt ezen időszaknak hatása más tekintetben.

Midőn a nemzet, históriai jogait védelmezve, multjára tekintett, s letűnt szebb napjait a jelennel összehasonlítá: szivét fájdalom töltötte el, s mit abban legkeserűebben érzett, az nem külső állásának sülyedése vala.

Nem hogy fényes csillaga lejárt, s a haza szebb idejét örökre elmultnak gondoltuk, de hogy sülyedésünkért nem sorsunkat, hanem magunkat kelle vádolni, hogy maga a nemzet szállt alábbra, s elidegenedve saját hazájában, nem is érdemelt mást: ez fájt a magyarnak; s mi őt tette ébreszté, nem hazafiúi remény, hanem a hazafiúi szégyen vala, melyet multjára tekintve érzett; s ha ezt, mire e körben is bizonyosan sokan elevenen emlékeznek, felhozom, teszem azért, mert az egész korszak törekvéseinek magyarázata ebben fekszik.

Kötelesség-érzetére ébresztteni a nemzetet, s biztosítani nemzetiségünket: ez volt

akkor a hazafiaknak egyedüli törekvése, s mert ehhez, az akkori viszonyok között, az irodalomnál más eszközünk nem vala, ez az ok, melyért a mozgalom, melyet a 25-ki országgyűlés maga után hagyott, külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott.

Soha talán az irodalom emelése a hazafiság legfontosabb, sőt egyedüli feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztünk ifjak között egy egész sereg tolongott a pályára, melyen mindazt feltaláltuk, mi után ifjú kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk, nemes érzéseket és dicsőséget. A különbség Szalay és közöttünk, kik vele versenyeztünk, csak abban állt, hogy míg mi a munkához fogva naponként három lyrai költeményben róttuk le a haza iránti tartozásunkat, s óriási eposzokat terveztünk, vagy lehetetlen drámákon kísérlettük meg ifjú erőnket: ő mesterségének komoly tanulmányozásához fogott; s míg mi már félig nagy íróknak képzeltük magunkat, ő készült, hogy azzá legyen. És valóban, ki a Musarionban 1830-ban megjelent kritikai értekezését olvassa, melyben tanulmányainak eredményeit rakta le, az meg fogja vallani, hogy 16 éves ifjú ennyire határozott, tiszta nézetekkel az irodalomról talán még soha sem lépett fel.

Nem feladatom, hogy az egyes költői művekről szóljak, melyek, bár később jelenve meg, Szalay fejlődésének ezen korszakából származnak. Nézetem most is az, hogy a Bimbók, Alfonz levelei, s Fridrich és Katt kevesebb méltánylást találtak, mint mire, főképp irodalmunk akkori állásában, méltók valának. Ő maga azonban soha e műveknek fontosságot nem tulajdonított, s fiatalágá-

nak emlékeiül tekinté azokat, melyek nem belbecsök, de az által nevezetesek, a mire emlékeztetnek; sőt még akkor is, midőn e műveket írta, szellemi tehetségeit más feladatok foglalták el.

Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá magát, a bölesészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látköre tágult.

Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen úton a philosophia, történelem és természettudományokból tanultunk; de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vethettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre; s ha a hatást tekintjük, melyet egyes tanáraink, főkép Horvát István, az egész fiatalságra gyakorolt, senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyeit nem vonhatja kétségbe.

Mint másokra, úgy e tanulmányok nagy hatást gyakoroltak Szalayra is, csak hogy itt is, mint irodalmi törekvéseiben, máskép. Míg azok, kik körünkben a jelesbek valának, egyenlő buzgósággal folytatták tanulmányaikat, de azokban a felszínnél nem hatottak mélyebbre: addig ő, a matematikai és természettudományokhoz nem mutatva semmi hajlamot, minden tehetségeivel csak azon tudományokra vetette magát, melyek az emberi szellem s a társadalom fejlődésével foglalkoznak; s míg mi iskolai könyvünket tanultuk, s nálánál fényesebb vizsgákat adtunk: addig ő Kantot, Fichtet, Schellinget, a régi és újabb kor nagy történetíróit, s később

Savigny és más jogtudósok híres munkáit tanulmányozá, oly kitartással, minő ily ifjában ritkán található.

Ő vala tudósunk, s ha a példát nem követtük is, és zajosabb örömeinket könyveinkkel nem cseréltük fel: benne tanultuk szeretni a komoly tudományt, s általa ismertük meg az összeköttetést, melyben a tudomány azon törekvésekkel áll, melyek akkor ifjú sziveinket lelkesíték, főkép miután e törekvések célja megváltozott, s előttünk új, nagyszerűbb kilátások nyiltak.

Mert, habár az 1825-iki mozgalom tisztán hazafiúi vala, és csak a régi alkotmány fenntartását tűzte ki céljául: kétségtelen, hogy mindjárt az országgyűlés után Széchenyi nagy szelleme, mely a reformot sürgeté, mind inkább nagyobb körben gyakorolta befolyását; s ki például emlékezik a hatásra, melyet Veszerle előadásai a francia forradalom történetéről már 1828-ban az ifjúságra tettek: az nem vonhatja kétségbe, hogy a demokratia szellemének első fuvalmai már akkor átlengék e hazát.

A reform-törekvésekben még kevesen vettek részt, céljaik még korlátoztak, bizonytalanok valának; de hogy e törekvések léteztek, nőttek, terjedtek, az tagadhatlan. Csak alkalom kelle, hogy teljes öntudatra jussanak, s a júliusi forradalom meghozta azt.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez.

Az első francia forradalom Európa népeinek egy részét elveinek elfogadására készületlenül találta, s kicsapongásai a szabadság legbuzgóbb hiveit is vissza-

ijeszték. A rövid küzdelemnek, melyben a szabadság a júliusi napokban győzött, semmi nem fertőzteté megtisztta dicsőségét, s míg a reakció elijedve látá, mi kevés kellett, hogy minden, mit 15 év alatt fáradsággal épített, halomra dőljön: addig a szabadság barátai egy új aera küszöbén láták magukat. A hatás, melyet e nagy esemény nálunk előidézett, nem volt forradalmi.

Az 1830-iki országgyűlés egész lefolyása, s még inkább azon állás, melyet a nemzet a lengyel forradalom irányában elfoglalt, s mely azon óhajtásra szorítkozott, hogy e testvér népet halálos küzdelmeiben segíthessük, eléggé bizonyítja ezt; de annál nagyobb volt annak hatása a reform mezején.

Széchenyi, bátran leleplezve hátramaradásunk okait, fellépésével mély benyomást idézett elő. De ha sokan szomorúan elismerék is, hogy a kép, melyet a multról s jelenről festett, való: kevesen osztoztak reményeiben, s épen mert nem hívék, hogy a magyar lesz, rossz néven vevék a nagy férfúnak, midőn kimondá, hogy a magyar nem is volt, s feltakarta sebeinket, melyek a legtöbbeknek véleménye szerint orvosolhatlanok valának. S ez oka azon ellenzésnek, melyet a Hitel és Széchenyi egész működése oly férfiaknál is talált, kik, mint Dessewffy József, a szabadság- és haladásnak egész életökön át a leghivebb bajnokai valának, s melyért még mi fiatalok sem fogadtuk fellépését oly lelkesedéssel, minőt az érdemlet.

A júliusi forradalommal és azon eszmékkal, melyeket az terjesztett, a helyzet megváltozott. Régi dicsőségünk emlékei helyett ezután tetterő hatja át a nemzetet; míg

a pártok alakulnak, melyeknek egyike alkotmányunk demokratikus irányban öntudatos átalakítását tűzi ki feladatul, másika a közeledő veszély előérzetében a régi alkotmány védelmére csoportosodik: az ifjú nemzedék, egy nagyszerű jövőnek küszöbén látva magát, lelkesedéssel tolong a pályára, mely előtte megnyilik.

Kiemelni hazánkat a tepsedésből, melybe az sülyedt, — odaállítani azt Európa legelső népeinek sorába: ez, mit előbb ábrándnak gondolánk, most lehetónek lát-szott, s ifjú sziveink feldobogtak a gondolatra, hogy mi is kinyujthatjuk kezeinket a valódi dicsőség után.

S így ezen esemény, mely a nemzet újabb fejlődésére már csak azért is a legelhatározóbb hatással volt, mert ez alapította meg azon befolyást, melyet törekvéseinkre Franciaország politikai eszméi — sokszor kárunkra — gyakoroltak, ép oly elhatározó befolyással volt az egyesekre is, és nemzedékünk ennek hatása alatt lépett az életbe.

Mint kortársaira, úgy Szalayra a júliusi napoknak közvetlenül azon hatása volt, hogy magát az 1789-ki nagy forradalom történetének tanulmányozására vetette, s csak e tanulmányok eredményében találjuk a különbséget.

Egész hevével osztozott ő is a lelkesedésben, melylyel az örökké igaz elvek, mikért a francia forradalom küzdött, ifjú sziveinket eltölték. Mirabeau és Duport jellemzése, melyeket a „Szónokok Könyvében“ kiadott, eléggé bizonyítják azon tiszteletet, melylyel ezen elvek bajnokai iránt viseltetett; de alaposabb tanulmányai meggyőzők őt, hogy az, mi a francia forradalomban

nagyszerű, nem a bastille és tuillériák ostromában s a nép vad kitöréseiben, — hanem Franciaország politikai és társadalmi átalakulásában kereshető, s hogy ezt nem az által érhetjük el, ha Franciaországot forradalmában utánozzuk, hanem csak úgy, ha azon nagy férfiak példáját követjük, kik a forradalom zaja között, melylyel a multnak maradványai lerontattak, csöndes munkásságukkal Franciaország s az egész újabb társadalom alapjait vetették meg. S így e nagy esemény, mely lelkesítve hatott valamennyünkre, nála csak a buzgóságot növelé, melylyel tanulmányaiba mélyedett, és azt, hogy míg tanulmányai eddig inkább általánosak valának, azok most kizárólag a politikában, s főkép a törvénytudományban központosultak; s bátran állítom, hogy nemcsak körünkben, hanem talán 18 éves ifjú nem lépett ki az egyetemből, kinek e tudományok körében ily megállapodott nézetei lettek volna.

Nem azért szóltam ily hosszasan Szalay tanuló éveiről, mert szívemnek jól esik e korra visszatekinteni: de mert jeles emberek életében semmi nem érdekesebb, mint szellemi kifejlődésök története; és mert Szalay már akkor az volt, ki később maradt:

a hit, melylyel sirjába szállt, hogy a magyar nemzetre szép jövő vár;

a meggyőződés, hogy a nemzet feladatát csak úgy oldhatja meg, ha a nyugati civilizációhoz ragaszkodik, s mint multjában, úgy a jövőben is a civilizációnak bajnoka lesz;

az erős elhatározás, hogy a nemzet nagy feladataiban tehetsége szerint részt vesz, lelkesedéssel

tölték már a 18 éves ifjúnak szívét; s ha az utak változtak, melyeken később előre törekedett, soha az akadályok, a közönyösség, melylyel találkozott, s a nehéz gondok, melyeket a sors vállaira halmozott, őt az akkor kitűzött czéltól el nem térítették.

Ha Szalay szívét követheti, már akkor kizárólag a tudományra vetette volna magát.

Azok közé tartozott ő, kik nem arra valók, hogy az élet súrlódásai közé vegyüljenek. Már ifjú korában közönyösebb volt a taps iránt, és sokkal kevesebbet birt a színész tulajdonaiból, semhogy a nagy színpadon kitünő szerepet játszhassek; s ő, ki magáról is a legszigorúbb objectivitással ítelt, tudta ezt. De a tudományos pálya, főkép akkor, nem biztosíthatá függetlenségét; ezért, főkép anyjánok engedve, elhatározá magát, hogy közszolgálatba lép, s rövid patvaristaság után, melyet Kölcsey oldalán töltött, mint gyakornok a helytartótanácsnál keresett alkalmazást.

Szalay itt, mint mindig, szigorú pontossággal végezé kötelességeit, de épen azért érezte, hogy ha e pályán marad, tanulmányairól le kellene mondania; s ezért, nem tartva vissza a kilátások által, melyeket előtte József nádor pártolása nyitott meg, rövid szolgálat után letéve vizsgáját, mint ügyvéd lépett fel, azon meggyőződésben, hogy azt, mi mérsékelt igényei mellett szükséges, ez úton könnyen megszerezve, a jogtudományban is, melyet még mindig fő-feladatának ismert, legjobban haladhat előre.

S mi ezt illeti, reményei teljesültek is. Magán és büntetőtörvényeink hiányai az ügyvédi gyakorlat közben

még világosabbakká váltak előtte. A praxis még inkább meggyőzte őt a reformok szükségéről, de maga e praxis nem elégíthetné ki vágyait.

A jognak teljes ismerete, a kitartó szorgalom, mely az egyes esetet minden részleteiben tanulmányozza, az éles felfogás, mely azt az általános jogelvekre alkalmazza, s azon lelkesedés, melylyel az ügyvéd, az egyes esetben a jog általános sértését látva, mindent elkövet, hogy azt helyrehozza: mindezek megvoltak Szalayban, s kik azon hatalmat ismerik, melyet ő mint szónok nem hangzatos szókötések, — hanem mély felfogása és ellenállhatlan logikája által hallgatóira gyakorolt, el fogják ismerni, hogy Szalay, oly országban, hol az eljárás nyilvános és szóbeli, az ügyvédi pálya első csillagai között ragyogott volna; de nálunk akkori időben e tulajdonok, melyekkel birt, azokat, melyek nála hiányoztak, nem pótolhaták; és kik Szalayt ismerék, csak helyeselheték elhatározását, melylyel, kevés évi gyakorlat után, e pályáról is lelépett, mely, — mert azt lelkiismeretesen folytatta, — szinte csaknem minden idejét igénybe vette. Mint az arany, mert fölötte nehéz és becses, nem való arra, hogy házi eszközre használtassék: úgy vannak egyéniségek, kiket épen legnemesebb tulajdonaik a mindennapi élet súrlódásaira alkalmatlanokká tesznek, — és Szalay ezek közé tartozott.

De azért a rövid idő, melyet az ügyvédi pályán töltött, nem maradt befolyás nélkül egész életére.

Főképp oly időszakban, midőn egész nemzeteket politikai átalakulásuk vágya ragadt meg, a reform mezeje ellenállhatatlan csákkal bir az egész fiatalabb nemze-

dékre; de a nemes lelkesedésnek praktikus haszna az egyeseknél attól függ, hogy azon roppant feladatból, mely az egész nemzeté, egy bizonyos meghatározott részt választva maguknak, kizárólag ezen dolgozzanak, s ez vala az, mit Szalay ügyvédi tevékenységének köszönhetett.

Jogunknak alaposabb tanulmányozása, melyre ügyvédi gyakorlata neki alkalmul szolgált, meggyőzte őt, hogy a szomorú állapot, melybe jogtudományunk Frankig süllyedett, s mely gyakorlati jogunkra is oly károsan hatott, főképp azon, nemzeti hiuság által ápoltt előítéletből eredt: hogy a „magyar jogviszony oly valami, minek egyéb jogokban semmi előzményei, s külön egyébbel semmi kapcsai nincsenek, — mi Európában egész külön áll, s valamint a jogi eszmék általános kifejlődésére semmi befolyást nem gyakorolt, úgy azoktól egészen függetlenül fejlődött és fejlődhetik ezután is. Holott a tények elfogulatlan tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a jogi törvényhozás mezején szintúgy, mint alkotmányos kifejlődésünkben, hazánk és Európa más országai között mindig kölcsönös hatás létezett, s hogy hazánk nyugati Európa más művelt országainál valamivel előbb vagy hátrább állt, de velök mindig egy irányban haladott.“

Mi az egyéniségekről áll, s mit Goethe, a legélesebben kinyomott egyéniségeknek, a legeredetibb szellemeknek egyike, magáról mond: áll az nemzetekről is, hogy bár-

mennyit beszéljünk eredetiségükről, az mi egészen sajátjuk, igen kevésből áll, s azon különbség, melyet köztök és mások között észreveszünk, csak onnan ered, mert a közös eszmét saját egyéniségök szerint dolgozták fel, s a közös irányban saját természetök szerint haladtak.

Az ellenkező nézet, ha az a tudomány körében marad, csak tévedés; de sokkal károsabb, ha az a praktikus élet mezején alkalmaztatik, s azon meggyőződésre vezet, hogy valamely nemzet magát elszigetelheti, sőt hogy csak ez által biztosíthatja nemzeti sajátságainak önálló kifejlődését.

Mint a polgári élet körében minden nagyobb eredmény csak az által érethetik el, ha több egyéniség egy közös célra működik: úgy az emberiség haladása csak a népek hasonló közreműködésének eredménye; s a mely nép kilép a közösségből, melyet a nyugati kereszténység a népek között előidézett, s melynek újabb civilizációkat köszönjük, az tevékenységének azon mezején, melyen ezt teszi, rögtön elmarad és hanyatlik. S ez történt a jog tekintetében nemzetünkkel.

Ha hazánk jogviszonyait, vagy egyéb institutióit tekintjük azon századokban, melyek nemzetünk fénykorát képezik: köztök és más európai intézvények között a legnagyobb rokonságot találjuk; s ha ez később megváltozott, az ok a török uralomban rejlik, mely által fejlődésünk erőszakosan félbeszakított, úgy hogy az, mi institutióink eredetiségének tartatott, sokban csak annak jele, hogy hátrább maradtunk, s egyszersmind legnagyobb akadály a haladásunknak. — Mert valamint a mivelődésnek közös foka szükségkép egy bizonyos kö-

zösséget idéz elő a népek politikai és társadalmi viszonyai-
ban is: úgy oly nép, mely társadalmi viszonyaiban és
politikai institutióiban másoktól eltér, soha nem vehet
részét az általános haladásban sem.

Ezen nézetből indulva ki, s belátva mélyebb tanul-
mányaiból, hogy a bajokon, melyek jogviszonyainkban
léteznek, egyes javítások által segíteni nem lehet, Szalay
azon meggyőződésre jutott: hogy valamint jogi visz-
onyaink reformja minden haladásnak feltétele, úgy ez csak
akként lehetséges, ha egész jogunkra kiterjed; s így —
ámbar távol azon kíméletlenségtől, melylyel a radicalis-
mus az államot bizonyos elvek szerint construálja, —
senki a békés, fokenkénti haladást nálánál inkább nem
óhajtá: — e téren ily haladást nem tarta lehetsé-
gesnek.

Miután századokig félbenszakasztva fejlődésünk-
ben, jogviszonyaink a kor szükségei szerint fokenként
át nem idomulhattak, és Szalay belátta, hogy hiteltör-
vényeink javítása, melyet Széchenyi a haladás feltéte-
lének tekintett, az aviticitás megszüntetése nélkül lehe-
tetlen, s ez, ha azt a birtokképeség általánosítása nem
előzi meg, az egész birtokos osztályt megrontaná, s
egyáltalában üdvös eredményeket csak úgy idézhet elő,
ha egyszermind egész eljárásunk és törvénykezésünk
rendszerét megváltoztatjuk: nézete szerint bajainkon csak
gyökeres reform által, csak úgy segíthetünk, ha minden
jogviszonyainkat azon elvek szerint, melyek Nyugat-
Európa civilizált országaiban általánosan elfogadtattak,
egészen átalakítjuk; s ezt tűzte ki magának fel-
adatúl. Érezve nehézségeit, tudva, hogy az egyesnek

törekvései egy ily czél elérésére elégtelenek, és sokszor kételkedve saját képességén, de ernyedetlen buzgalommal, mert át volt hatva feladatának szükségétől és nagy-szerűségétől, s ennek akarta szentelni egész életét: tanulmányai, egész irodalmi munkássága és utazásai erre voltak szentelve.

Látszólag a siker, mely Szalay munkásságát követte, igen csekély vala. A Themis és az általa s néhány barátainak társaságában kiadott „Budapesti Szemle“, melyben a codificatióról írt értekezéseit közlé, oly kevés támogatásban részesültek, hogy mindkét vállalattal már a második füzet után fel kelle hagynia. Nagy olvasó körrel, mely az írónak nevét zajjal hirdeti, s neki anyagi hasznót szerez, Szalay nem dicsekedhetett. De kétségtelen, hogy ezen dolgozatai azoknál, kik közügyeinkkel alaposabban foglalkoztak, nem maradtak hatás nélkül, s legalább e körben figyelmet gerjesztettek a fiatal tudós iránt, ki mellőzve mindent, mi által mások hatni iparkodtak, csak eszméinek egyszerű, s a lehetőségig világos előadásától várta azoknak győzelmét; és ennek vala köszönhető, hogy midőn 1840-ben a fogházjavításnak ügye szóba jött, s az országgyűlés a küldöttségnek, melyet erre kinevezett, büntetőtörvényeink és eljárásunk revisióját tette kötelességévé: azon férfiak, kik e nagy munkával megbizattak, jegyzőjüknek Szalay Lászlót választották, ki az 1840-ki országgyűlésen jelen nem levén, a választmány tagja nem vala, — neki ez által alkalmat adván, hogy azon eszméket, melyeket eddig csak a tudomány körében fejtegetett, a gyakorlati törvényhozás mezején alkalmazza.

Kik e választmányban részt vettek, ismerik azon érdemeket, melyeket e téren szerzett, és tudják, hogy ha annak munkálatai a külföld s főleg Németországnak első tudósai által a törvényhozás ezen ágában nagy haladásnak ismertettek el, ez részben neki köszönhető. Nem kisebb volt azonban a hatás, melyet ezen tevékenység magára Szalayra gyakorolt.

A személyes viszony, melybe azon férfiakkal lépett, kik akkor politikai fejlődésünk élén állottak, s kikkel most naponként érintkezett, élénkítve hatott tehetségeire, és tágítá látkörét.

Mit a jogról régen érzett, hogy annak egyes részeit javítani nem lehet, ha csak a reformot az egészre ki nem terjesztjük, az most általános meggyőződésévé vált, midőn, a büntető-törvénykezéstről tanácskozva, tapasztalá az összekötetetést, melyben az egyéb politikai intézvényeinkkel áll; s valamint előbb belátta, hogy minden haladás, még az anyagi kifejlődés mezején is, lehetetlen, ha azt jogi viszonyaink átalakulása meg nem előzi: úgy most világos lett előtte, hogy jogi és törvénykezési viszonyaink gyökeres megjavítása lehetlen, ha politikai állapotaink a régiek maradnak. Mert ki tehetné fel, hogy ha a bírói és közigazgatási teendők, mint azt akkori megyei rendszerünk magával hozá, összezavartatnak, az igazság gyors kiszolgáltatása lehetséges; vagy hogy a törvény előtti egyenlőség, s a jury, melyet Szalay az eljárás legtökéletesebb formájának tartott, hazánkban alkalmazható, ha a nemesi privilegiumok tömege és úrbéri viszonyaink megmaradnak, s minden politikai jog csak mint kiváltság élveztetik? S azon

arányban, melyben ezen meggyőződés benne erősebbé vált, s az általános helybenhagyásból, melylyel a választmány munkálata az egész országban fogadtatott, azt tapasztalá, hogy a nemzet a jogegyenlőség elvének elfogadására megérett: erősbbe lett azon határozat is, hogy tevékenységét, melyet eddig csak a jogi viszonyok reformjának szentelt, tágabb körökre terjeszsze ki, s ez bírá őt arra, hogy Korpona városának felhívását, mely őt 1843-ban követének választotta, elfogadja.

A befolyás, melyet a polgári elem hazánkban akkor gyakorolt, mint önök tudják, abban állt, hogy a városi követek együttvéve egy szavazattal birtak. Azonban Szalay, mint e hon egyik legkisebb városának követe is, két nagy dolgot nyert ezen állásában.

Helyet, honnan szavát az egész haza meghallhatá, és azt, hogy — mint városi követ, — már állásánál fogva azon ügynek védelmére hivatott fel, melytől, saját meggyőződése szerint, a hon szebb jövője függött.

És Szalay így fogta fel állását. Ő nem egy kis felföldi város küldöttjének tekinté magát, ki városának törvényhozási kiváltságaiért küzd, — nem a városi polgárság képviselőjének. „Nincs többé szó (mondá 1843-ban szept. 27-én tartott beszédében) néhány városi votumnak rehabilitációjáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásba befogadásáról. S ezen elem, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, az időnek nagy chemiai processusában a többieket fel fogja olvasztani“; s ő ezen elem, az egész negyedik rend képviselőjének tekinté magát, s az ennek jogaiért küzdést ismeré feladatának.

„Midőn hiszem és óhajtom (így szól ugyan-e beszéd folyamában tovább), hogy Magyarország jövendője a tiers état formáiban nyilatkozzék: ezen szó alatt, idő lefolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha a rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Nem akarom, hogy teremtsék egy új osztály, számtalan heterogenitásaink öregbítésére; hanem szivemből óhajtom: alakuljon oly osztály, mely a többieknek szögletességeit lesimítsa, mely bennök felolvaszson mindent, mi nem korunkba való.“

„Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni, hogy igen távol jövendőről szólok; én nem hiszem oly távolnak. Óriási lépésekkel közeledünk e cél felé.“

„A szőnyegen levő reformkérdésekben első szemét látom azon láncznak, mely minket egy nagy, életrevaló egészszé olvaszson. S ennél fogva óhajtanom kell, hogy az itt megállapítandók, részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségéi követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére; s mert kimondottam ezen óhajtásomat, kimondom véggondolatomat is, mely meglehet, nem alapos, de mindenesetre lelkiismeretes megfontolásnak eredménye. (Valamint, ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: úgy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái össze fogják törni a mintát.) Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát: nem hiszem, hogy municipalis foederalismus legyen a végezel. Megismerem, és

hálás szívvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönjük fennmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha statussá fejlődésünket. Az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet az országgyűlésen: nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzet képviselőit fogjuk látni.“

Hosszasabban idéztem Szalay szavait, mert tisztán kijelölik az álláspontot, melyet hazánk közügyeiben elfoglalt; az elveket, melyek törekvéseinek irányt adtak; a programmot, melyhez hív maradt.

Mit Magyarország egyik legkisebb kir. városának követe azon időben, midőn az egész polgári rendnek együttvéve egy szavazata volt, az országház termében elmondott, s mi akkor meglepetéssel fogadtatott többek által, talán, mint annak bizonyága, hogy a tudós a praktikus élet mezejére nem való: az, öt évvel később, az 1848-diki törvények alapjává vált. Soha az események az egyes gondolkozónak állításait fényesebben nem igazolták. S ha a tudomány legszebb dicsősége az, hogy a létező helyzetet helyesen fogva fel, az irányt, melyet haladásunkban követni fogunk, előre meghatározza: Szalaynak e dicsőségét senki nem vonhatja kétségbe.

De Szalay nem csak tudós vala.

Senki nem állítá a tudományt magasabbra, nagy hivatását nálánál komolyabban senki nem fogta fel; de volt valami, mit ennél magasabbra állított: a polgárnak kötelességeit; s bár megelégedését csak a tudományban látva, a közélet felé vonzódást nem érzett,

úgy vala meggyőződve, hogy az eredmény, melyet a tudomány mezején előmutathat, senkit nem ment fel azon kötelességektől, melyekkel hazájának tartozik.

Szalay nézete szerint a tudomány, mint minden képességeink, csak arra adatott, hogy emberi feladatunknak eleget tegyünk.

Nem az adja a tudomány értékét, hogy sok előítéleten túl emel, s való becse szerint méltányolva mindent, valóban szabaddá tesz, s oly élvezeteket szerez, melyekről a tömegnek fogalma sincs. A magános tudós, ki önösségében mindent megvet: irigység tárgya lehet, de tiszteletet nem érdemel, úgy nem, mint a gazdag, ki arany zsákjait őrzi. A tudomány becse azon hatásban rejlik, melyet az életre gyakorol; a tudósnak dicsősége, mint minden való dicsőség, abban áll, hogy embertársainak jóllétén s nemesítésén dolgozik, — abban, hogy tudományát szövetnekül használja, melylyel kortársainak homályos utait felvilágosítja, — fegyvernek, melylyel legszentebb érdekeikért küzd, — kincsnek, melyet javukra osztogat. A nagy ész csak akkor érdemli tiszteletünket, ha nagy kedélylyel párosul.

Szalay így fogta fel feladatát.

S mentül erősebben meg vala győződve arról, hogy hazánk állapotai jobbra csak azon feltételek alatt fordulhatnak, melyeket idézett beszédében kijelölt: annál inkább kötelesnek érzé magát, elkövetni mindent, hogy elveinek győzelmet szerezzen.

Hazánk — mint baráti beszélgetésben többször mondá — nincs oly állapotban, hogy bármily gyermekének tetteles szolgálata nélkülözhetné. A magyar

ember nem engedheti magának a csendes élvezetet, melyet a tudós könyvei között elmélkedéseiben talál. Nekünk nemesak keresni kell az igazságot, hanem küzdeni érte, küzdeni, habár előre látjuk, hogy a síkon, melyre szállunk, győzelem helyett csak sebeket várhatunk. Oly korban születünk, midőn az, a mi volt, fenntarthatlanná vált, s melyben az új viszonyok, melyek után törekednünk kell, még nem létesíthetők. S egy átmeneti korszaknak emberei nem tűzhetnek ki magoknak más feladatot, mint hogy a jövőt előkészítsék, és azon eszmék terjesztésén dolgozzanak, melyeknek általános elfogadásától hazánk szebb jövője függ. S ezen meggyőződés birta őt arra, hogy 1844-ben, midőn a Pesti Hirlap szerkesztése neki ajánltatott, azt elfogadja.

Politikai és socialis viszonyaink oly egészen megváltoztak, hogy azon kérdésekről, melyek fölött akkor szenvedélyesen vitatkoztunk, most nyugalommal ítélelünk, s mégis ezen idő elég közel fekszik hozzánk, hogy akkori helyzetekről, sőt még érzelmeinkről is tiszta fogalmunk maradt; s hallgatóim között sokan emlékeznek még a viszonyokra, melyek alatt Szalay a Pesti Hirlap szerkesztését átvevé.

Ismertük a férfiút, ki a „Pesti Hirlap“ot alapítá, s mindazokra, kik e hazában a szabadságért küzdöttek, akkor elhatározó befolyást gyakorolt. Azon tulajdonok, melyekkel Kossuth Lajos mint író is birt, s melyek őt főképen a journalistika mezején utánozhatlanná tévék, már magában véve nehézzé tették annak állását, ki a lapot utána átvevé, de mennyivel inkább akkor, midőn a lap most oly elvek s nézetek terjesztésére szolgált, melyek

íránt a nagy közönség nem lelkesült, sőt melyeket, hazánk akkori helyzetében, veszélyeseknek tartott.

Csaknem általános volt a meggyőződés, hogy alkotmányunk fenntartását egyedül megyei szervezetünknek köszönjük, s az 1823-ki események megerősíték ebben a nemzetet. — A nemzet erkölcei a legszorosabb kapcsolatban álltak ezen institutióval; azok, kikben szabadságunk legkitünőbb bajnokait tiszteltük, ennek védelmében öszültek meg; s midőn a „Pesti Hirlap“ Szalay vezetése alatt mégis megyei rendszerünk hiányainak kijelölését tűzte ki céljául, s mint alkotmányunk egyedül biztos garantiáját, a parlamentáris kormányt állítá fel, bizonyosan oly célt tűzött ki magának, melynek elérésére kevés kilátás mutatkozott.

Nem szólok Szalay journalistikai tevékenységének irodalmi érdemeiről. Ő maga e téren kevés bizalommal volt saját képességéhez, s öntudatlanul alkotta a kis mesterműveket, melyek a legjobbak közé tartoznak, miket az irodalom e nemben előállíthat; de ki cikkeinek egész sorát, melyet publicistai dolgozatainak címe alatt egybegyűjtve kiadott, végig olvassa, fel fogja ismerni, hogy talán soha több s nagyobb fontosságú politikai kérdés ily alaposan egy ember által nem tárgyalatott.

Tisztán irodalmi szempontból a hirlap talán nem felelt meg minden követeléseknek. A tömör, csaknem lapidaris irály, melyben Szalay cikkeit szerkeszté, nélkülözötte azon könnyűséget, mely a hirlapirodalomban kívántatik; s miután ennek feladata az, hogy a jelennel foglalkozva, a nép szükségeinek feleljen meg, nem az, hogy kizárólag a jövőt tartsa szeméi előtt s ennek útjait

készítse elő: így nem is bámulhatjuk, hogy a „Pesti Hirlap“ olvasó közönsége, mióta az Szalay kezébe ment át, megfogyott, s azok is, kik e laphoz hívek maradtak, többször panaszkodtak, hogy e lap, mióta szerkesztősége megváltozott, érdekességének nagy részét elvesztette. A mesterségben, mely a tárgyat mindig feltalálja, melylyel a közönségre hathatunk, s róla leghatályosabban szólni tud, Kossuth Lajossal senki nem versenyezhetett. Szalay maga a vádakra, melyek ellene e szempontból emeltettek, kedélyes humorral csak azt jegyzé meg, hogy azok olyanok, mintha a katonát, ki egész életén át a tüzéreknel vagy a sorgyalogságnál szolgált, midőn a körülményektől kényszerítve lóra ül, s az ellenséget így támadja meg, azért gáncsolják, mert a hadsereg leghíresebb huszárja mellett ügyetlen lovasnak látszik, holott nem az a kérdés: jól vagy rosszul ül-e lován, hanem az, szükséges volt-e, hogy felüljön, s hasznos szolgálatot tesz-e így is?

Szalay nem dicsőséget keresett a journalistika terén, s mint mindig, mire, fájdalom, sok alkalma vala, úgy most is egykedvűséggel tűrte volna, hogy érdemei nem ismertettek el. Az, mi a nemes férfiúnak szivét néha keserűséggel töltötte, nem az író sértett hiúsága volt, hanem azon mód, melylyel fellépése egyesektől megítéltetett.

Szalay, valamint végcéljaiban, úgy a legközelebbi teendők iránt, egészen megegyezett az ország nagy szabadelvű pártjával. Valamint ez végcélként az ország kormányának teljes függetlensége és felelőssége után törekedett: úgy Szalay sem vonta kétségbe, hogy míg

alkotmányunknak más garantiái nem lesznek, megyei szerkezetünkhöz kell ragaszkodnunk. De míg az ország nagy szabadelvű pártja a kormány felelősségét oly valaminek tekinté, mi alkotmányunk szükséges következése ugyan, de a létező viszonyok alatt még sokáig kivihetetlen; s míg ez megyei szerkezetünkben oly institutiót látott, mely visszaéléseitől megtisztítva, ezentúl is alkotmányunk biztos garantiája s a haladásnak hatalmas eszköze lehet: addig Szalay, meggyőződve arról, hogy a fennálló viszonyok fenntarthatlanok, eljöttnek vélte az időt, hogy az elméket a nagy változásra, melyet előre látott, előkészítsük; s azért kijelentve, hogy megyei szerkezetünkhöz addig, míg jelen viszonyaink tartanak, mint alkotmányunk egyedüli garantiájához ragaszkodnunk kell, egyszersmid kimondá világosan, hogy ezen institutiót nemcsak kinövéseiért, de lényegénél fogva sem tartja olyannak, mely egy valóban alkotmányos népnek egyedüli garantiájául szolgálhatna; s ez az, mi által nézetei az ország nagy szabadelvű pártjának nézeteivel egyenes, s az élénkség mellett, melylyel politikai vitakozásaink akkor folytak, sokszor elkeseredett ellentétbe jutottak.

Az alkotmányos élet föltételeihez tartozik, hogy erős meggyőzések létezzenek, s hogy, midőn a haza java forog kérdésben, minden más tekintetet félretegyünk; s azért a szenvedély, melylyel a közügyek tárgyalatnak, s az igazságtalanság, melylyel a pártok egymásról néha ítélnek, nem lephet meg senkit. De vajjon ki az, ki, midőn az igazságtalanság őt sujtja, fájdalom nélkül tűrhethné el azt?

Szalay tudta, hogy dicsőséget csak a jövő adhat, s nem vágyódott a hír után, melylyel a jelen kegyenczeit dicsőíti.

De ki viselheti el türelemmel a pöffeszkedést, melylyel a közepszerűség — mert a járt úton maradván nem téved — saját csálhatatlanságát hirdeti? — Ki láthatja harag nélkül a tömeget, mely hazafiságából keresetet űzve a nép körül tolong, s udvaroncok módjára a nép minden gyöngeségeinek hizeleg? S ha becsületes ember, ki a szabadságnak lobogóját követte mindig, — mert nem viseli a szabadelvűség bérruháját, s a hazafiságot szívében hordozza s nem ajkain, — pillanatokra elkeseredik, midőn gyanúsítva s mellőzve látja magát, mert hazájának javát a nép pillanatnyi kegyénél többre becsüli; s ha Szalay, midőn legtisztább szándékai félremagyaráztattak, midőn sokan, kiket ő barátainak tartott, tőle visszavonultak, sokan tevékenységét a hazára nézve károsnak hirdetétek, néha kételkedni kezdett — nem elveinek helyességén, de azon, nem lett volna-e jobb, ha a politikai pályától egészen távol tartja magát: — vajjon bámulhatjuk-e ezt?

A férfiaság nem abban áll, hogy a fájdalmat ne érezzük, hanem abban, hogy keserűségét ismerve, nyugodtan viseljük el; s nem az érdemli a polgári koszorút, ki a közvélemény iránt közönyös, hanem ki polgártársainak szeretetét a legfőbb kincsnek tartva, azt, ha kell, a hazának áldozatul hozza. És ezen érdemet Szalaytól senki meg nem tagadhatja. Mint a hajó, mely a szélben meghajló árboczokkal s ingadozva a habok között változatlanul folytatja útját: — ilyen vala ő, érezve minden

csapást, s megindulva, de biztosan folytatva irányát az ellenséges elem között, azon következetességgel, melyet a legerősebb meggyőződés is csak azoknak ad, kiket erős kötelességérzet lelkesít.

A journalistika mezején, s később, — miután a „Hirlap“ vezetését Csengery Antalban méltó kezekre bízván, azt csak dolgozataival támogató, — a „Szónokok és Státusférfiak Könyvében“ hol azon férfiakat jellemzi, kiknek a parlamentáris kormány elveinek kifejtése legtöbbet köszön, társalgásaiban és kiterjedt levelezésében minden törekvései ez egy célra voltak irányozva egész tevékenysége abban központosult. S ha azoknak száma, kik az annyi visszatetszéssel fogadott elveket magukéinak vallák, naponként szaporodott, s mindinkább terjedett a meggyőződés, hogy hazánk állami önállása nem a megyei rendszer, hanem csak független magyar kormány által biztosítható; s ha minden lépés, melyet a nemzet a haladás ösvényén tett, azon irányban történt, mely ellen előbb az összes közvélemény tiltakozott: ez kétségtelenül csak az ő tevékenységének és kitartásának vala köszönhető, melynek eredményeit egész nagyszerűségökben azonban csak az 1848-ki események mutatták meg.

Mert midőn a nemzet, megszabadulva az akadályoktól, melyek ohajtásainak eddig útjában álltak, szabadon határozhatott jövője fölött, s háromszázados küzdelmek után, önállásának teljes birtokában látva magát, ennek biztosítékait meggyőződése szerint választhatá magának: nem Szalay elvei voltak-e azok, melyeket egyhangúlag elfogadott, ugyanazon elvek,

melyek néhány évvel azelőtt az egész hazában visszhangra alig találtak, s melyek most nem találtak ellenmondásra? Van-e valaki, ki tagadja, ki csak kétségbe vonhatná, hogy a kormány felelősségének elve s a képviseleti rendszer az 1848-diki törvényekben ily szabatosan formulázva nem állítottak volna fel, ha Szalay a nemzetet ezen elvek elfogadására elő nem készíti, — ha megyei szerkezetünk s az egész kormányrendszer hiányait felfedezve, évekig tartó törekvéseivel meg nem győzi arról, hogy az újabb kor alkotmányos és socialis haladásaiban részt csak úgy vehetünk, ha azoknak föltételeit elfogadjuk.

Kevesen voltak, kik a zajban, melylyel a nemzet új állását elfoglalta, a szerény tudósról megemlékeztek; az élczekkel s gyanúsításokkal, melyekkel a doctrinarius előbb illetetett, elhangzott neve is, és a tömeg tapsai között az ő elveinek mások ülték diadalát; de azt, hogy az 1848-diki törvényeknek, melyekhez a nemzet mint új aranybullájához ragaszkodik, ő vetette meg alapjait, — hogy a haza e nagy vívmányáért minden egyesek között neki köszön legtöbbet: ezen öntudatot tőle nem veheté el senki; és ő keserőség nélkül engedé át másoknak a babért, megelégedve az eredménynyel, mely, mint akkor hittük, a hazának egy szebb jövőt biztosít.

És ha Szalay első pillanatban megdöbrent is, midőn azt, mit előbb hosszú törekvések biztos, de nehezen szerzendő jutalmának gondolt, oly egyszerre, csaknem küzdelem nélkül elérve látá: miért kétkedett volna a nagy átalakulás üdvös eredményein?

A sérelmek hosszú sora, mely nemzedékről nemzedékre szállva arra kényszerített, hogy egész tevékenységünket a multnak orvoslására fordítsuk, nem volt-e végre befejezve? A nemzet önállása, melyért századokig küzdött s tanácskozott, nem volt-e végre biztosítva? S ha jelen helyzetünkben még sok vala, mi a hazafiak vágyait nem elégítheté ki: nem volt-e most a haza sorsa saját kezünkbe adva, — azoknak kezébe, kik azt szerették, s érte minden áldozatra készeknek érezték magokat? A veszély, melylyel a birodalom többi részeiben uralkodó abszolút kormányrendszer hazánk alkotmányosságát egykor fenyegeté, nem létezett többé; s a nagy egységi mozgalom, mely egész Németországot lelkesíté, biztosságot látszott nyújtani, hogy az unificatió utáni törekvés, mely az osztrák birodalomban a német császárság megszűntével kezdődött, s nemzeti önállásunkat fenyegette, — ezentúl lehetetlenné vált.

Szalay sokkal higgadtabban ítélte viszonyainkról, semhogy magát ámitotta volna a nehézségek iránt, melyek a hazát környezék. — Tudta, hogy az 1848-iki törvények csak elvéket mondanak ki, melyeknek üdvös eredményei alkalmazásuktól függenek; ismerte e törvények egyes hiányait, s hogy azok a nemzetet készületlenül találták, s ezért inkább egy szebb jövőnek zálogát látta bennök, melyet élvezni csak sok fáradság és áldozatok után fogunk, s melyet előkészíteni nemzedékünk nehéz, de dicső feladata lesz; mindez azonban csak azon buzgalmat növelé, melylyel a hazában, mint az igazságügyi miniszterium egyik osztályfőnöke, a polgári törvények codificatióját készité elő, s később, mint Magyarországnak

követe, a frankfurti nemzetgyűlésen küldetésében eljárta; s e feladatának nagysága és nehézségei nem ingathaták meg bizodalját.

Nem korunkat illeti, hogy ítéletet mondjon az eseményekről, melyek oly dicső és oly szomorú emlékeket hagytak hazánkban. — Az egyeseknek hibáit és bűneit, az egész nemzet dicsőségét igazságosan csak a jövő ítélheti meg. Minket, kik e korban éltünk, a barátság, melylyel egyesekhez viseltettünk, a szenvedély, melylyel a küzdelemben részt vevünk, s a fájdalom túlengedékenynyé és túlszigorúvá tesz egyesek iránt, és jobb, ha hallgatunk.

Szalayt e nagy események a külföldön találták. Még júniusban a magyar kormány által a frankfurti nemzetgyűlésre küldve, miután itt működésének tere elzárattott, hasonló kiküldetésben Párisba és Londonba ment, s így e szomorú időszakban a hazától távol volt, de csak hogy annál kinosabban érezze minden szenvedéseit.

A hosszú bizonytalanság, az ellenkező hírek, a pillanatnyi öröm, mely az édig emel, s reá a kétségbeesés, mely talán egyaránt alaptalan, míg végre mindennek vége van, és tudjuk hogy nincsen többé, mit ezután veszthetünk, — Szalay átszenvedte mindezt, s levelei, melyeket ez időszakban egy, szintén a külföldön tartózkodó barátjához írt, elevenen ecsetelik a fájdalmat, mely nemes keblét dúlta. Kedélye a természettől komor vala. Már első ifjúságában, mikor az élet mindenkinek mosolyog, ő annak komolyabb oldalát fogta fel, s bizodalmatlansággal lépett a világba; de tevékenysége kira-

gadta őt ez állapotból, s mióta egy nagy czélt látott maga előtt, és törekvéseinek sikerét tapasztalá, közlékenynyé vált, s barátainak körében vidáman, néha maga is bámulatát fejezé ki az optimismus fölött, melylyel a világot tekinteni kezdé. Most, midőn leszorítva a pályáról, minden reményei e roppant csalódással végződtek: ifjabb napjainak komor hangulata visszatért, s mindez sűrű fátyolt borított kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, s midőn vele a zürichi tó partjain találkozám, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett, elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne.

Épen mert törekvéseiben az önzésnek nem vala része, mert a közpályán soha személyes érdek vagy nagyra-vágyás nem vezette lépteit, s éveken át a nagy cél miatt, melynek élete szentelve vala, magáról megfeledkezett: azért veszté el a czéllal mindenét, nem keresve és találva vigasztalást még azon öntudatban sem, melylyel mások fájdalmaikat enyhíték, hogy e szörnyű csapásnak nem ők okozói. Vajjon a haza kevésbbé veszett-e el, mert vesztét más okozta s vajjon kevésbbé fájnak-e sebei, ha a bűnnek súlya másokon fekszik is?

És mondhatjuk-e csak azt is? A tömeg többnyire igazságtalan ítéletében, midőn egyes embereket istenít, s azt, min egy egész korszak dolgozott, egynek tulajdonítja; de nem kevésbbé igazságtalan azon kárhoztatás is, melyet egész országok veszténél egy emberre mondanunk. A bűnnek súlya egyen nagyobb lehet. Magas állásában kevésbbé volt szabad csalódnia. Épen mert tudható, hogy a népszerűség árja azokat, kiket emel többnyire elragadja, v'gyázóbbnak kellett volna lennie.

De vajjon a bűnnek terhe csak egy szerencsétlenül fekszik-e, s nem mindazokon, kik csalódásaiban osztoztak, kik azokat talán belátták, s a dagadó árnak, melylyel a közvélemény mindent elragadott, ellentállni nem tudtak? s a nemzedék, mely a hazának bomlásánál jelen volt, felmentheti-e magát a vádtól, melyet a jövő egyesek fölött kimond, — fölmentheti-e magát főlkép a kötelességtől, hogy a mit halomra dönteni engedett, újra felépítse, s utódjainak így adja át?

Ezen gondolatok, melyeket Szalay a zürichi tó partján fel s alá járva szívének keserüségében elmondott, foglalták el egész lelkét, s a fájdalom, mely tehetségeit lebilincselé, megfosztotta őt azon vigasztalástól is, melyet a munkában találhatott volna.

„Tisztába kell jönni magammal“; — így irt hozzám kevés héttel később, miután elváltunk. — „Egész erélylyel Schwandtner tanulmányozására vettem magamat, melyet az itteni könyvtárban találtam. Hozasd el Magyarországból Fejér codexét, s a mennyi könyvet szerezhetsz, melyben történetünk forrásait találok, és küldd hozzám. Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk? — hogy meggyőződve nemzetünk hivattatásáról, új erővel fogjunk munkához, s elkövetett hibáinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világon.“

S e határozatával egész élete új irányt vett.

Nem tudományos kíváncsiságának kielégítését, nem irodalmi babérokat: — ő a történetben csak nemzetét kereste, s ennek multja meghozá szívének a vigasztalást, melyet a jelenben nem találhatott.

Távol a hazától, családján kívül elkülönözve minden társaságtól, egészen tanulmányainak élt, átkutatva újra a forrásokot, melyekkel ifjú korában Horvát István vezetése alatt megismerkedett, fölkeresve, mit a szt.-galli kolostor s a zürichi egyetem könyvtáraiban ide vonatkozót talált; s minél inkább elmélyedett tanulmányai-
ban, az érdekekkel a mult iránt nőttön nőtt bizodalma a jövőhöz.

A szeretet, melylyel nemzetéhez viseltetett, nem zavarta meg ítéletét, s önámítás nélkül ismeré fel a hibákat, melyekből szenvedéseink eredtek, s melyek, mert mindig visszatérnek, a nemzet jelleme kifolyásainak látszanak. De ha a hibáknak daczára a nemzet egy ezreden át fenntartotta magát; ha a nagy síkon, mely nyugat s keletnek határain előbb a népek küzdteréül szolgált, hont alapítani képes volt, melyet a legkedvezőtlenebb körülmények között, csaknem folytonos megtámadások ellen, megvédeni tudott; ha tisztán fenntartva nemzetiségének jellemét, az európai népek küzdelmeiben dicsőséges részt vett; ha többször legyőzve, csaknem megsemmisítve a küzdelemben, újra feltámadt régi alakjában, nem alázva meg a szolgaság által, melyet árt, de soha el nem fogadott: e nemzet isten után nem magának köszönheti-e ezt is? — azon önbizalomnak, mely kedvező pillanatokban néha veszélybe hozá, de a sors legnehezebb megpróbáltatása között nem

hagyá el soha? — nem köszöni-e mindezt egész jellemének, mely hajlani nem tud, de bir az aranynak azon másik tulajdonával, hogy a mocsár között a rozsdá nem emészti meg?

Vajjon, ha a nemzet multját tanulmányozzuk, — nem Nagy Lajos és Mátyás fényes korszakát, melyben hazafiságunk gyönyörködik, s melyhez hasonlók más nemzetek történetében is előfordulnak, s melyek néha csak kedvező körülmények, vagy az ellenek gyengeségének eredményei, — de tanulmányozzuk azon zord időt, melyben másfél századig török járom nehezedett hazánkra, s a nép szebb idejéből csak széttépett zászlóját tartva meg, honának romjait barátai és ellenségei ellen egyszerre védelmezé, s polgári és vallásos szabadságáért egy időben vérezett: ha egész történetünkön végig megyünk, mely mint egy nehéz vihar vonult el fölöttünk, villámokhoz hasonló fényes pillanatokkal, hogy a ború, mely azokat követé, annál sötétebb legyen, s melynek befolyása alatt a nemzet mindent veszített, mindenről lemondott, csak azon meggyőződésről nem, hogy a szabadság, melyet az ősök a pusztaszeri szerződésben megállapítottak, a magyarnak elidegeníthetlen joga marad; ha a legújabb időkig érünk, hol az éretlenségnek elég jeleit találjuk talán, de a rothadásnak sehol: — van-e okunk kétkedni jövőnkön?

Szalay meg vala győzve, hogy nincs, és szívét boldogság töltötte el, s ellenállhatatlan vágy a hon után, hová hosszú vándorlásaiból, tapasztalásokban gazdagon, őszülő fürtökkel, de azon meggyőzésekkel tért vissza, melyek őt egész életén át vezérlék, s azon feltétellel,

melylyel a hazát évek előtt elhagyá: hogy minden tehetéseit ismét szolgálatának szenteli.

Leírjam-e azon éveket, melyeket azóta körünkben töltött? Élete egy tudós élete vala: szegény külső eseményekben, nehéz munkának szentelve, s csak a szeretet által szebbítve, melylyel családján függött, s ez változhatlan hívséggel hozzá ragaszkodott.

De a látszólag egyszerű életnek, mely örömeiben oly szegény vala, ki nem ismeri gazdag eredményeit? Szükséges-e, hogy elsoroljam? — A kisebb történelmi értekezésektől s egyes kútforrások kiadásától melyek történetünk egyes szakait felderíték, a nagy műig, melyben egész multunknak képét állitá előnkbe: mily gazdag kincs! s mégis csak egy része annak, mit tőle várhatánk, ha a halál őt munkájának közepette el nem ragadja, s tanulmányait, melyekből most csak mások által használatatlan jegyzeteket birunk, nagy történetének befejezésére feldolgozhatja.

Soha lángész több szorgalommal nem párosult, soha a képesség, mely az események tömkelegéből az eszmét mely felettök uralkodik, levonja, s a tudós pontossága, mely az egyes események legkisebb részleteit fürkészi, egy emberben annyira nem egyesült; s ha a pártatlan igazság az, mi a történelemnek fő érdemét képezi: épen e túlságig vitt érdem az, mit némelyek nagy történelmi munkájának hibául róttak fel.

És talán méltán.

Művészi szempontból itélve, e tiszta objectivitas, mely Szalay történetét jellemzi, talán gyengíti hatását. Ha az író nem uralkodik annyira maga fölött, és lángoló

szeretetének, melylyel nemzete —, s a gyűlöletnek, melylyel annak elnyomói iránt viseltetett, szabad tért enged, s előadására meleg kedélyének gazdag kincseit önti el: műve szebb lehetne; de lenne-e hasznosabb? — Fátyolt borítva a nemzet tévedéseire, s elhallgatva azt, mi elleneinek mentségül szolgálhat, a multnak ragyogóbb képét állíthatta volna fel, mely hazafiságunkat inkább kielégíthetné: de vajjon elérte volna-e célját, melyet munkájának előszavában kimond, s melynek minden más tekintetet alávett?

Szalay itt, mint egész életében, nem kereste a népszerűséget, s midőn az végre őt kereste fel, s 1861-ben a főváros egyik kerülete egyhangulag őt választá képviselőjének, a szerény férfiú csaknem meglepetve fogadta e megtiszteltetést, mely szívének jól esett.

De tevékenységét ez sem szakítá félben. Részt vevén az 1861-ki országgyűlés tanácskozásaiban, az író sem vesztegelt, hanem, hogy a mulasztott időt helyrehozza, kettős erőfeszítéssel folytatá fáradságos munkáját; hisz neki dolgoznia kellett erősen, szakadatlanúl, hogy a nagy feladatot, melyet magának kitűzött, bevégezze, s hogy — — éljen.

Szalay szegény volt, s ámbár rendkívüli tehetségei mellett, s az állásban, melyet elfoglalt, csak tőle függött, hogy helyzetét megváltoztassa, szegény maradt. Mint kedélyes modorában egyszer mondá: ez volt az egyedüli luxus, melyet magának engedett.

A férfi, ki egész életét hazája közügyeinek s a tudománynak szentelé, nem talált időt, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék, s ötven éves korában az akadé-

mia titoknoki fizetéséből, és rosszul díjazott, mert kevesektől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fel függetlenségét, az által, hogy nagy munkáját félbenszakasztva, történeti tanulmányait adta ki, s néha egyszerre öt, sajtó alatt levő, munkájának íveit javíttatá.

Nem azért mondom ezt, hogy bárki ellen panaszt emeljek. Nincs okom reá! A fejedelem, ki Szalay halála után özvegyének és gyermekeinek nyugdíj rendelve, királyi hatalmának legszebb jogát, — mely az érdem méltánylásában áll, — oly nemesen gyakorolta, s a kegyelet által, melyet a nemzet történetirója iránt mutatott, csak azon reményeket erősítette meg, melylyel jövőnket személyével összekötjük; az egyesek, kik a tiszteletet, melylyel a dicső férfiú iránt viseltetének, családja iránti részvétök által bizonyították be; az egész haza, mely halálának hírére gyászba öltözött: eléggé bizonyítják, hogy Szalay érdemei elismertettek, s ezek olyanok valának, melyeknek egyetlen jutalma csak a dicsőség lehet.

Szalay vagyonbeli állapotáról soha nem szólt senkinek, s csak kevés meghitt barátai ismerék a gondok terhét, melyek vállaira nehezültek. De ha ez órában, melyet emlékének szenteltünk, dicsőségéről szóltam, miért hallgassam el az árt, melyen e dicsőség szereztetett? S ha egész életét elmondottam, miért titkoljam azt, mi őt idő előtt sírjába vivé, s csak egy sugárral több, mely új fényt terjeszt alakja körül? Miért ne mondjam el, hogy Szalay szegény volt! ha csak azért is, hogy korunkban, midőn az anyagi haszonnak hódolnak annyian, s a siker, melyet egyesek a vagyonszerzésben előmutatnak,

minden gyalázatot eltakar: meghajoljunk a nemesen viselt szegénység előtt, mely mindent csak magának köszön, s ha nehéz küzdelme után sirjába szállt, egy nemzetet hágy adósául.

Kétségtelen, hogy Szalay kora halálának oka a túlfeszített munka vala. — Már az akadémia nagygyűlésén, midőn szónoklatával a közönséget utolszor ragadta el, magában hordá a betegség csiráit, melynek áldozata lett; de bár orvosai pihenést javasoltak, családja és barátai kérték: kinos fájdalmak között folytatá munkásságát, míg egy nehéz tél után végre ereje kifogyott, s érzé, hogy nem mehet tovább.

Az orvosok fürdőt ajánlottak, javulást ígértek; ő tudta, hogy a pálya végén áll, s midőn bucsút véve, utolszor találkozánk, azon meggyőződéssel szorítá kezemet, hogy többé nem látjuk egymást.

Hosszasan szoltunk még egyszer a multról. Feltételeiről beszélt, melyekkel az életbe lépett, s a czélok-ról, melyekért küzdött, s melyeknek egy részét elérte.

„Egy van, mi szívemnek jól esik — mondá, mielőtt távozott, — az, hogy teljes meggyőződésem szerint a helyes uton jártam. Még sok dolgok lesz, de hitem erős, hogy a nemzet el fogja érni az állást, melyen azt látni szerettem volna.“

A jövőről kezdék beszélni, történetének hatodik kötetéről, melyet, ha majd egészsége helyre állt, őszkor bevégezhet. Ő egy ideig hallgatott.

„Orvosaim hosszú pihenést rendeltek, — mondá végre fájdalmasan mosolyogva — hosszú pihenést; és tudod, hogy az orvosoknak engedelmeskedni kell.“

Így váltunk el, s egy hónappal később e város közönsége sírjába kísérte őt.

Egy évnél több mult el azóta. A meglepetés, melyet kitünőbb embereknek halála, kiket még erejüknek teljében gondolánk, okoz; a hézag, mely ha egy körünk-ből kilép, egy ideig nem töltetik be; a fájdalom, mely — első pillanatban — veszteségünket mindig nagyobb-nak tünteti fel: elvesztették hatásukat; de vajjon van-e valaki, ki Szalayról most másképp ítélne, mint akkor, mikor őt sírjába kísérték? Mi, kik hozzá évekig közel álltunk, vagy azok, kik vele csak rövid ideig találkoztak, kik tevékenységét csak a közélet s az irodalom mezején, vagy a magánéletből ismerék: van-e valaki, ki róla különbözőleg ítélne?!

Mint a tiszta ég, akár egy darabját, akár egész boltozatát lássuk, mint az összhang, ha távolról vagy közlelről halljuk, mint a napsugár, mely fényt és meleget terjeszt mindenre, a mire hat: ilyen vala ő, tiszta, összhangzó, világos és meleg. Jellemének nincsenek fényoldalai, egy egész az, eszményképe a becsületnek, férfiaságnak és jóságnak, melynek nagy, tisztán emberi erényei még azon fényes tehetségeket is háttérbe szoritják, melyek mindig csak ezen erények szolgálatában használtattak fel.

Ha egy egész élet a haza szolgálatának szentelve, ha az életem, hogy multját ő ismertette meg nemzetével, s hogy azon irányt, melyen haladva, szebb jövőnket várjuk, ő hirdeté először; ha a bátorság, melylyel meggyőződéseit kimondá, a kitartás, melylyel értök küzdött, a hívség, melylyel hazájához ragaszkodott, jutalomra

méltók: úgy tartsuk meleg emléünkben a hazának e legjobb, e legnemesebb fiát, és tartsuk emléünkben azt, mi életének végső kívánsága, végső reménye volt.

A halál munkásságának közepette ragadta ki őt. Valamint nagy történeti munkája, melynek végső éveit szentelé, úgy a nagy mű, melyen az egész nemzettel együtt egész életén át dolgozott, melynek tervét kijelölte, melynek felépítésén fáradt, melyre gondolva, szívét remény és boldogság töltötte el: félbenszakítva áll.

Fejezzük be!

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

ELMONDATOTT

A M. T. AKADÉMIA ÁLTAL RENDEZETT GYÁSZÜNNEPÉLYEN

JANUÁR 28. 1867.

Megjelent a m. tud. akadémia évkönyvei XI. kötet, VII. rész
4—16. lapjain.

HA mozgalmas időben, midőn a nemzet legfontosabb érdekei vitatás tárgyává váltak, oly férfiú halálánál, ki a vitatkozók első sorában állt, az egész nemzet azon meggyőződésben egyesül, hogy nagy veszteséget szenvedett: ily elismerés biztosabb jele érdemeinek, mint azon zaj és fény, melylyel egyes pártok jelesbjeiket életükben és haláluk után környezik.

Ilyen volt a benyomás, melyet gróf Dessewffy Emilnek halála ma egy év előtt az egész országra tett. Azok, kik őt csak a nyilvános életben ismerék, nem osztoztak a fájdalomban, melyet mi érezünk, kik hozzá közelebb állva, nem csak eszének, de szívének gazdag kincseit ismertük, és azok, kiknek ő a politika mezején ellene volt, e téren máskép ítéltek érdemeiről; de hogy benne oly férfiút veszítettünk el, ki — ha néha tévedett

is — képességeit csak a közérdeknek szentelte, s nem szolgálva soha mást, mint a hazát, fáradozásaiért még a köz-elismerésben sem kereste jutalmát; hogy halála által szegényebbek lettünk: azt egyaránt éreztük valamennyien; és bátran állítom: e teremben, sőt e hazában senki nincsen, ki — ha Dessewffyre visszagondol, — e nézetet azóta megváltoztatta volna.

Mint mondám, nagy érdemeknek legbiztosabb jele ez, s a hézag, melyet az egyes, az életből kilépve, maga után hágy, egyedül biztos mértéke nagyságának; de biztos jele ez még annak is, hogy az, kinek sírja fölött nem egy párt, de a nemzet elismerése nyilatkozott, az nem egy pártnak, hanem a nemzetnek élt, s ha nézeteiben honfitársainak egy részétől néha eltért, s oly utakon törekedett előbbre, melyeket talán tévesztetteknek gondolánk, érzelmeiben és céljaiban a nemzettel megegyezett.

Engedjék önök, hogy midőn az akadémia meghagyásából dicső elődöm emlékezetére felszólalok, tevékenységének csak ezen oldalát emeljem ki.

Nagy és fontos azon befolyás, melyet Dessewffy Emil a politikai élet terén gyakorolt; s miután az alkotmányos életnek egyik fő előnye minden kérdésnek különböző oldalról való megvitatásában áll, elismerem, hogy az, ki nem személyes érdekek által vezérelt pártok körében érdemet szerzett, érdemeket szerzett az egész hazáért is. De miután a politika mezején különböző oldalon álltunk, és megegyezve a célban, eltérő utakon fáradtunk annak elérése után: nem én vagyok az, ki dicső társunk tevékenységének ezen részéről elfogultság

nélkül szólhatok; s ha, mert elvonatkozva pártállásától, csak a hazafiról szólok, egyes érdemeiről hallgatnom kell, élete ezek nélkül is elég gazdag marad érdemekben, és talán jó, ha politikai vitatkozásaink közepett oly férfiú emlékénel, ki azokban élénk részt vett, életéből csak arra emlékezünk, miben egyetértünk, hogy el ne feledjük, miként a haza csak addig állhat fenn, míg annak polgárai bármennyire elváltak egymástól, mint a fának messze eltérő ágai, egy közös törzsben egyesülnek.

Ha az utolsó harmincz év történetére tekintünk, azon mozgalom mellett, mely által az ország politikai helyzete megváltozott, nem kevésbbé élénk tevékenységet találunk anyagi érdekeink és szellemi kifejlődésünk körében is.

Egyik érdeme Széchenyinek, ki a mozgalomnak ezen irányokban is megkezdője volt, hogy törekvéseinek következesit másoknál tisztábban fogta fel, s belátá, miként az anyagi és szellemi kifejlődés szükségkép a socialis és politikai viszonyok átalakulását vonja maga után. De mások ezen összeköttetést kevésbbé tisztán fogták fel, s míg egyesek, a nemzet függetlenségéért és alkotmányos szabadságáért buzgólkodva, nem látták be azon tevékenységnek fontosságát, melyet Széchenyi az anyagi érdekek terén kifejtett, s a közönyösséget, melyet egyes politikai napi kérdések iránt mutatott, neki rossz néven vették: addig voltak sokan, kik ámbár nemzetünk jövőjét csak régi aristokratikus szerkezetünk fenntartása által vélték biztosíthatni, mégis élénk részt vettek minden újításban, melyet Széchenyi az anyagi érdekek mezején megkísértett.

E téren senki nem tagadta az általa kijelölt bajoknak létezését, kevesen voltak, kik nem ismerték volna el, hogy azoknak orvoslása legalább részben magunktól függ, s azok is, kiknél hazafiúi elkeseredésében mondott szavai, hogy „mindenben hátra vagyunk“, heves ellenmondásra találtak, örömmel csatlakoztak a bátor újítóhoz.

Széchenyi fellépésének sehol nem volt közvetlenebb és általánosabb eredménye, mint épen e téren, s ez az, melyen Desseweffy Emilt is életének első szakában működni látjuk.

Nagy tehetségekkel, melyeket a leggondosabb nevelés és saját szorgalma kifejtett, családjának állása s atyjának érdemei megnyitottak volna előtte minden pályát; és saját hajlamai a közélet mezejére csábíták őt, melyre akkor minden való és képzelt tehetség hivatva érzé magát.

De bár a jogról, hogy ő is a közjónak él, semmiért le nem mondott volna: meggyőződése szerint a haza jövője nem attól függ, hogy a közélet mezején sokan tündököljenek, hanem attól, hogy szűkebb körében mindenki híven teljesítse kötelességeit; s ő azt követé. Azon életkorban, mikor még a dicsőség mindenikünkre csáberővel bir, hogy érdemeiben megőszült atyjának vállairól a gondoknak terhét levegye, tehetségeit egészen ősi birtokainak kezelésére szentelve, 1843-ig csaknem kizárólag a gazdasággal foglalkozott.

Áldozat vala ez, melyet csak szeretetének hozott, de melytől magát még azoknak kérése által sem tartóztatta vissza, kiknek érdekéért fényesebb kilátásait feláldozá, azon szívóssággal ragaszkodva feltételéhez,

mely ifjú korában, mint később, jellemének egyik fővonását képezé.

Voltak sokan, kik elhatározását rosszalták. Jóakarói nem foghatták meg, hogy az, ki előtt atyja és idősb testvére, Aurél, fényes példaként álltak, tehetségeit látszólag csak családja érdekeinek szenteli; mások a közügyek iránti közönyösségnek tartották azt, sőt lehetnek pillanatok, melyekben ő maga a kört, melyet munkásságának választott, szűknek találva, nagyobb után vágyódott; de ha feltételének teljesítése néha nehezebb esett, a boldogság, melyet családja körében élvezett, kipótolt minden egyebet; s a ki őt itt látta, az sajnálhatá, hogy e jeles tehetség ily szűk körre szorítja tevékenységét, de elismeré, hogy a ki a közélet tapsait ily örömmel cserélte fel, az jól választott.

És valóban, ha kedves szülőknek boldogsága, ha a remények, melyekkel körünkben fejlődő gyermekeink szívünket töltik, s a gyarapodás, mely fáradozásainkat követi, a férfiút boldoggá tehetik, főkép midőn öntudattal azt mondhatja magának, hogy mindezen jólétnek alkotója ő maga: Dessewffy teljes mértékben élvezé mindezt, s életének volt fényesebb, de nem volt boldogabb korszaka.

De bármily megelégedettnek érzé magát családja körében, s bármennyire elfoglalva gazdaságának gondjai által: azért a közügyek nem vesztették el előtte érdeket, s ha azokban most csak azon szűk körben vett is részt, melyre akkor megyei életünk mindenkinek alkalmat adott, soha nem mondott le feltételéről, hogy egykor egész életét ezeknek szenteli.

„Tanulni, gondolkozni, tanácskozni és végrehajtani“, ez azon egymásután, melyet, mint később „Parlagi eszméi“-ben kimondá, közügyeinkben követnünk kell, s ez az, melyet ő magának már akkor kijelölt, komoly tanulmányok és hazai állapotainknak alapos megismerése által készülve ahhoz, hogy majdan a haza közügyeiben részt vegyen.

S mert a mezei gazdasággal foglalkozva, figyelmét főkép a nemzetnek gazdasági viszonyai vonták magukra, ezeknek tanulmányozását tűzte ki magának feladatúl, azon komolysággal készülve annak megoldásához, melylyel minden vállalatait folytatá, mint másban, úgy itt is nem a könnyebb, hanem a biztosabb utat választva magának, s mindenekelőtt a nemzetgazdaság tudományára vetve magát, hogy részletes tanulmányainak biztos alapot nyerjen.

Legyőzve az ellenszenvet, melyet fiatalsága óta minden tisztán elméleti speculáció iránt érezett, szorgalommal s kitartással folytatá tanulmányait, s alaposan megismerkedett a nemzetgazdaság minden rendszerével, mely Smith Ádám óta felmerült, de csak azért, hogy gyakorlati céljainak elérésére képesebbé tegye magát. S ez magyarázza meg egyrészt azon befolyásnak jelentéktelenségét, melyet Dessewffy nagy tehetségei és rendkívüli szorgalma mellett magára a tudományra, — más részről azon hatást, melyet egyes nemzetgazdasági kérdések helyes felfogására a hazában gyakorolt; úgy hogy túlzás nélkül elmondhatjuk, miként azok között, kik a hazában nemzetgazdasággal foglalkoztak, talán egy sincs, ki e tudomány theoriájában kevesebb nyomokat

hagyott, s hogy mégis alig nevezhetünk valakit, ki arra, hogy nemzetgazdasági kérdésekben helyes nézetek terjedjenek el, e hazában többet tett volna; úgy hogy noha számos dolgozatai között talán egyet sem hozhatunk fel, mely a tudomány mezején rendkívüli hatást idézett elő: mégis az utolsó huszonöt év alatt alig találunk egy fontosabb kérdést, melyre Dessewffy elhatározó befolyást ne gyakorolt volna; s kétségtelenül, ez a dicsőségnek azon neme, melyet ő maga magának kívánt volna.

Nem egy bizonyos rendszerből indulva ki, melynek a tényekben csak igazolását keresé, hanem hazai viszonyainkat s a mindennapi tapasztalást véve kiindulási pontúl, célja nem bizonyos elvek tudományos megállapítása, hanem az vala, hogy az okokat keresse fel, melyek miatt anyagi fejlődésünkben eddig hátramaradtunk, s azon módokat jelölje ki, melyek által egyes bajainkon segíthetünk; és bár tudományos fáradozásainak ezen módszere arra, hogy irodalmi hírét megállapítsa, nem vala czélszerű: ez felelt meg leginkább feladatának.

Politikai vitatkozásaink egész történetét kellene elmondanom, hogy azon állást megmagyarázzam, melyet Dessewffy az egyes, 1840-től 48-ig felmerült nemzetgazdasági kérdésekben elfoglalt. E kérdéseknek nagy része azóta megoldatott, s talán az egyes iratok, melyekben azokat tárgyalá, igénytelen formájuk miatt a szaktudós magasabb követeléseinek nem felelnek meg; azon érdemet azonban szerzőjüktől senki nem tagadhatja meg, hogy irodalmi műveinek egyetlen ékességét a világosságban kereste, s mert, mint „Alföldi levelei“-ben enyelgve kimondá, azon szerencsés helyzetben érezte magát,

hogy „nincs népszerűsége, melyet kockáztathatna, s ha volna, nincs elég hiúsága, hogy ezt megtartani kívánja,“ — mindig csak saját meggyőződését követte.

Nagyszámú cikkein kívül, melyek 1839-től 48-ig az időszakai sajtó több közlönyében megjelentek, főképp öt, — részben szintén ily cikkekből összeállított — nagyobb dolgozatát birjuk:

Az „Alföldi levelek“-et 1842-ből;

A „Parlagi eszmék“-et 1843-ból;

A „Magyar vám- és kereskedési ügy végeligazítási módjá“-t 1847-ből, s ugyanezen évből egy röpiratot, melynek czíme:

„Fizessünk, mennyit becsülettel megbirunk, magunknak, magunkért,“ s

„A fennforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről“ 1856-ból.

A nemzetgazdaság körében ezen idő alatt felmerült kérdések között nincsen fontosabb, melyről e munkáiban nézeteit el ne mondta volna, ellenkezésbe lépve sokszor pártjával, melynek e téren saját nézeteit soha nem rendelte alá, de mindig a tudomány színvonalán állva, s azért több esetben — mint például a szabad kereskedés kérdésénél — oly elveket állítva fel, melyeknek helyessége általánosan csak később ismertetett el.

Már „Alföldi levelei“ csaknem mindazon tárgyakkal foglalkoznak, melyeket későbbi munkáiban részletesebben kifejt: az úrbéri ügyekkel, és azzal kapcsolatban az örökváltsággal, közlekedési eszközökkel, a bankkal, az ingatlan hitellel, s egy országos pénztár felállításának szükségével: „Feladata — mint azt maga kimondja

— egy nagy, de még gyenge, megáldott, de még szegény országot erőssé, hatalmassá és virágzóvá tenni, és ezen virágzás malasztjaiban mindenkit a lehetőségig részesíteni; és mert érezte, hogy a szabad föld, a szabad munka, és a hűbéri viszonyokból kibontakozott nép az általános felvirágzásnak és valódi alkotmányos szabadságnak első feltételei,“ ezért főképp ezekre fordítá fő figyelmét, az általa tervezett országos pénztár egyik főfeladatául tűzve ki, hogy az az örök-váltás megkönnyítésére eszközül szolgáljon. Nem kevésbé figyelemreméltó azonban az is, mit ezen munkája a kereskedésről, vámpolitikáról, közlekedési eszközökről és különösen a bankokról magában foglal, s kik irodalmunk ezen ágával foglalkoztak, el fogják ismerni, hogy Dessewffy „Alföldi levelei“ messze túlhaladnak csaknem mindent, mi velök egy időben ezen kérdésekről hazánkban megjelent; s ugyanezt mondhatjuk, kevés kivétellel, többi munkáiról is, melyek valamint tudományos készültségének és felvilágosodott nézeteinek, úgy azon igazságszeretetnek és bátorságnak tanuságai maradnak, melylyel meggyőződéseit hirdeté, kimondva nyíltan, „hogy jönni kell az időnek, midőn a népnek nemkiváltóságos osztályai természetes befolyásukat a törvényhozásra gyakorolni fogják,“ s a szabad kereskedés mellett emelve szavát, ámbár az első esetben pártja, a másodikban csaknem az egész ország az ellenkező nézet mellett nyilatkozott.

De bármennyire érdekes volna e műveinek részletesebb taglalása: dolgozatainak száma, a tárgyaknak,

melyekkel azok foglalkoznak, sokfélesége, s maga az, hogy Dessewffy ezen irataiban nem tisztán tudományos, hanem az élet körében felmerült napi kérdések megoldásával foglalkozott, melyek csak az akkor létezett körülmények szerint ítélthetnek meg, nem engedik, hogy ebbeli tevékenységéről részletesebben szóljak. Elég, hogy nevezetesebb dolgozatait elsorolva, munkásságának messze körét kijelöltem. E munkásságának kellő méltánylását azokra bizom, kik hazánk kifejlődésének történetét tanulmányozva, fel fogják találni azon befolyást, melyet e férfiú csaknem minden kérdésre gyakorolt, mely húsz éven át az anyagi érdekek mezején e hazában felmerült. Csak még egyet jegyzek meg, s ez az: hogy midőn az akadémia, mely Dessewffyt 1843-ban, nagy részint az időszakai sajtó hasábjain megjelent dolgozataiért, tagjának választá, intézetünk ez által csak azon tudományos alaposságnak elismerését akarta kimondani, melyet Dessewffy irataiban tanusított, és az idő teljesen igazolta ezen ítéletet, megmutatva, hogy míg igen sok, mit mások nemzetgazdasági kérdésekről vele egy korban írtak, most olyannak találhatik, min a tudomány rég túlhaladt, addig Dessewffy minden munkáiban alig található egy tétel, mely a tudomány képviselőinek egy színezete által maiglan igaznak ne találhatnák.

Átmentem Dessewffy életének első korszakán, s bár röviden, szoltam tevékenységéről. Valamint a cél, melyet minden törekvéseinek kitűzött, hogy hazáját virulva s nemzetét boldognak lássa, úgy azon meggyőződése sem változott soha, hogy e cél elérése nem annyira politikai institutióink változásától, mint

anyagi és szellemi kifejlődésünktől függ, s ezért főképen ezen térre fordítá minden fáradozását. Falusi magányában úgy, mint később, midőn a politikai küzdelmekben részt vett, az ország anyagi érdekeinek előmozdítása volt és maradt fő célja törekvéseinek, s ennek követésében senki őt buzgóságban, senki főképen következetességben nem múlta felül, úgy hogy ha 1839-től 1856-ig megjelent iratain végig megyünk, ezen hosszú, csaknem húsz évre terjedő idő alatt nem találunk egy kérdést, melyre nézve nézeteit megváltoztatta volna, nem találunk egy cikket, mely későbbi nyilatkozataival ellenmondásban állana.

Állandó törekvés, melyet egy célra következetesen folytatunk, soha nem marad hatás nélkül, és Dessewffy, habár nézetei sokban nem fogadtattak is el, elérte azt, hogy szava minden nemzetgazdasági kérdésnél az egész hazában súlylyal birt; még azok előtt is, kik politikai irányainak más téren határozott ellenei valának. De ez volt egyedüli jutalma; s ha az általános méltánylást, melylyel még ellenei is tehetségeiről szóltak, népszerűség nem követte, ennek okát részint pártállásában, részint jellemének egyes sajátságaiban kell keresnünk, melyek, bármennyire tiszteletreméltók, népszerűségének útjában álltak.

Meleg szeretettel függött kedvesein, s ha ritkán szólt barátságáról, annál többször és nemesebben teljesíté annak kötelességeit; s ilyen vala honszeretete is: mély és önzéstelen. De mint zárt templom előtt az átmenő csak rideg falakat lát: úgy rejté ő hideg külső alatt legnemesebb érzelmeit, inkább közönyösséget szín-

lelve, semhogy érzelgőnek tartassék. Feladatul tűzte ki magának, hogy csak a hideg észnek tanácsát fogja követni mindenben, s midőn semmitől nem őrizkedve inkább, mint az elragadtatástól, s a gyengeségig kerülve a gyengeségnek színét, hideg és kimértnek akart látszani, sokak által annak tartatott. És ha Széchenyi is, ki céljait a szívvel választva, az érzésekhez, főkép a képzülethez, oly hatalmasan tudott szólni, követőinek egy részétől csak azért hagyatott el, mert velök elhitette, hogy az érzelmeket megveti, és csak a hideg észnek parancsai után indul, bámulhatjuk-e, ha ugyanez Dessewffynek fiatal korában még kevésbbé bocsáttatott meg.

Fenntartani teljes függetlenségét mindenben, nem lenni lekötelezettje senkinek, — se a hatalomnak, melytől soha címet vagy hivatalt nem fogadott el, se a sokaságnak, melynek dicsérete vagy gáncsai előtt hideg maradt; — hogy nem zavarva semmi által, szabadon követhesse saját nézeteit: ez volt célja vágyainak. — Jelszava, melyet nem írt címere alá, de melyet egész életében követett: „nem tágitani semmiben“, nem hátrálni semmi nehézség előtt, nem engedni semmi idegen befolyásnak, nem követni más irányt, mint melyet megfontolva önmaga választott magának; s ha meghajlunk is a férfiú előtt, ki saját meggyőződésén kívül támaszra nem szorul, bámulhatjuk-e, hogy az, ki semmi idegen befolyásnak nem engedett, merevnek tartatott, s miután senkinek támaszát nem keresé, még saját pártja körében is sokszor magánosan állt, főkép miután még tisztelői sem mentheték fel őt azon vádtól, hogy szilárd-ságában néha a kellő mértéken túl megy, s ugyanazon

szívóssággal ragaszkodik nézeteinek minden részleteihez, mint elveihez, isolálva magát még akkor is, midőn sokak által támogatott, mintha meggyőződéseit inkább sajátjának tartaná, ha azokban vele senki nem osztozik, és restelné a támogatást, mely őt azon tudattól fosztja meg, hogy mindent csak magának köszön. Egyéniségének ezen vonásait, melyeket néha barátai is hibáknak neveztek, azért emeltem ki, mert azok szellemi alakjának kiegészítésére szükségesek, s mert azon egészen különböző állás, melyet Dessewffy 1848 előtt és később elfoglalt, egyaránt ezen tulajdonaiban találja magyarázatát.

Nem ő, hanem az idő változott meg, s midőn oly napok jöttek, melyekben a politikai élet mezeje mindenki előtt zárva volt, s a hazafi csak úgy szolgálhatta a hazát, ha azon szűk körben, melyet az állam tevékenységünknek még szabadon hagyott, zaj nélkül egy szebb jövő előkészítésén dolgozik, napok, midőn oly férfiakra volt szükség, kik törekvéseiknek irányát csak saját meggyőződésökben, jutalmát csak a sikerben keresve, e sikerre várni tudnak, és a hosszú munka alatt, melyet ennek elérése kíván, sem az apró nehézségek előtt türelmüket, sem a látszólag legyőzhetetlen akadályok miatt bátorságukat nem veszítik el: akkor a nemzet azok között, kik e nehéz kötelességeket felvállalák, az első sorban ott találta Dessewffy Emilt, s azon tulajdonokat, melyek egykor népszerűségének útjában álltak, másképen ítélte meg.

Ne kívánják önök, hogy Dessewffynak ezen időbeli sokoldalú tevékenységéről részletesebben szóljak. Nem

tehetném a nélkül, hogy meg ne említsem azon állapotokat, melyeken 1850-től 1860-ig keresztülmentünk; s miért idézzem fel ezen évek kínos részleteit? De ha ezen évekre visszatekintve, szívünket most nem csak keserűség, de nemes öntudat is tölti el, mert épen akkor, mikor a sors kezének egész súlyát éreztük, tapasztaltuk azt is, hogy a nemzet nem roskadott le nehéz terhe alatt; — ha utódaink büszkeséggel fognak hivatkozni történetünk azon lapjaira, melyeken feljegyezve áll, hogy midőn e hon ellenei vad örömmel vesztét hirdették, megaláztatása napjaiban a hazát egy sem tagadta meg gyermekei közül, — hogy sebei csak a szeretetet növelék, melylyel rajta függtek, hogy bilincseink csak azon lánczokat erősítették meg, melyek e népet hazájához kötik; ha a nemzet nem esett kétségbe jövője fölött, s midőn százados törekvéseinek eredményei egyszerre semmivé lettek, és nagyobb multját csak a romok nagyságával bizonyíthatá be, ennyi csalódások után bizni, kilátás nélkül reményleni, s egy korlátlan hatalom ellenében dacz nélkül, de tántoríthatlanúl megállni tudott: ezt azoknak köszönjük, kiket a csapások, melyek hazánkat érték, megfosztottak mindentől, csak kötelességük érzetétől nem, s kik szűk körben, — mert a közélet mezeje előttük elzárattott, — elismerés nélkül, — mert a nemzet hallgatásra íteltetett, — de híven teljesíték e kötelességeket, s ezek között Dessewffy Emilnek neve első sorban áll.

1850-től 60-ig nem kísértetett meg hazai vállalat, nem terveztetett közállapotaink javítására semmi, miben ő, legalább közvetve, részt nem vett, s azon kevés ered-

mény között, melyeket ez időből felmutathatunk, a legfontosabbak nagy részben neki tulajdoníthatók. Csak a földhitelintézet és a tiszai kölcsön ügyét említem, s kik ezen, hazánkra nézve oly fontos vállalatok történetét ismerik, s Dessewffy törekvéseinek e mezőn tanúi voltak, tanuságot tehetnek, mennyit köszönünk ezen egy férfiú szorgalmának, belátásának, s főkép azon szivóságnak, melylyel az egyes akadályokat legyőzni, s — mi annál nehezebb, — még a rosszakaratot is kifárasztani tudá.

Mi, kik a nehézségeket ismerjük, melyek akkor minden hazai vállalatnak útjában álltak, talán méltányolhatjuk a türelmet és lelki erőt, mely azoknak legyőzésére szükséges vala. De vajjon a jövő nemzedék, mely fáradozásainak gyümölcseit élvezni fogja, gyaníthatja-e az áldozatokat, melyeknek legnagyobb érdeme abban áll, hogy azok oly apróknak látszanak, s melyek együtt véve mégis egy egész élet áldozatát foglalják magukban; vajjon méltányolni fogja-e az önmegtágadást, melylyel a férfiú, kinek egyik jellemvonása a független büszkeség vala, kérni tudott, midőn jogosítva érzé magát, hogy követeljen, s visszautasítva ismét kért és újra könyörgött, azon öntudattal nyugtatva meg fellázadt önérzetét: hogy soha nem hajlott meg senki előtt, kivéve, midőn azt azért tevé, hogy a hazának emeljen fel valamit, mi lábbal tapodtatott.

Ily áldozatokra a férfiút nem dicsvágy, vagy pillanatnyi lelkesedés, hanem csak a legmélyebb és önzetlenebb szeretet birhatja; s ilyen volt az, mely Dessewffy szivét hazája iránt haláláig lelkesíté.

Mozgalmas időkben, a minőket éltünk, a honfiak véleményei eltérnek egymástól, s maga a buzgalom, melylyel a haza ügyét szíven viseli, türelmetlenné tesz mindenkit oly vélemények iránt, melyeket a közérdekre károsaknak gondol; s miután sokan voltak, kik az irányt, melyet Dessewffy a politikában követett, rosszalták, egyesek talán kétkedhettek hazafiságában is, melyet, mint minden érzelmeit, hideg külszínnel takart. De most, midőn élete bevégezve fekszik előttünk, nem fogják-e visszavonni ezek is e kemény ítéletet, elismerve, hogy azon férfiú, kinek egyetlen vágya a teljes függetlenség volt, s ki csak családjá körében érezte magát megelégedve, és függetlenségét, családi körének örömeit feláldozá, hogy saját érdekeinek elhanyagolásával idejét és tehetségeit a nemzet javának szentelje, nem a közélet fényes terén, nem oly szolgálatokban, melyeket a történet feljegyez s a közvélemény tapsai jutalmaznak, hanem zaj nélkül, itt egy akadályt hárítva el, ott egy kis eredményt víva ki, hogy ernyedetlen fáradozásaival, melyeket sokszor még legjobb barátai sem ismertek, a távol fekvő sikerhez közelítsen, vagy csak mások számára az utakat egyengesse ki, — hogy azon férfiú, ki mindezt tevő, mélyen és igazán szerette hazáját; s ez az egyetlen elismerés, mely után vágyódott; s hogy ezen vágya végre teljesült, az főkép azon állásnak köszönhető, melyet akadémiánk körében elfoglalt.

A szomorú időszak, mely alatt minden hazafiúi törekvés gyanús szemmel tekintetett, s a mérték, mely szerint az egyes polgárok érdeme a hazában megítéltetett, a tevéketlenség és hallgatás vala, nem hagyhatta

érintetlenül akadémiánkat sem. — Hazafiak által azon célból alapítva, hogy a tudományokat magyar nyelven terjeszsze, s így szellemi kifejlődésünknek egyik fő eszköze legyen, intézetünk nem számíthatott azoknak pártolására, kik, miután a birodalom egységét különböző elemeinek egybeolvasztása által elérni nem sikerült, azt minden nemzeti élet megsemmisítésében keresték, s nem bámulhatja senki, ha akadémiánk, főkép az első években, melyek az 1848-ki nagy eseményeket követték, létének kevés jeleit adá.

Megfosztva legmunkásabb tagjaitól, elzárva a nyilvánosságtól, akadályozva tisztán tudományos működésében is, — mert alapszabályai felfüggesztettek, — intézetünknek csak egy feladata maradt: az, hogy csendesen folytatva munkásságát, kerüljön mindent, mi a közfigyelmet reá vonhatná, s így jövőjét veszélyeztetné.

Ezen időszak az, melyben Dessewffy az igazgatótanács által elnöknek választva, az akadémia vezetését átvevé. Az intézetnek az utolsó események által némileg zavarba jött pénzügyi viszonyainak rendezése, s főkép, hogy alapszabályai újból megerősítettvén, az akadémia azon bizonytalan állásból kiemeltessék, mely tevékenységének útjában állt: ez volt első feladata, s én, ki e két irányban kifejtett tevékenységének, állásomnál fogva, tanúja valék, bizonyoságot tehetek e részben szerzett érdemeiről, bátran állítva, hogy ha az akadémia alapszabályai végre helybenhagyattak, s azokban semmi oly változás nem történt, mely által az kitűzött céljainak követésében akadályoztatott, vagy nemzeti jellemétől

megfosztatott volna, ezt főkép Dessewffy ernyedetlen tevékenységének s ildomosságának köszönhetjük.

Biztosítani intézetünk fennállását s eddigi hatáskörét: ezt tekinté első kötelességének, de neki úgy látszott, hogy midőn ezt teljesíti, feladatának még nem felel meg.

Ha az akadémia tevékenységére, fennállásának első huszonöt éve, alatt visszatekintünk: el kell ismernünk, hogy ezen intézet tehetsége szerint teljesítette kötelességeit. De vajjon tagadhatta-e bárki, hogy azon eszközök, melyekkel az akadémia rendelkezett, magas feladatával nem álltak arányban, s hogy e miatt céljának, hogy a tudományoknak nemzeti nyelvünkön terjesztője legyen, kellőleg meg nem felelhetett? És vajjon helyzetünkkel nem változott-e meg az akadémia feladata is?

„Tudományilag képzett, gazdagított s lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni a tudományt, s ekkép magasabb szellemi és értelmi kifejlődéshez vezetni a magyart, s az által arra képesíteni, hogy ne csak becsülettel és tisztességesen helyt állhasson ott, hová a történet és világviszonyok rendelték, hanem e fölött nemzeti önérzete kielégítést is találhasson annak lélekemelő tudatában, miszerint saját nemzeti egyéniségéről le nem mondva, tudott részese lenni azon nagy munkának, melyet teljesítve, halad az emberiség a világtörténelemben egy magasabb akarat által kijelölt szellemi és erkölcsi céljai felé“: ez volt a gondolat, mely alapítóink lelke előtt lebegett. Nem annyira a tudomány, mint nemzetiségünk iránti lelkesedés volt az, mi őket intézetünk alapításánál vezérlé, s habár azon meggyőződésből indulva ki, hogy századunkban az egyes nemzeti-

ségek jövője csak magasabb műveltség által biztosítható, az akadémiának csak a tudományok magyar nyelven művelését tűzték ki feladatúl, czéljok ebben is mindenek előtt nemzeti vala.

Mikor nyelvünk a közigazgatás egyedüli közegéül szolgált, megyei gyűléseink e nyelven tanácskoztak, s törvényhozásunk főbb gondjai közé számítá, hogy nemzetiségünket törvények által biztosítsa: az egyedüli veszély, mely azt fenyegetheté, az vala, ha másoknál a civilizáció mezején hátrább maradunk, és ekkor az akadémia kizárólag a tudomány terjesztésére szorítkozva, teljesen megfelelt feladatának.

De miután az alkotmányos szabadsággal mindazon eszközök, melyek eddig nemzetiségünk biztosítására szolgáltak, tőlünk elvették; midőn tanácskozási termeink zárva voltak, iskoláink egy idegen nemzetiség terjesztésének eszközéül használtattak fel, „s a civilizációnak fanatikusai, kik a germán kulturának árját a Rajnától a Bosporusig gőzmozdonyi gyorsasággal végig futtathatni, s az attól elázott milliókat felolvasztva, magukba felszívhatni vélték“, még nemzetiségünk fennállásának jogosultságát is tagadták: vajjon nem változott-e meg helyzetünk, s vajjon az akadémia eleget tehetett-e feladatának, ha tisztán tudományos czélját követve, megfigyeli a veszélyekről, melyek nemzetiségünket fenyegetik, s „ha — hogy Dessewffy szavaival éljek — elfeledi, hogy bármennyire nemesek és szépek legyenek a művelődési történelem szempontjából az alkotóink lelke előtt lebeggettek czélok, de ezen czélok sajátlag és valódilag egyszerűs mind magyar czélok valának, hogy ezen tudomá-

nyos intézetet magyar hazafiak és magyar országférfiak alkották?”

És vajjon nem változott-e meg az országnak helyzete is az akadémia irányában? Egyes hazafiak áldozatkészsége alapítá ez intézetet, s a nemzet, főkép kezdetben, érdekel követé tevékenységét, melyben nemzetiségünk egyik eszközét látta. Szép és nemes eszközt, de csak egyet azon sok közül, mely akkor rendelkezésünkre állott, és olyat, melynek eredményeit csak idővel várható. Nem is bámulhatjuk azért, hogy a közfigyelem túlnyomólag azon függött, mit a nyelvterjesztés körül a törvényhozás tett, s a politikai élet tusáinak zajában senki nem fordítá figyelmét a tudósok hangya-működéseire, „sőt hogy épen, midőn nemzetiségünkért leginkább buzgólkodának“, mint Széchenyi egyik beszédében panaszlá, akadémiaánk „a divatból kimenni kezdett“ s íranta a nemzetnél csaknem közönyösséget tapasztalánk. De vajjon midőn minden, mire nemzetiségünk védelmében eddig támaszkodtunk, tőlünk elvétellett; midőn abból, mire egykor egy szebb jövőnek reményét építettük, csak az egy akadémia maradt, a romok között, az egyetlen nemzeti intézet, mely a nagy bomlás után még fennállt, s aránylag függetlenül még tisztán nemzeti czélokot tűzött ki magának: nem kelle-e megváltozni az akadémia helyzetének is, mely ily viszonyok között a hazafiak szemében nem csak tudományos intézet vala többé, hanem képviselője nemzetiségünknek, emléke egy szebb multnak, melyre büszkéek voltunk, a jelenben az egyetlen pont, melyet a nemzet sajátjának mondhatott, a bástya, mely mögött legdrágább javainak maradványát védheti, s melynek

ormairól a távolban szebb kilátások nyíltak, s melynek fenntartása, védelme, emelése nem csak a magyar tudomány, de a magyar hazának érdekében fekszik, s azért nem egyesek, hanem a nemzet kötelessége?

Dessewffynek érdeme, hogy ezt másoknál előbb látta át, s hogy a mit érzett, bátran ki merte mondani.

S ki nem emlékezik a hatásra, melyet az akadémianak tizenegy évi szünet után, 1858-ban tartott első közülésén mondott elnöki beszéde az egész hazában előidézett? Midőn kimondá, hogy „miután a magyar az öfenntartási küzdelmekből végzetszerűleg soha sem fogyhat ki, s az abbeli munkának kenytelensége történelme által van reá hagyományozva: a magyar akadémia tagjainak érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasbb magyar szellemi érdekek őrkatonái.“

Midőn azon meggyőződését fejezte ki, hogy „ha ezen tudományos intézetnek sikerül arra segíteni a magyart, hogy minden tusái között fenn tudja tartani magasult erkölcsi öntudatból, s a maga iránt meg nem tört hűségnek erényéből felsarjadzó becsület-érzetét, akkor bizvást el fogjuk vállalhatni a felelőséget azért, ha ezen nem általunk előidézett tusák miatt halkabb volna is tudományos fejlődésünk, mint azok nélkül; mert ha vannak, kik azon magasb rendű és későbbi élvezetekért, melyekre törekszünk, a nemzeti jellem és sajátság, tehát magasabb becsű erkölcsi javak árán megvásárlandó kulturának mindjárt gyümölcsözendő áldásait ajánlgatják cserébe: tudják meg azok, hogy máskép, mint felemelt szívvel és fővel, a

világon járni képesek nem vagyunk, mert tudjuk, miként csak azt nem lehet fölemelni, ki önmagát alázza meg.“

A első szabad szó volt az, mely tíz év után e haza határai között nyilvános helyen elmondattott, s a nemzetnek szivét hála és lelkesedés tölté el azon férfiú iránt, ki a hosszú hallgatás után azt, mit ezerek érezének, első merte kimondani. S ha a történetben nincs példa, hogy tisztán tudományos intézet egy egész nemzet által oly lelkesedéssel karoltatott volna fel, mint akadémiánk; ha intézetünk, melyet egyesek hazafisága alapított, most a nemzet sajátjává vált: azt annak köszönhetjük, ki, midőn intézetünknek a tudományon túl a nemzet legdrágább kincseinek oltalmazását tűzte ki feladatúl, a nemzetet arra lelkesíté, hogy az akadémiát nagy feladatának megoldására képessé tegye.

E falakat, tisztelt gyülekezet, az első szabad szó építette fel, mely a hazában tíz évi hallgatás után kimondattott; s vajjon az a férfiú, ki azokat kimondá, oly időben, midőn, — mert a hallgatás biztosabb vala, — mindenki magába zárta érzelmeit, s a haza leghívebb szolgálói csak azon jutalomra számíthattak, hogy szent ügyéért szenvedniök szabad: vajjon e férfiú nem érde-meli-e, hogy nevét az utókor hálával említse meg? — mert legnehezebb időben nem esett kétségbe a haza jövője fölött, mert nem veszté bizodalját nemzetéhez, s egy kérdést mert intézni hozzá, melyre az büszke tettel felelhetett: közlekedéssel emelve e palotát, hogy ez ne csak a tudományoknak hajléka, de azon közérzületnek jelképe is legyen, melynek a magyar viszon-

tagságos multjában fennmaradását köszöni, s melyben jövőjének zálogát mutathatja fel.

Életének legnagyobb érdeme ez; s mikor politikai mozgalmaink részletei rég feledve lesznek, és sok név, melyet nagynak gondolánk, a tapssal együtt, mely azt környezi, elhangzik: az utókor hálával fogja említeni azt, ki nem a pillanat szenvedelmeire, hanem azon érzésre hivatkozva, mely a nemzet szívében örökké egy marad, a hazafiságra, egy nemes tette szolítá fel hontársait, s nekik ebben mutatta meg, hogy bármily elnyomás alatt legyen is, oly nép soha nem tehetetlen, mely köz-célért lelkesülni s áldozni tud. —

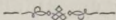
Önök nem Dessewffy életének történetét várják tőlem. Az akadémia csak azon tisztelet és hála kifejezésére rendelé ezen ünnepélyt, melylyel e dicső férfiúnak tartozik, s miért szóljak tovább? Van-e szónoklat, mely az akadémia körül szerzett érdemeiről többet mondhatna, mint a falak, melyeket ő emelt; s elsorolhatnám-e beszédemben annyi évnek munkásságát, személyes érdekeinek és kényelmeinek feláldozását, a gondokat és hosszú fáradozásait, melyek által a hitelintézet megalapítója lett, s melyekről ezen intézet képviselői, kiket körünkben látok, jobb tanuságot tehetnek?

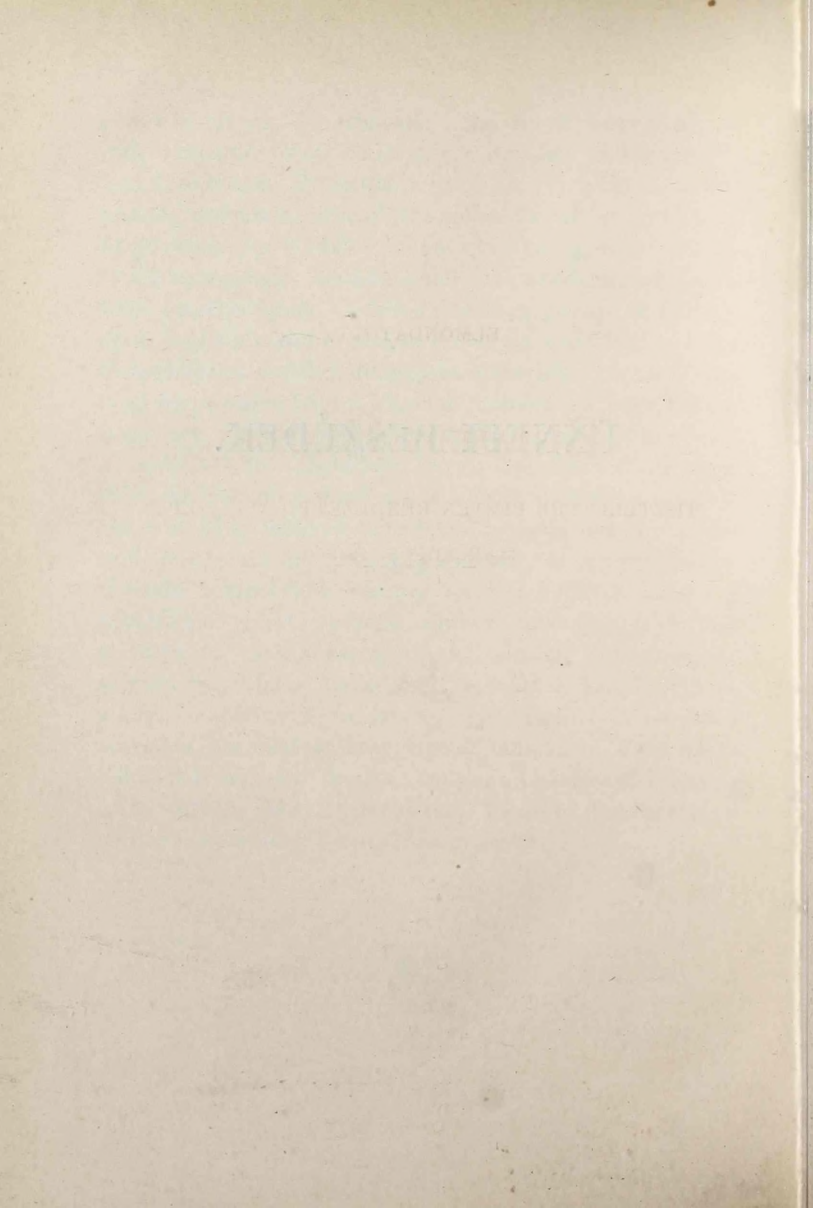
Valóban kitünő férfiak érdemeiről igazságosan csak a jövő ítélhet, és én, kit Dessewffyhez a barátság kötelei fűztek, legkevésbbé érezhetem hivatva magamat ily ítélet kimondására; de egyet elmondhatok bátran, s ez azon meggyőződés, hogy azon férfiúnak emlékét, ki a hon legnehezebb napjaiban a közügynek egyik leghívebb szolgálója volt, ki, — midőn a bátrabbak is csüg-

gedni kezdének, — nemzetét arra intve, hogy csak az idők változtak s nem kötelességei, ez által millió szivekben bizodalmat ébresztett a jövő iránt; s ki a kettős jelszót, melyet a nemzet lobogóira fel akart írni: nem tágítunk és előre! híven követve egész életén át, tevékenységének eredményeiül az akadémiában szellemi emelkedésünk, a hitelintézetben anyagi kifejlődésünk leghatalmasabb eszközeit hagyta hazájának: hogy Dessewffynek emlékét nyugodtan bizhatjuk a jövőre. Talán meg fogja változtatni a jelennek ítéletét, de csak abban, hogy egy pár koszorút tesz le emlékére, melyet kortársai az élőknek adni elfeledtek. — És ha eljövendnek azon idők, melyekről a dicső az akadémia palotája megnyitására küldött üdvözlő üzenetében hazafiúi elragadtatással szól, midőn mi már régen kidőltünk, és a nyomainkba lépendő nemzedékek számos sorai is letűntek már, s a későbbiek vidorul pezsgő életben látandják mind azt, mi után mi csak sovároghatunk: nemzeti dísz, magyar műveltséget, biztos szabadságot és rendet, kifejlett tudományt, művészetet és anyagi virágzást, — s ha mind azt látva, az utódok meg fognak emlékezni ősök fáradalmairól: áldással fogják említeni Dessewffy nevét is azok között, kik leghívebben, legtöbb fáradsággal s legnagyobb sikerrel szolgálták a hazát.

ÜNNEPI BESZÉDEK.

I.

ELMONDATOTT

A

KISFALUDY SÁNDOR

TISZTELETÉRE PESTEN RENDEZETT DALÜNNEPEN

MÁRCZIUS 2. 1843.

STATION

RYLANDS

RYLANDS

RYLANDS

HA ifjút látunk, ki korának minden csalódásaival az életbe lép, megragadva mindent, mit a sors elébe vezet, szerelmét adva mindennek, mihez közelíthet, lelkesedéssel átkarolva az egész életet: látásán szívünket az örömnök érzete önkénytelen megragadja. Visszaemlékezünk azon korra, melyben mi is ifjak, mi is boldogak valánk, mint ő; s habár életünknek már tarlóban álló mezején kevés örömet arattunk volna is: a bizodalom, melylyel az ifjút életbe lépni látjuk, eltölti szívünket, s szinte úgy látszik, mintha ily remények nem is csalhatnának. — Szép bájló szaka életünknek az ifjú kor; örömei, melyeket tapasztalás nem zavar, tisztábbak, lelkesedése forróbb, s még keservei is édesek: de van valamí, minek látása még tisztább, még magasabb örömökkal tölti keblünket. Egy becsülttel eltöltött életnek alkonya ez, az ezüst koszorú, melyet az idő a győzelmes bajnoknak,

ki az élet szenvedélyeit átküzdé, homlokára tűz, magasztos nyugalom, melylyel az agg körültekint, és mely csak erénynek s hosszú nehéz fáradságoknak juta díjául; s kinek ezt engedé elérni végzete, azt joggal üdvözli, joggal hirdeti szerencsésnek azon baráti kör, mely között élete elfolyt; ő megérdemli, hogy kiknek napjait szentelé, s kik között most, mint az érett kalász, termékeinek terhe alatt meghajolva áll, áldást mondjanak tisztos fejére.

De vannak emberek, kiknek hatalmas szavuk, házi falaikon túlhatva, nemzetekhez szólott; kiknek gondolatai ezer fejekben, érzelmei millió szivekben visszhangozának; emberek, kiket isten egy egész népnek adott ajándokul, hogy, mint a gazdag forrás, hosszú futásokban nem csak azt a helyet, honnan eredtek, hanem az egész vidéket, melyen habjaik átvonulnak, virulással töltsék. S vajjon, ha ily férfi azon napoknak egyikéhez ér, melyeket az életben mintegy nyugpontoknak szoktunk kijelölni: nem méltó-e, hogy valamint életének munkássága nem vala egy magános körhöz szorítva, úgy azon örömhangok közé, melyek az üdvözlendőt ilyenkor körülzengik, azon ismeretlen barátok s rokonok hangjai is vegyüljenek, kikre nézve élete áldás, munkássága az örömöknek gazdag forrása vala?

Ez volt azon gondolat, mely minket Kisfaludy Sándor hetvenedik névnapja nyilvános megünneplésére buzdított; s midőn körültekintve, e fényes gyülekezetet látjuk, azon édes meggyőződés tölti keblünket, hogy valamint azon tiszteletben, melylyel hazai irodalmunk ezen egyik Nestora iránt viseltetünk, nem állunk magá-

nosan: úgy ezen szerény ünnep megindítása által csak egy sokaktól osztott érzelemnek levénk tolmácsai. — Igenis, Kisfaludy Sándor nem egyeseké, nem egy megyéé: ő a hazáé, a miénk; nekünk van jogunk osztolni örömeiben, jogunk áldást mondani hetvenedik évnapjához; s élni fogunk ez alkalommal, ha csak azért volna is hogy politikai vitatkozásaink zaja között eszünkbe jusson, miként e tusák s küzdelek poros mezején kívül van még egy, melyen a hazának szolgálhatunk; hogy van még egy nemes hivatás, melyet követni dicsőség: a művészeté.

Dicső, fenséges a költőnek hivatása e világon. — Tekintsünk végig emberi küzdelmeken, s vajjon hol van egy nagyszerű gondolat, melynek bajnokai között nem lantosok állnának első sorban? hol van egy igazság, mely az emberi nem nagy fáján gyümölcsöket teremve, ne a költészet virágköntösében függött volna előbb ágain? Tekintsünk vissza a történelem fejleményeire, s ha azon lapok egyikére akadnak szemeink, melyeken vér s csatákon kívül még egyéb is áll; ha egyhez érünk azon pontok közül, hol az emberiség nem csak mozgott, de haladott is: minden nagy századnak fel fogjuk találni költőjét, ki korát megelőzve, első mondá ki gondolatjait, és ki nyelvének romolhatlan palástjába takarván letűnt századának eszméjét, épen adta át a jövőnek. S lehet-e embernek szebb hivatása mint ez?

De van egy feltétel, mely nélkül a költő soha e magas hivatásnak megfelelni nem fog: a nemzetiesség, a népszerűség. Mint a fa, mely zöld ágaival fel az éghez emelkedik, s messze körére elhinti virágait, csak akkor fejlődhetik, ha az anyai földet, melyből származott,

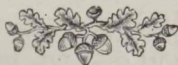
erős gyökerekkel fogá körül: ilyen a költészet is; termékei fel az égre mutatnak, de a földből, melyen termett, ki nem ránthatni gyökerét, s csak míg ettől meg nem vált, addig nő és virulhat.

Kisfaludy legnépszerűbb költője hazánknak; midőn a szerelem fájdalmai rezgék át az ifjú kebelét, s mint a gyöngycsigának betegsége gyönggyé, úgy a szívnek kínja dallá vált a költő ajkain, egy nemzet veve részt bánatában; a szerelem boldogságában, mely maradandó áldásként fog hangozni énekében, ezren élvezték a költővel e boldog pillantokat. — Regéit várban s kunyhóknak szalmafedelei alatt olvasták s ezernyi kebel dobogott fel hazája előkorának emlékénel, melynek a költő hű képét állítá elébe. — S miért lőn ismert Kisfaludy neve oly hamar a két országban? Honnan van, hogy e székely havasoktól Dévény várfokáig, merre csak magyar él s nyelvünkön értenek, a költőnek neve egyenlő tiszteletben áll? Miért nincs közöttünk e teremben senki, kinek, midőn e nevet kimondom, egy pár sor nem jutna eszébe, melyet Kisfaludy írt? — Az ok: mert Kisfaludy nem írt egy sort, melynek minden szava ne volna magyar; mert művei között vannak dicsők s gyengébbek, fenségesek s kevésbé sikerültek talán, de olyan, mely ne e hazának földjéből termett volna, mely minden gondolatban és érzelmében ne volna honi, — nem található közöttök. S ez az, mi Kisfaludyt kortársainak kedveltjévé tévé, mi szavainak annyi hatást szerze, mi nevét megörökíté e hazában.

De miért szóljak hosszasan azon érdemeikről, melyeket mindenki ösmér; minek magasztaljam azt, kinek

nevét a Himfy lantja már átadta a jövő kornak? Csak egy kívánatot legyen még szabad kimondanom, egy kívánatot, mely Kisfaludy Sándor névnapjának előestéjén bizonyára valamennyünknek szívét eltölti, s melyet annyi rokon érzetűeknek nevében kimondani oly édes kötelességem.

Tartsa meg isten sokáig nagy költőjét nemzetünknek; küldje le áldását ősz fejére, hogy azon életnek, melyet a hazának szentele, alkonya is szép s tiszta legyen; tartsa fenn őt, hogy mint e nemzet kifejlődésének tanúja, még sokáig lássa, miként a fáradság, melyet felébredésére fordított, nem vala hasztalan — hogy meggyőződ-jék, miként a nemzetre, melynek előkorát dala megdicsőíté, még egy szép jövő is vár e világon. Tartsa meg isten sokáig a magyarnak Kisfaludy Sándort. Éljen!

II.

ELMONDATOTT

AZ

ERDÉLYI MÚZEUM

MEGNYITÁSA ÜNNEPÉLYÉN A M. T. AKADÉMIA NEVÉBEN

KOLOZSVÁROTT, NOV. 23. 1859.

BARÁTSÁGGAL meghívásukat követve, mint a m. tud. akadémia küldöttjei jelenünk meg e körben, hogy midőn e nemzeti ünnepélynek, melylyel a muzeum működését megkezdi, tanúi vagyunk, egyszersmind kifejezzük azon örömet, melyet ezen nemzeti intézet keletkezése fölött nemcsak a tudományos irodalom egyes barátja, nemcsak a m. tud. akadémia, de az egész nemzet érez, mely belátva a kapcsolatot, a melyben nemzeti mivelődésünk a nemzet jövőjével áll, ezen intézet keletkeztében nem csupán nemzeti tudományosságunk emelésének egyik leghatalmasabb eszközét, hanem egyszersmind e nemzet jövőjének egyik főbiztosítékát látja.

Voltak idők, midőn minden nemzetnek biztossága s azon állás, melyet a világban elfoglalt, csupán anyagi erejétől s a harczias szellemtől függött, melylyel elleneivel szembeszállt, s hogy e hon, mely a keresztyénség véd-falának neveztetett, annyi megtámadások után még fennáll,

eléggé bizonyítja, miként a nemzet, melyre e határok megőrzése bízott, ezen erényeknek nem volt hiányában. De az idők megváltoztak, s ki az európai népek újabb kifejlődését, ki azon irányt tekinti, melyben korunk halad, azon meggyőződésre jut, hogy hadiképesség, erély, sőt maga azon férfias szilárdság, melylyel valamely nép nemzetiségéhez ragaszkodik, sem elégségesek többé ennek fenntartására. Napjainkban az idő emelkedő dagályának csak oly nemzet állhat ellent, mely műveltség tekintetében is magasabban áll; s csak midőn áthatva ezen meggyőződéstől arra törekszünk, hogy e nemzet, a mennyiben hátrább maradt, Európa legműveltebb népeivel egy színvonalra emelkedjék, s ha ereje engedi, őket megelőzze: akkor teljesíthetjük őseinktől öröklött kötelességünket, mely most mint mindig csak az, hogy a magyar magához méltó helyet foglaljon el.

A részvét, mely minden iránt mutatkozik, a mi művelődésünkkel összefügg, a lelkesedés, mely hazai irodalmunk iránt nyilvánul, a hála, melylyel az összes nemzet csak e napokban egyik fiának emlékét ünneplé,*) a ki épen e mezőn kitűnő érdemeket szerzett magának, — eléggé bizonyítják, hogy a nemzet ezen feladatát tisztán fogta fel. — Az erdélyi muzeumnak megalakulása egy újabb bizonyosság, hogy e nemzet nemcsak ezen feladatát, hanem azon eszközöket is ösmeri, melyek által annak betöltése lehetségessé válik, s kész azon áldozatokra, melyek ez eszközök megszerzésére szükségesek.

*) Kazinczyét, 1859. október 27-én.

Ha közelebb multunkra visszatekintünk, sokat találunk, mi a hazafit örömmel töltheti el. Az utolsó félszázad nem vala meddő tudományos kifejlődésünkre sem, és mind egyesek mind a nemzet részéről sok történt, a mi már is gyümölcsöket termett. Mindazonáltal, ha az eddig elért eredményeket szükségünkkel hasonlítjuk össze, nem tagadhatja senki, hogy azon czéltől, melyet el akarunk érni, még távol vagyunk, s hogy azon eszközök, melyek eddig rendelkezésünkre álltak, annak elérésére nem elégségesek.

Talán kétkedés nélkül mondhatjuk el, hogy akadémiaink, mely Erdélynek annyi jeles fiát számítja tagjai közé, s huszonöt évig azon férfiú vezérlete alatt működött, kiből a két haza egységének legnemesebb képét tisztelte, — hogy, mondom, az akadémia fennállásának harmincz éve alatt mindent elkövetett, hogy az elébe tűzött czélnek megfeleljen: de még bizonyosabb, hogy ezen intézet azon roppant feladatnak, hogy a nemzet összes tudományos életének gyűjtőpontja s irányadója legyen, minden törekvése daczára annál kevesbbé lesz képes megfelelni, minél élénkebb, minél messzebb körökre terjedő azon tudományos élet, melyet ébreszteni feladása.

Ha valahol, a tudományok körében áll, hogy a központositás csak bizonyos pontig lehetséges, s csak annyiban üdvös, a mennyiben ezen túl nem lép. Kétségtelen, hogy az erők összemunkálása nagy eredményekre vezet, sőt hogy egyes tudományok körében bizonyos eredmények csak így érthetők el; de szintoly bizonyos az is, hogy miután minden tudomány nem testüle-

teknek, hanem egyeseknek köszöni haladását, s miután az összes tudományos töke csak úgy növekedhetik, ha annak megszerzésén különböző helyeken dolgoznak: egy nemzet tudományos kifejlődésének eszközlésére egy középpont nem elégséges.

A központosítás, melyet a tudomány kíván, lényegesen különbözik attól, mely után a hatalom törekszik. Ez azon van, hogy minden mozgalom egy pontból induljon ki, s hogy messze körben ne legyen semmi hely, hová sugárai nem hatnak. A központosítás, mely a tudományok haladására szükséges, abban áll, hogy minden mozgalom, mely különböző helyen s irányban támad, hogy a világosságnak minden sugárai egy messze kör bármely részéről induljanak ki, egy központban egyesüljenek. — Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalok kis erekben egyesülnek, hogy másokkal együtt elébb gyöngye patakokat képezzenek, később több társakat véve fel, haladásuk között mindig nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vízerek, patakok, zugó hegyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyó támad, mely egy országnak kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudomány haladása. És ki azt képzei, hogy a világosság egy központból az egész országra elterjedhet, vagy hogy egy helyről kormányozható: az a szellemi élet természetét nem fogta fel, — s még kevésbé ismeri azon utat, melyen más nemzetek a tudományok körében azon állást elfoglalták, melyet tőlük méltán irigylünk, mert közöttük nincsen olyan, mely jelen miveltségi állását egy hatalmas, a tudományokat az egész nemzet számára ápoló intézetnek

s nem inkább annak köszönné, hogy több központ alkottatott, mely különböző helyeken az egyes törekvéseknek mintegy medréül szolgálva, a tudományos kincset egyesíté.

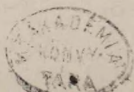
Talán fölösleges ezeket felhozni. Hiszen épen ezen meggyőződés vezeté azokat, kiknek az erdélyi muzeum alakulását köszöni. De midőn messzeföldről azért jöttünk ide, hogy a magyar akadémia nevében azon örömet fejezzük ki, melyet ezen intézet alakulása fölött érez, mért ne mondanók el, hogy ezen ügyben a Királyhágón túl ugyanazon nézetek léteznek, melyeket itt találtam, s hogy a két haza talán sohasem egyezett meg annyira, mint azon meggyőződésben, mely szerint az erdélyi muzeum megalakulása által egy nagy nemzeti szükség póltatott.

Két hazáról szóltam, — — de e két hazában egy nemzet él, egy nagy egészszé forrasztva közös nemzeti érzés s egy ezredévi multnak emlékei által.

A szebb időt, melyet isten kegyelme e nemzetnek engedett, együtt éltük, együtt viseltük legszomorúbb napjaink terheit, s ha néha szétágazánk, mint a fánál, melynek ágai szétváltak, csak vészre vala szükség, hogy a nagy nemzeti törzsnek minden részei egy irányban mozduljanak meg s benne egységének érzete, mely e nemzetet viszontagságos történetének hosszú folyama alatt soha sem hagyta el, s melynek isten után fennmaradását köszöni, föltámadjon.

Ezen érzés lelkesítsen valamint mindenben, úgy tudományos törekvéseink körében is, és a tapasztalás meg fogja mutatni, hogy ezen intézet is, melyet Erdély a

tudományoknak alkotott, nem, mint attól néhányan félnek, az elkülönzésnek eszköze, hanem csak egységünknek egy új kapcsa leend, s hogy a versengés — mely olyanok között, kik egy pályán ugyanazon cél felé törekszenek, nem maradhat el, s mely által a kitűzött cél hamarabb éretik el, hogy e versengés — mi minden derék futásnak következése, — a versenyzőket mindig közelebb fogja hozni egymáshoz.

III.

ELMONDATOTT

A

MAGYAR IRÓK SEGÉLYEGYLETE

ALAKULÓ KÖZGYÜLÉSÉN

NOVEMBER 24. 1861.

GISZTELT gyülekezet! Azon tényezők között, melyek haladásunkat eszközölték, leghatalmasabb kétségen kívül irodalmunk vala, s a nemzet belátva ezt, évek óta annyi lelkesedést s áldozatkészséget tanúsított irodalma iránt, minőt Európa legműveltebb népeinél alig találunk. És mégis, ha az irodalomtól az egyes írók helyzetére fordítjuk figyelmünket, be kell vallanunk, hogy az irodalmi munka talán sehol sem jutalmaztatik kevésbbé, mint épen hazánkban.

Míg az irodalmi pálya más országokban a jóllét s vagyonság ösvényeinek tekintetik, s azokat, kik rajta kitüntek, befolyáshoz s méltóságokhoz juttatja: addig a magyar írónak sorsa hasonló a bányászéhoz, ki, midőn homloka izzadságával a mély aknák kincseit felhossa, mindenkit gazdagít, de maga örökre szegény marad.

Jól tudjuk, hogy az nem a nemzet hibája, ha olvasóink száma kisebb, mint Francia- vagy Angolországban, s a polgári méltóságok kiosztása nálunk nem azoktól függ, kik az irodalom iránt érdeklél viseltetnek, hogy mindezt nem közönyösségünk okozta, de azért a baj nem csekélyebb; senki nincs, ki azt fájdalom nélkül ne látná s ne lenne kész áldozatokra, hogy rajta segítsen, mint azt az általános részvét, melyet a nemzet egyes legkitünőbb íróinak családjai iránt tanusított, eléggé mutatja.

De ha legjelesb íróink családjáról gondoskodtunk, ne feledjük el, hogy vannak szerényebb érdemek is, melyek kevesebbé ismerve, azért nem kevésbbé érdemlik figyelmünket.

Egy remek mű — ha ott, hol az irodalom parlagon fekszik, remekmű támadhatna, minek a tapasztalás ellentmond — se nemzeti irodalmat megalapítani, se annak határát biztosítani nem elégséges.

Mily sok, az irodalom történetében említett író használta fel tehetségeit, míg a nyelvek megalakultak, melyekben egy Racine, Goethe vagy Vörösmarty munkái lehetőkké váltak.

Mennyi ismeretlen munkás fáradott ki, míg azon anyagot összegyűjté s kidolgozá, melyből egy nagy tudós végre rendszert épített fel, s világhírt szerzett magának.

S mennyi szorgalom, mi jeles tehetségek közremunkálása szükséges csak arra, hogy a tudomány vívmányai népszerűbb formában terjesztve, a nagy közönség birtokába menjenek át, s az által termékenyekké váljanak; s mégis ki vonhatja kétségbe, hogy a roppant

sebesség, melylyel minden eszme napjainkban terjed, s a nagyszerű befolyás, melyet a tudomány az által az életre gyakorol, az időszaki sajtónak s így olyanoknak köszönhető, kik hírlapok hasábjain névtelenül küzdve eszméik mellett, — mint a közvitéz, midőn zászlója alatt elvérzik, — még azon gondolattal sem vigasztalhatják magokat, hogy a diadalnál, melyet kivívtak, nevök említettni fog.

A nemzet csak magát tiszteli meg, midőn nagy írónak szobrokat emel; ha valaki, úgy az, ki hazáját egy nagy művel ajándékozta meg, méltó kortársainak s a jövőnek hálájára; de midőn ezt elismerjük, ne feledjük el, hogy minden nagy mű csak sokaknak közremunkálása vagy előkészítése által válik lehetségessé, s hogy valamint a mestert megilleti a babér, úgy az egyszerű munkás megkivánhatja legalább mindennapi kenyerét, s azt várhatja nemzetétől, hogy miután ereje a munka alatt elfogyott, megőriztessék a nyomortól, s fájdalommal vagyunk kénytelenek elismerni, hogy a magyar író e jelen pillanatban még ez iránt sem érezheti magát biztosítva.

Ismertem férfit, ki életének nagy részét a politikai tudományok egyik leghasznosabb ágának szentelve, a szó legszorosabb értelmében éhen halt meg. Ismertem író, ki különféle munkái által nyelvünk kifejlődése körül elismert érdemeket szerzett magának, s tehetségeinek és lankadatlan szorgalmának daczára inségben végzé életét. Ismertem költőt, kinek művei egykor általános tetszésben részesültek, s mind tiszta formájuk, mind nemes tartalmuknál fogva maradandó becsesel bírnak, s kinek

gyermekei most egy gyenge nő irodalmi munkássága által tartatnak fenn. — S ha a nemzet nem hallja az egyesek panaszait, ha az elhagyott tudós a nyomor között is megtartva büszkeségét, szenvedéseinek titkát magával vitte sírjába, s ha az elszegényedett író halálos ágyán nyomdai javításokkal maga szerezte meg mindennapi kenyerét, s ha az özvegy csak emlékeiben s öntudatában keresi támaszát: azért a nemzet ennyi s ily nemesen elviselt szenvedésektől nem vonhatja meg részvétét.

Ez volt meggyőződésünk, midőn egy írói segélypénztár megalapításának módjáról tanácskozva, néhányan először összegyűltünk; ez meggyőződésünk most, midőn az akadályok, melyek működésünket évekig megszakaszták, elhárítatván, eddigi törekvéseink eredményét önök kezeibe tesszük le.

Az anyagi eszközök, melyek rendelkezésünkre állnak, aránylag csekélyek.

Pénztárunk alapját társulatunk ideiglenes elnöke gr. Károlyi István tette le, ki azon buzgalommal, melylyel őt minden nemes és hazafiúi vállalat élén látjuk, az írói segélypénztár alapítóinak sorát 10.000 forintra kezdé meg, mely összegnek kamatai már segélyezésekre fordíthatnak. Később egy, magát megnevezni nem akaró polgártársunk, a horvát szükölködők javára kisorsolt ezüst készletet, mely 12.000 forintra becsültetett, megnyervén, azt társulatunknak ajándékozá. Ehhez járulnak a pesti takarékpénztár részéről tett 1000 és Weisz Bernát és Fogarassy János urak által 200 forintos alapítványok, végre azon 1800 forintra menő összeg, mely, midőn az írói segélypénztár eszméje hirlapok útján először meg-

pendítettett, kisebb adakozásokból összegyülvén, — mert a társulat a felsőbb helybenhagyást nem nyerheté meg, a rendőrség által lefoglaltatott, — mint értesülve vagyok, most a helytartótanács elnökségénél, mielőbb e társulat megalakult, átvehető.

Ebből, s egyes kisebb adományokból, melyeket pénztári jelentésünk elsorol, áll összes vagyonunk, s tudjuk, hogy az a létező szükségek fedezésére távolról sem elegendő; de tudjuk azt is, hogy törekvéseink sikere ezenkívül csak a nemzet pártolásától függ, s bizodalommal nézünk a jövőnek elébe, mert azon nemzet, mely Kazinczynak száz évi születése napját mint nemzeti ünnepet ülte meg, mely a magyar akadémiának palotát épít, s minden alkalommal annyi lelkesedést támaszt irodalma iránt, hív ~~fog~~ maradni magához akkor is, midőn arra szólíttatik fel, hogy az irodalom mezején elaggott férfiakat s családjaikat a nyomortól megoltalmazva, kötelességét teljesítse.

IV.

ELMONDATOTT

A

KISFALUDY - GÁRSASÁG

XII-DIK KÖZGYÜLÉSÉN

FEBRUÁR 6. 1862.

Megjelent: a Kisf.-társ. évlapjai, új folyam, I. kötetében.

AZON tényezők között, melyek az egyes nemzetek kifejlődésére hatnak, nincsen hatalmasabb a költészetnél, s a rege, mely szerint Orpheus lantjával városokat épített, csak egy kétségbe vonhatatlan ténynek költői kifejezése, melyet az egész civilizáció története világosan bizonyít.

Valamint a természetben, úgy a népek életében a tavasz ébredését virágok jelölik, s ezen befolyás, melyet a költészet a civilizáció első lépéseire gyakorol, kiterjed egész folyamára, melyet tanulmányozva, látjuk, hogy minden változás, mely a költészetben követett irányra vagy izlésre nézve történik, mindig mély nyomokat hágy maga után a népek erkölcsi s polgári állapotában is; s ennek tulajdonítható, hogy a költészet minden, a polgárosultság magasabb fokára emelkedett népnél a közélet fontosabb érdekei közé számíttatott, s hogy a köztársaság szabad polgárai s a belátóbb zsarnokok majd friss

babérral, majd arany koronákkal jutalmazva a dalnokot, semmiben sem versenyeztek inkább, mint abban, hogy azon művészetet, mely a nép kifejlődésére oly hatalmas befolyást gyakorol, saját céljaik előmozdítására megnyerjék.

Ugyanezt látjuk hazánkban is, s ha újabb időben alig találunk esetet, melyben az irodalom a nemzet egész életére oly közvetlen hatást gyakorolt volna: úgy azon meggyőződés is, hogy az iradalom kifejlése a nemzet haladásával, sőt fennmaradásával válhatlan kapcsolatban áll, talán soha sem volt annyira elterjedve, mint nálunk; s ezen meggyőződés az, minek, mint más intézetek, úgy a Kisfaludy-társaság is, alapítását s azon általános pártolást köszöni, melyben a nemzet minden osztályánál részesült, s mely által azon helyzetbe jött, hogy ámbár csaknem anyagi segédforrások nélkül — kitűzött feladatának éveken át megfelelhett.

Az idő, melyről szólok, nem az évek száma, de az események nagysága miatt oly távol fekszik tőlünk, s ép azon férfiak közül, kiknek társaságunk működése minden eredményeit köszöni, annyian nincsenek többé közöttünk, hogy szerénytelenség nélkül szólhatok ezen eredményekről, melyek reánk csak azon kötelességek terhét nevelik, melyeket az elődök érdeme az utódokra ró. És valóban, ha azon eseményeket tekintjük, melyek által társaságunk működése félbenszakított, s a nemzet egész gondolkodás-módja, törekvései új irányt vettek, s ha a hézagokat látjuk sorainkban: kétely támadhat bennünk, vajjon e társaság meg fog-e felelhetni a várakozásnak, melyet egykori működése gerjesztett, s nem

lett volna-e talán tanácsosabb egészen felhagyni oly törekvéssel, melynél ezentúl saját erőnkben nem bizhatunk, sem a nemzet támogatására nem számolhatunk többé?

Komoly napokat élünk s talán még komolyabb napoknak megyünk elébe. Mit a nemzet átélt és szenvedett, azt a költészet nem fejezheti ki dalaival, s nagy kötelességeink háttérbe szorítják a tisztán művészi és irodalmi érdekeket, melyeknek boldogabb apáink tehetéseiket szentelhatték; vajjon e társaság, melynek feladata tisztán irodalmi, számíthat-e a nemzet pártfogására s nem lesznek-e inkább sokan, kik egy tisztán aesthetikai s irodalmi intézetnek felélesztését oly pillanatban, midőn a nemzet legfontosabb érdekei forognak kérdésben, ha nem is károsnak, legalább is a nemzetre nézve egészen közönyösnek tartják?

Voltak s vannak talán, kik ekként vélekednek; — mi másképp vagyunk meggyőződve, s ha elköveltünk mindent, hogy azon akadályok elháríttassanak, melyek társaságunk működésének évekig útjában álltak, s ha ezen napot, melyen mint társaság ismét a közönség elébe léphetünk, örömmel üdvözöljük: tettük s teszszük azt nem csak azért, mert a kegyelet, melylyel Kisfaludy emlékének tartozunk, azt kötelességünk kétevé, s mert azt hisszük, hogy minden nap, melyen e hazában valami, legyen az nagy vagy csekély, romjaiból föltámad, örömnapp az egész nemzetre nézve, de teszszük azért, mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy az aesthetikai s tisztán irodalmi érdekeken kívül vannak nagyobb s általánosabb fontosságú érdekek is, melyek a Kisfaludy-társaság új működését kívánatossá, sőt szükségessé teszik.

Vannak sokan, kik a kort, melyben élünk, prózainak nevezik.

Nem osztozom e nézetben, s úgy vagyók meggyőződve, hogy a század, melyben az emberi nem egységének érzete a világot áthatotta, melyben Anglia legfontosabb anyagi érdekeinek feláldozásával fölszabadította rabszolgáit, s Európában nem találunk nemzetet, mely bizonyos eszmékért minden áldozatra kész ne lenne: e szemrehányást nem érdemli, s hogy a jövő, ha az majdan századunk nehéz, de nemes küzdelmeire visszatekint, más ítéletet fog mondani korszakunkról, habár mi, kik benne élünk, néha undorral fordulunk el a vastag materialismustól, melyet a társaság bizonyos rétegeiben találunk.

Költői minden kor, mely eszmékért lelkesedni tud, s ilyen a mienk, habár a költészeti irodalom egészen parlagon heverne is, s a tömegekben a művészileg szépek érzetével kiveszett volna a fogékonyság, melytől minden irodalmi műnek hatása függ; pedig még ezt sem mondhatjuk századunkról, sőt ha azon helyzetet tekintjük, melyet az irodalom társadalmunkban elfoglal, azt fogjuk találni, hogy az, s hogy jelesen a szépirodalom soha nagyobb, soha általánosabb befolyást nem gyakorolt, mint épen a jelen pillanatban.

Megengedem, szegényebbek lettünk egyes nagy művekben, s az utóbbi félszázad alatt alig nevezhetünk egy szépirodalmi remeket, mely oly hatást idézett elő, mint a mult századok egyes nagyobb művei, mióta a rhapsod kobozásával nem maga kíséri dalait, s a közvetlen viszony, mely a troubadour és hallgatói között a középkorban létezett, társasági viszonyaink által lehetet-

lenné vált, a nép, melyet az óda elragadott, az olympi játékokon nem koszorúzza meg dalnokát s nem történhetik, hogy a vándorló minstrel énekén föllelkesült várlakói egyszerre felkössék fegyvereiket, hogy a keresztességben részt vegyenek, melyre az ének őket feszőlitotta; de ha azon befolyást tekintjük, melyet az irodalom s jelesen a szépirodalom a népek szellemi és erkölcsi kifejlődésére s ez által polgári szabadságukra és jólétökre gyakorol, belátjuk, hogy az soha nagyobb s általánosabb nem vala; miből azon következtetést kell vonnunk, hogy minden, mi a szépirodalom emelésére hathat, a gondolkozónak figyelmét s az egész társadalom támogatását soha nem érdemelte annyira, mint épen a jelen pillanatban, s pedig annál inkább, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy azon irány, mely egyes, épen a műveltség legmagasabb fokán álló népek szépirodalmában mutatkozik, távolról sem felelhet meg kívánatainknak.

Minden kornak megvan saját költészete, s épen mert a való költészet csak a nép legbensőbb érzelmeinek s meggyőződésének kifolyása, természetes, ha az a művelődés különböző fokai szerint más alakban tűnik fel. — Azon arányban, melyben a szenvedelem helyébe érzemények lépnek, s az érzelmek hatalmát az eszmék uralma követi: a költői elragadtatás helyébe a reflexió lép, s ha nem vehetjük is rossz néven senkinek, a ki a költészetnek első nemét, mely a népdalban s eposzban nyilatkozik, a költészet későbbi művészebb formáinál többre becsüli: az, ki ezen előszeretetében annyira megy, hogy azonkívül más költészetet elismerni nem akar, s

mint ezt többen tevék, Horácztól vagy Popetól a költőnek nevét megtagadja, nézetem szerint nem itél helyesebben, mint ha valaki azért, mert a szabad természetben gyönyörködve a mező virágait szebbeknek találja, ebből azt következtetné, hogy kertjeinkben nincsen tavasz. A költészet nem bizonyos tárgyakban fekszik, hanem, mint a nap, elterjeszti világát mindenre, mi e földön létezik; hatása nincs kötve bizonyos formához, hanem egyaránt nyilatkozik minden formában, mely által gondolatainkat úgy fejezzük ki, hogy azok érzeményeinkre hassanak, s érzeményeinket úgy, hogy azok gondolatokat ébresztszenek. Mint a magas székes-egyházban s a kis falusi templomban, mint Palestrina mesteri dalaiban s az aggastyán halk imájában egy érzemény szólal fel: úgy a költészet nincs kötve semmi külsőségekhez. Isten úgy akarta, hogy valamint ege, úgy az, mi az éghez emel, s az ember megnyugtatóra szükséges: egyaránt közel legyen minden halandóhoz.

Az átélt idő s a művelődésnek foka, melyet elért, ellenállhatlan befolyást gyakorol az egyesre s egész korszakokra. Azon tárgyakkal, melyekért lelkesül, s az eszményképpel, melyet felállít, változik a kornak költészete is; s ha az jelenleg Trója hősei helyett a mindennapi élet előbb prózaiaknak tartott viszonyaival foglalkozik, s a művészebb eposz vagy dráma helyett a regény formáját használja: mindez csak a dolgok természetes kifejlődésének s jelen társadalmi viszonyainknak szükséges következése.

Tisztán művészi szempontból sajnálhatjuk, hogy irodalmunk valamint a tárgyakra nézve, melyekkel fog-

lalkozik, úgy főkép forma tekintetében alább szált. Az irodalom-történet egykor talán szigorúan fog itélni századunkról s egyes művekben, melyeket a jelen bámul, talán ép úgy fel fogja mutatni a hanyatlás jeleit, mint mi azon nagy római írók műveiben, kik Augustus korát követték; de azon hanyatlásban nincs semmi, a mi elszomorítana, főkép ha meggondoljuk, hogy művészi tekintetben alábbszállásunk részben azon roppant elterjedésnek következése, melyet a szellemi művek napjainkban nyertek, s mely által az irodalom egyes kis számú művelt osztályok kizárólagos tulajdona lenni megszűnt.

Azon szomorúságnak, mely a gondolkozó szívét elfogja, ha korunk egyes s épen a műveltség élén álló népének irodalmát figyelemmel kíséri, azon aggodalomnak, melyet az irodalmi mezőn mutatkozó jelenségek bennünk gerjesztenek, oka másban fekszik.

Az olvasás szükségévé vált, szükségévé a nép minden osztályaira nézve, e szükség az irodalomban soha nem látott produktivitást idézett elő, s részint ez, részint a befolyás, melyet közönsége az íróra gyakorol, okozta, hogy forma tekintetében alább szálltunk, s hogy a regény általános uralmával egy bizonyos szélesség és pongyolaság jött be minden irodalomba, mely a remeknek eszméjével össze nem fér; de vajjon e sülyedés csak a forma tekintetében létezik-e s nem tapasztaljuk-e azt még inkább azon érzésekre s elvekre nézve, melyeket az irodalom terjeszt? s ha az írónak megbocsátjuk, ha csak népszerűséget keresve s arra fordítva figyelmét, hogy olvasó közönsége nagyobb legyen, irányában a műbírák helyett a tömeg izlését követi: vajjon mit mond-

junk akkor, ha a legjelesebb tehetségek ugyanezen tekinteteknek meggyőződésüket, legszentebb polgári kötelességeiket áldozzák föl, s istentől nyert tehetségeiket arra használják, hogy a tömeg rossz indulatainak hízelve, megingassák azon erkölcsi alapokat, melyeken a társadalom nyugszik, s melyek egyszer megingatva, semmi által sem pótolthatnak többé?

Ő vajjon nem kell-e megvallanunk, hogy korunk irodalmából e szomorú jelenségnek sok példáját hozhatjuk fel?

Nem szándékom részletekbe bocsátkozni; kik az utóbbi harmincz év alatt a külföldi regényirodalmat figyelemmel kísérték, bizonyosan osztoznak nézetemben s én a rosszalást, melyet ezen irány édemel, nem mondhatnám ki erősebb szavakkal, mint azt épen azon nemzetek jelesebb írói tettek, melyeknek körében e baj jelentkezik; de ha a baj létezését ignorálnunk nem szabad s ha tekintve az elterjedést, melylyel a regény-irodalom korunkban bir, nem titkolhatjuk el magunk előtt azon következéseket, melyeket ez a közerkölcsiségre előidéz: vajjon nem kell-e elismernünk, hogy a jelen pillanatban alig lehet valami fontosabb, mint hogy a bajoknak elejét vegyünk?

Irodalmunk eddig nagy részben ment ezen kinövéséktől. Az ok, melynek ezt köszönjük, azon hazafias irányban fekszik, mely irodalmunkat kezdetétől mostanig áthatotta, s azt megőrzé minden aljasodástól; azonban, ha helyzetünket elfogultság nélkül tekintjük, meg kell vallanunk, miként azon veszély, mely korunk rossz irodalmi irányából származik, mégis létezik — noha kisebb mértékben — hazánkra nézve is.

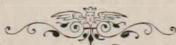
Korunk jelleme az általánosság; mint a természet-tudományok körében tett találmányok által az anyagi távolságok: úgy még inkább eltűntek a válaszfalak, melyek a népeket szellemi tekintetben egymástól elkülönítették.

Az eszmék villámgyorsasággal terjednek el, s a mi bármely irodalomban jelesnek vagy érdekesnek tartatik, fordítások által hetek alatt egész Európa tulajdonává lesz. Főlöské, hogy azon idegen műveket elsoroljam, melyek ily módon irodalmunkba átmentek, sőt nemzeti színházunkban előadattak, s melyekről a legkiméleteseiben szólva is azt mondhatjuk, hogy jobb lett volna, ha azok soha le nem fordítottak volna; — és ha nem függ tőlünk, hogy azt akadályozhassuk, és az industrialismusnak, mely irodalmi vállalatoknál csak a kelen-dőséget veszi tekintetbe, korlátokat szabjunk: valóban itt van az idő, hogy azon rossz befolyást, melyet hasonló művek elterjedése, sőt erkölcsiségére gyakorolhatnak, azon egy módon ellensúlyozzuk, mely hatalmunkban áll, s mely csak nemzeti irodalmunk emelésében és abban fekszik, hogy a magyar olvasóközönségnek a külföld azon műveit adjuk kezébe, melyek által irodalmunk valóban gazdagabbá válik.

A rossz irodalomnak veszélyes hatásai ellen csak egy óvszer létezik, s ez a jó irodalom; s mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy azok, kik tevékenységüket arra szentelik, hogy hazánknak ezt megszerezzék, nem méltatlanok a nemzet pártolására.

Ez a feladat, melyet a Kisfaludy-társaság magának kitűzött.

Mivelni saját irodalmunkat, hogy az e nemzet érzelmeinek s eszméinek legvalóbb, legnemesebb kifejezése legyen, s a jövőnek méltó formában fenntartani azt, miért korunkban lelkesültünk; s midőn ezt teszszük s a magyar szellemet, mely nyelvünkben nyilatkozik, egész tisztaságában fenntartjuk: egyszersmind műfordítások által saját körünkbe vonni a külföld kincseit, hogy az ó és új világirodalom remekei között ne legyen olyan, melynek élvezéséhez a magyar nyelv által juthatni ne lehetne: — ezt tűztük ki czélul; s mi át vagyunk hatva feladatunk nagyságától, de át vagyunk hatva annak szükségétől is, s ha saját erőnkben kételkedünk, tudjuk, hogy mögöttünk a nemzet áll, mely eddig hatalmas támaszát semmi nemes törekvéstől nem vonta meg, s nem fogja azt megvonni társaságunktól sem, mely, midőn az irodalom csöndes körében nyelvünket műveli, azon öntudattal teszi azt, hogy ő is a nemzet szellemi újjászületésének nagy munkáján dolgozik, s hogy a bányász, kinek hatalmas ütéseitől a sötét akna felhangozik, s a gazda, ki csöndesen elhinti magvát, különböző módon, de egyiránt nevelik a kincset, melyet egy boldogabb jövő élvezni fog.

V.

ELMONDATOTT

A

RISEFALUDY - GÁRSASÁG

XIII-DIK KÖZGYÜLÉSÉN

FEBRUÁR 6. 1863.

Megjelent: a Kiszf.-társ. évlapjai, új folyam, I. kötetében.

QUÍDÓN a Kisfaludy-társaság több évig félbenszakított munkásságát újra megkezdé, némi aggodalommal határoztuk magunkat e lépésre, melyet nemcsak a társaságnak legjelesebb tagjaiban szenvedett veszteségei, hanem főkép azon változás idézett föl bennünk, melyen a nemzet az ntolsó időkben keresztülment.

Korunk kiválólág praktikusnak tekinti magát, s az anyagi érdekek és politika mezejére fordítva tevékenységét, azt, mi ezekkel közvetlen összeköttetésben nem áll, nem méltatja figyelmére; s nem ilyen-e társaságunk is, mely kizárólág a költészet és szépirodalom mívelését tűzte ki feladatául.

Komoly munkával elfoglalt századunkban a vidám művészet versenyei kit érdekelnek? a füstölgő mozdonyok között, melyek vaspályáinkon robogva körül-

száguldanak, ki hallgat a koboz szelíd hangjaira; s ki méltatja figyelmére a virágokat, melyeknek tavaszkor örült, midőn a vetések már kalászbán állnak s dús aratást ígérnek?

E nemzedék, mely Prometheus szikráját elrabolva, tüzénél új lánczokat s koronákat kovácsol magának, s a multnak előitéleteivel hitének nagy részét elvesztette: meg fogja-e érteni, fogja-e méltányolni fáradozásainkat, midőn újra megkezdjük azon tevékenységet, mely a nemzet kifejlődésére egykor elhatározó befolyást gyakorolt, s nekünk fontosnak látszik, de mégis csak egy oly multnak folytatása, melyet nagy események messze távolba helyeztek?

A két év, mely azóta lefolyt, a társaság alapító s pártoló tagjainak növekedő száma, s e tisztelt kör, melyet magunk körül látunk, megczáfolta ezen aggodalmainkat, s ha, tekintve feladatunk nagyságát, saját erőnkben kételkedünk is: legalább az iránt, hogy e feladat teljes fontosságában elismertetik, nem lehet kétségünk többé, s a nemzet megmutatta, hogy azon buzgalom, melylyel anyagi érdekeinek kifejtésén s politikai újjászületésén dolgozik, nem lankasztá el a lelkesedést azon eszmék s törekvések iránt, melylyekkel a haladás pályáján egy fél század előtt fellépett.

Valamint az egyesnek állása attól függ, hogy azon társaságnak, melyben él, tevékeny s hasznos tagja legyen: úgy van az a nemzeteknél is. A leghatalmasabb is csak azon mértékben gyakorolhatja befolyását, melyben az emberiség közös céljainak szolgál, s erejét a korszellem irányában felhasználja.

Vágygyal tekinthetünk vissza multunkra, midőn zöld rónánkon, melynek síma színét az eke vasa akkor még nem sebezte meg, kaczagányos apáink száguldottak körül, nem ismerve más munkát, mint azt, mely a várak erődítésére fordított, s nem becslve más tudományt, mint azt, mely a mult idők dicső tetteit jegyezte fel krónikáiban. De ez idők elmultak, előttünk új kor áll, s ha azt akarjuk, hogy e nemzet multjához méltó állást foglaljon el, nem utasíthatjuk el magunktól annak követeléseit. Szükség, hogy részt vegyünk a nagy mozgalomban, melyet körülöttünk látunk.

Századunk hősei nem tornákon, hanem műhelyekben, hol csatáink fegyverei készülnek, edzik meg karjaikat a küzdelemhez, s nemzetünk jövője attól függ, hogy korunk ezen igényeit belátva, ugyanazon erélylyel fogjon azoknak teljesítéséhez, melyet történetünk minden phasisaiban tanúsított. Nekünk a közös irányban haladnunk, nekünk dolgoznunk kell, homlokunk izzadságával oly munkát végezve, melyet eldődeink talán szolgáinak tartottak.

De éppen mert ezt belátjuk, mert a kor általános irányát megváltoztatni hatalmunkban nem áll: nem feledkezhetünk meg azon veszélyekről, melyekkel az anyagi érdekek ápolása minden korban és nemzetnél jár, s melyeket mi sem kerülhetünk ki.

A sebes haladás s minden viszonyok és helyzetek szüntelen változása, melylyel az szükségkép jár, végre minden állásnak bizonytalanságát vonja maga után, s nem távolíthatók el azon korlátok, melyekkel a társadalom az egyesnek törekvéseit egykor megszorítja, a nélkül,

hogy egyszersmind azon fékek ne tágulnának, melyek az egyesnek tevékenységét bizonyos határok közé szorították.

A nemzedék, mely csak saját erejében bízva, annyit elért, mi egykor lehetetlennek látszott, valamint más, úgy az erkölcsi lehetőségek korlátain könnyen túteszi magát, s nem uralkodhatunk az anyag fölött, a nélkül, hogy azzal szüntelen foglalkozva, az ránk ne ragadjon s ne veszítsék reánk való hatásukat azon szellemi pontentiák, melyeknek hódolva emelkedtünk; s innen van, hogy azon korszakok, melyekben egyes nemzetek gyors haladásukban a materialis jólétnek legmagasabb fokát elérték, sokszor csak sülyedésöknek kezdetét jelölik, s végenyészetöket vonták magok után.

Épen azért szükséges, hogy, valamint a hajós, midőn kedvező szélről dagadt vitorlákkal leggyorsabban halad ezélja felé, legtöbbször emeli szeméit a csilagokhoz, melyek útját jelölik: úgy mi, épen midőn haladásunknak semmi nem áll útjában, s a rég óhajtott jólét közelnek látszik, azon magas eszméket se veszítsük szeméink elől, melyek haladásunknak egyedüli biztos vezetői, s melyek nélkül a gyorsaság, melylyel előre megyünk, csak veszélyünket növeli; s én teljesen meg vagyok győződve, hogy a költészet, mely mindig létünk legszebb kincse, ily időszakban, minő a miénk, valóban szükséggé válik, mert csak ez őrizheti meg lelkünket az aljasodástól, mely az anyagi jólétnek, ha azt magasabb aspiratiók nem ellensúlyozzák, természetes következése.

A befolyás, melyet jelenleg az irodalom e haza kifejlődésére gyakorol, sem oly közvetlen, sem oly álta-

lános nem lehet többé, mint egykor volt, s költészetünk, mely egy félszázad előtt nemzetiségi törekvéseink összegét foglalta magában, most azoknak csak egy részét képezi; de e rész azért nem kevésbbé lényeges, s ha e hon érdeke azt kívánja, hogy a tevékenységnek semmi ága ne hanyagoltassék el, s ha örvendünk a buzgóságnak, melylyel egyesek a nemzet társadalmi és állami kifejlődésének szentelik egész erejüket, míg mások kizárólag az ipar, a kereskedés, a gazdaság, vagy más külön érdekeknek élnek: valóban nem kevésbbé fontos, hogy azok is, kik a tevékenységnek]e zajosabb köreitől visszavonulva, az irodalom művelését választák feladatokúl, hivatásuk fontosságától áthatva, azt kettőzött lelkesedéssel teljesítsék.

Hisz épen midőn a vita legélénkebben foly, akkor szükséges, hogy a közös zászló, mely a küzdőket összetartja, erős karoktól tartva magasan lobogjon a küzdők fölött, s ne hiányozzanak, kik a csüggedőt bátorítják, azt, kit az ellen fegyvere sebzett, vigasztalják, s a győzőt intsék, hogy diadalának örömében el ne felejtse, miként van valami a sikeren kívül, mitől tetteinek dicsősége függ, s hogy valamint a babér, melyet a fortély s erőszak a jog fölött nyert, nem takarhatja el a gyalázatot: úgy a vér, mely a haza oltárán áldozatképen ontatott, azért nem veszett el, habár az áldást csak a jövő nemzedékek élveznék is.

Ez a költészetnek magas hivatása századunkban, s a társaság, mely legfőbb feladatát abban találja, hogy ezen hivatásnak érzete irodalmunkban ébren tartassék, mint eddig, úgy ezentúl is bizton számít a nemzet

támogatására, mely valamint a tudományt buzgó pártolásában részesíti, — mert a hatást, melyet az a nép értelmi kifejlődésére gyakorol, belátta, — úgy bizonyosan nem fogja megvonni támogatását az irodalom azon ágaitól sem, melyeknek feladata, hogy a nemzet kedélyének nem kevésbé fontos művelésére hasonló befolyást gyakoroljanak.

VI.

ELMONDATOTT

A MAGYAR

ORVOSOK ÉS GERMÉSZETVIZSGÁLÓK

PESTEN TARTOTT IX. NAGYGYÜLÉSÉN'

SZEPTEMBER 19. 1863.

OFFICE OF THE SECRETARY OF THE ARMY

WASHINGTON, D. C.

1917

2

QUÍDÓN tízenhat hosszú és nehéz év után a haza orvosai s természetvizsgálói ma először gyűlnek össze, hogy munkásságukat újra megkezdjék, valamennyiünknek keblét meglegedés tölti el; s mégis örömünk közé kinek szívébe nem vegyülne fájdalom, midőn körültekint, s látja, hogy az, ki a magyar orvosok s természetvizsgálók gyülekezeteinek kezdeményezője volt, s kihez közülünk annyiakat a hála és tisztelet kötelékei csatoltak — többé nincsen körünkben? S habár e veszteséget senki nem érezheti élénkebben, mint én, ki helyemet azon meggyőződéssel foglalom el, hogy őt nem pótolhatom: — ki az, ki a tisztelt férfiút fájdalmasan ne nélkülözné; ki ne tudná, hogy e gyülekezet Bene Ferencz vezetőjétől, hogy hazai tudományosságunk egyik diszétől, hogy valamennyien attól fosztattunk meg, ki egy fél-századnál tovább példányképen állt közöttünk, életével

kijelölve a czélt, mely felé a tudományos pályán törekednünk kell, s melyet ő végnapjáig követett: haladni mindig a tudományban, hogy ez által embertársainknak mindig inkább javokra legyünk. — Egyike vala ő azoknak, kik egy hosszú életen át méltán s nemesen töltötték be helyöket, kiket alkonyuk hanyatló erővel azon pályán talál, melyet mint ifjak választottak, s kik, mert a dicsőséget csak kötelességeik teljesítésében keresik, a legszebb emléket hagyják maguk után, melyet fáradságunkkal kiérdemelhetünk: ezeknek hála-érzetét. — Én, e gyülekezet elnöke, nem felelnék meg kötelességemnek, s önök közös érületének, ha, midőn e gyűlést megnyitom — e fájdalunkat s hálánkat ki nem fejezném. — De, tisztelt gyülekezet! van Bene Ferencz iránt egy kötelességünk, ennél fontosabb, melyet szavakkal nem róhatunk le, s ez az: hogy azon reményeket, melyeket gyülekeztünk állandó megalapításánál összekötött, teljesítve, érdeimeihez méltó emléket emeljünk, s csak midőn ezt teszszük, fejezhetjük ki hozzá s magunkhoz méltóan a hálát, melylyel iránta tartozunk. Ezen meggyőződés legyen a vezéreszme, melylyel munkásságunk új szakába lépünk. Azon egyes jelenségek között, melyeknek összesége korunk jellemét képezi, alig található fontosabb, mint azon haladás, mely századunkban a természettudományok körében történt. Soha ily rövid idő alatt e tudomány körében annyi, s ily nagyszerű felfedezés nem tétetett; soha a tudomány felfedezései az élet minden viszonyaira ily rögtön s közvetlen befolyást nem gyakoroltak. Tagadhatlan, hogy korunknak ezen iránya egyes káros következményeket is idézett elő. A kizáró érdek,

melylyel annyian a természettudományokhoz fordulnak, itt-ott háttérbe szorított más törekvéseket, melyek az ész-s kedélyre nemesítve hatnak; a buzgóság, melylyel az anyagi világ törvényei kerestetnek, közönyös-éget idézett elő azon más, nem kevésbé fontos törvények iránt, melyek az emberi társaság s minden egyes szellemi kifejlődésnek alapjai; tagadhatlan, hogy a természeti tudományok, annyi meglepő győzelmek öntudatában, itt-ott túlterjeszkednek határukon, s oly tények magyarázatát tűzik ki feladatokul, melyek körükön kívül esnek s melyeket, bármennyire haladjunk, soha a scalpel és chemiai analysis útján tisztába hozni nem fogunk. — De mindamellett tagadhatlan, hogy korunk rendkívül gyors haladását — melyet csak azért nem veszünk észre, mert az oly szakadatlan — főkép a természettudományok haladásának köszönhetjük, s én meg vagyok győződve, hogy e haladás végeredményeiben nagy s épen oly üdvös következtetéseket fog előidézni erkölcsi kifejlődésünkre is; nemcsak azért, mert minden, mi az emberek jólétét növeli, s mi által az eszközöltetik, hogy a durva munkától, mely csak testi erőt kíván, felmentünk, szellemi kifejlődésünket eszközli, hanem azért is, mert azon erkölcsi elveket s vallási meggyőződéseket, melynek gyengülése fölött most oly méltán aggódunk, semmi nem szilárdítja meg újra, mint épen a tudomány; s ha e részben tapasztalataink az ellenkezőt látszanak mutatni, ez csak onnan van, mert bármi nagyszerű haladásunk, főkép a természettudományok mezején, még most is csak a tudomány küszöbén állunk. Én legalább teljesen meg vagyok győződve, hogy minden, mi az

ember szellemi hatalmát bizonyítja, mi őt saját méltóságára emlékezteti, az szükségkép emelni fogja erkölcsi érzetét is, s hogy miután azon okok között, melyek egy felsőbb lény létezése mellett felhozhatnak, a természet csodálatos rendjénél meggyőzőbb nem található, minden, mi által e csodálatos rend tisztább ismeretéhez jutunk, a vallási érzetet erősíteni fogja. — Terjedjen bármennyire kilátásunk, e nagy, de határos föld körén túl eget találunk, s minél tágabb látkörünk, annál többet látunk, annál nagyszerűbben tűnik fel a véghetetlenség, mely azt környezi.

És ez az, a miért én a természettudományokban tett nagyszerű haladást nemcsak korunk egyik legnevezetesebb, de egyszersmind legörvendetesebb jelenségének tartom, s miért minden, mi ezen tudományok emelésére vezet, nemcsak tudományos, hanem általános fontossággal bír. Ha általában áll — mit jelenleg alig fog valaki tagadni, — hogy a műveltség magasabb fokára emelkedett korszakunkban oly nemzet, mely az emberiség mozgalmaiban részt nem vesz, s tudományos kifejlődésében elmarad, állását nem tarthatja fenn: kétfősen igaz ez azon tudományokat illetőleg, melyek által a természet gazdag kincseit használni tanulván, e föld lakosaiból annak uraivá válunk, s melyeknek művelése — ha szellemi hasznaitól elvonatkozunk is — anyagi jóllétünk első föltételei közé tartozik.

Ezen meggyőződés volt az, mely Bene Ferenczet huszonöt év előtt a magyar orvosok és természetvizsgálók évenkénti gyülekezeteinek kezdeményezésére buzdította; ez bírta minket arra, hogy mihelyt az akadályok, melyek

gyülekezeteinket tizenhat évig gátolták, elhárították, e gyűlést kihirdessük, s a számos kör, mely e teremben összegyűlt, mutatja, hogy ezen meggyőződés közös az egész országban, s így közös azon határozat is, mely e meggyőződésből támadt: elkövetni mindent, hogy hazai tudományosságunk ezen körében is a nemzethez méltó állást foglaljunk el.

De midőn hazai tudományosságról szólok, midőn e gyülekezetben, melyet tisztán tudományos érdekek vezérelnek, nemzeti érzelmekre hivatkozom, nem szállok-e le azon magas álláspontról, melyet a tudománynak elhagyni nem szabad? Nem áll-e az magasan minden egyes országok s nemzetiségek törekvései fölött, egy világító toronyként, mely a habok küzdelmein kívül biztos parton emelkedik, hogy a vészekben hányatott emberiség irányát el ne téveszsze?

Engedjék önök, hogy e részben saját nézetemet elmondjam. Hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy vannak érdekek, melyek még a hazánál is magasabban állanak; s épen mert a keresztyénség által ily érdekek támadtak, mert a haza fölött az emberiség nagy eszméje állítatott fel, mert czéljaink vannak, melyek e föld minden népeivel közösek, mert vannak eszmék és érzések, melyekre nézve az egyes államok határai nem léteznek: ez az, minek a magas állást, melyet újabb civilizációnk az ó-világi fölött elfoglal, főkép köszönjük; s ki ne látná, hogy a tudomány is ezen általános érdekek közé tartozik?

Nem egyes népé vagy korszaké, hanem az emberiség közös kincse ez, valamennyiünké, mint a nap,

melynek sugarai különböző irányban, de az egész földet bevilágítják; kimeríthetlen, mint a forrás, mely el nem apad, ha belőle milliók enyhítik is szomszédjukat. — A tudomány a világra, az emberiségére, de ezen közös kincsnek mi módon jutunk birtokába? Mint a gyenge vízér és csermely a patakka, ez a kisebb folyóval egyesül, s így képezi a nagy folyamot, mely egész országok vizeit a tengerbe viszi, hogy a nagy medence soha ne apadjon el: így támad a tudomány. Közös, általános az, de csak azért oly nagyszerű, mert benne millióknak törekvései egyesülnek, mert mindenkor, minden nemzet, minden egyes, miután előbb individualis létének körét átfutotta, e nagy egésznek hozza kincseit. Minden tudomány individualis törekvéseknek eredménye, s a tapasztalás azt mutatja, hogy valamint a folyó annál több vizet hoz a tengerbe, minél tovább folytatá külön útját: úgy az egyes tudományos törekvések éppen azon arányban mozdítják elő a tudományt, melyben azok az egyes népek vagy egyének individualitásának eredményei. Számos okot találunk, melyekből e kétségbevonhatlan tény könnyen megmagyarázható. Minden nyelv, melyen a tudomány mivelte, egy-egy eszköz, mely által bizonyos eredményhez könnyebben jutunk, mely ezen eszköz nélkül soha, vagy legalább csak nagy fáradságok után lett volna elérhető. A népek különböző szelleme s kedélyi tulajdonai, melyek szerint azok a tudományt felfogják, biztosítják azon sokoldalúságot, mely nélkül nagy igazságokat feltalálni nem lehet; s a nemzetiségi érzet a tudományok körében is nemes versenyt idéz elő, mely minden nagy erőfeszítésnek, s így minden nagyobb

sikernek feltétele. És vajjon nem áll-e mind ez a természettudományokra nézve is, s nem járul-e ezekhez még az is, hogy a természettudományok gyakorlati művelése bizonyos helyiségekhez kötött, és sokkal több egyes közreműködését igényli, mint bármely más tudomány?

Az anyagi természet törvényeinek fölfedezése, mely a természettudományoknak végcélját képezi, bizonyosan az egész emberiségnek egyaránt érdekében fekszik; de miután e cél nem általános speculatio által, hanem csak úgy érthetik el, ha minden helyen azon tények s jelenségek okszerű észlelésére számíthatunk, melyeknek összegéből az egyes törvényeket abstrahálhatjuk: vajjon miként érhetnők el ezen általános célunkat, ha az egyes népek tudósai kötelességüket elhanyagolnák, s nem mindenek előtt saját országuk teljes ismeretét tűznék ki feladatokul? — Ez az, mit a tudományos világ tőlünk vár, mit joggal követelhet; s meg vagyok győződve, hogy ez ország természettudósai a tudomány általános érdekeit épen az által mozdíthatják elő leginkább, ha feladatukat e hazai szempontból fogják fel; csak úgy, ha ezt teszik, teljesítik azon reményeket, melyeket Bene Ferencz a magyar orvosok s természetvizsgálók gyülekezeteinek állandó megalapításával összekötött, meggyőződve arról, hogy ha e hon különböző vidékein lakó természettudósok évenként egyszer összegyülvén, saját körükben tett tapasztalásaikat egymással közlik, ha kölcsönös verseny által mindig új törekvésekre buzdúlnak, ha kezet fogva haladnak előre, a cél, mely felé törekednünk kell, el fog éretni; mert

valamint e hon felvirágzása, úgy e hon tudományos ismerete is nem egyesek, hanem csak a nemzet műve lehet, a magyar nemzeté, mely különböző nemzetiségekből áll, különböző nyelveken szól s különböző vallásos szertartások szerint imádja istenét, de mint a gránit, melynek különböző alkatrészeit világrázó események olvaszták egybe, azért egy marad, s egységének érzetét csak úgy veszthetné el, ha a közös hazáról, ha multja dicsőségéről s a jövő reményeiről megfejtkeznek, s felhagyna nemesebb törekvéseivel, melyeknek mind-egyike úgy a tudomány, mint a közélet mezején mindig szorosabban fűzi egymáshoz e hon polgárait.

VII.

ELMONDATOTT

A

KISFALUDY - GÁRSASÁG

XIV-DIK KÖZGYÜLÉSÉN

FEBRUÁR 28. 1867.

“ Megjelent: a Kisf.-társ. évlapjai, új folyam, II-ik kötetében.

HA valaki kétségbe vonja azon befolyást, melyet az egyes nemzetek állására irodalmunk gyakorol, azt a jelen év, melyben Európa nagy nemzeteinek egyike legnagyobb költőjének három-százados születése napját ünnepli, meggyőzheti tévedéséről. A babérok és kincsek között, melyeket az angol nép százados törekvéseivel kiérdemelt, bizonyára nincs olyan, melynek birtokában büszkébbnek, gazdagabbnak érezné magát, mint azon borostyán által, melylyel a civilizált világ nevében majdan nagy fiának szobrát fogja megkoszorúzni. A sors népek mint egyesek iránt állhatatlan, s jöhetnek idők, midőn a nagy nemzet, mely az új korban Róma és Carthago szerepét egyesítve — mit a régiek lehetetlennek tartottak — a világ ura és tőzsére akar lenni egyszerre, talán épen ezért magas állásából alább száll; de a fény, melyet Shakspeare neve az irigyelhető szigetre áraszt,

s a befolyás, melyet az angol irodalom a művelt világra gyakorol, azért fenn fogja tartani e nemzet dicsőségét még akkor is, ha hatalmának minden támaszai porba dőltek.

És méltán; mert valamint azon érdemek között, melyekre az egyes nép hivatkozhatik, azok a legnagyobbak, melyeket magának az emberiség általános művelése körül szerzett, úgy nincs semmi, mit annyira sajátjának mondhatna.

A hadi dicsőség, az anyagi jólét, sőt egyes tudományokban s művészetekben tett nagyszerű haladás, a földírti helyzet-, kedvező körülmények- vagy a nép egyes képességeinek eredménye lehetnek; de irodalma csak egész egyéniségének kifolyása, azért szellemi és kedélyi egész becsének legigazságosabb mérlege, úgy hogy a mit némelyek az alkotmányról mondanak, az sokkal jobban illik az irodalomra: hogy minden nép olyannal bír, minőre érdemes, s azon állást, melyet e tekintetben elfoglal, mindig csak magának köszöni.

Mert ne higgye senki, hogy az irodalom fejlődése annak anyagi pártolásától függ. A történet ellentmond ezen, hizelgők által annyiszor ismételt, s hiúk és gyengék által annyiszor elhitt állításnak. A bőkezűség, melylyel az uralkodók és kormányok az irodalmat néha felkarolták, ott, hol az más okoknál fogva már fejlődésnek indult, elősegíthette a fejlődést; de valóban nagy és életrevaló irodalmat teremteni nem birt sehol, sőt, — mert az író, ki pártolását csak a hatalomtól várja, annak irányában lealázza — többnyire épen az ellenkező hatást idézte elő. Ez történt Augustus és X. Leó, ez XIV-ik Lajos alatt, midőn a vásárolt írók által nagyak

nevezett király, ki Augustusnak képzelve magát, az irodalmat felséges mosolyaival és nyílt erszényével tartá, minden bőkezősége által csak azt érhetette el, hogy a fénykor, melynek csillagai Corneille, Racine, Molière, Boileau s annyi ezekhez hasonló, uralkodásának első felében ragyogtak, általános süllyedéssel végződött, s a büszke király életének utolsó húsz évében azon nemzedékből, mely kormányának hatása alatt nőtt fel, nem találunk egy nevet vagy munkát, mely a francia irodalomra állandó hatást gyakorolt volna.

A végzet az egyestől megtagadta a hatalmat a szellem fölött, s miként az önkény erőlködései annak ébredését nem nyomhatják el, úgy egyesek jó akarata nem ébresztheti azt felalmából.

Nem egyesek pártfogása, hanem közrészvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szelleme és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, melyekből kincsei folynak, s hogy erről meggyőződünk, nem szükséges egyéb, mint hogy saját irodalmunk történetére tekintsünk vissza.

Nem tartozom azok közé, kik a hiúságnak bármily téren hizelegni szoktak, s önámításnak hiszem, ha irodalmunkat jelen állásában Európa előbbre haladt nagy nemzetéinek irodalmával párvonalba állítjuk. — Erős bizodalom van irodalmunk jövőjében, melynek harmincz év óta gyenge tehetségeimet szentelem; de ha meg vagyok is győződve arról, hogy a fa, mely félszázad alatt ennyire nőtt, a legmagasabbakkal versenyezve fogja idővel emelni erős sudarát, s hogy az épület, melynek alapjait leraktuk, egykor dicső leend: én a fiatal fát a

százados tölgyekkel nem hasonlítom egybe, s elismerem, hogy az alapokban, melyeken nemzeti irodalmunk magasztos épülete majdan emelkedni fog, sok egyes követ találunk, melyen a művészet simítása hiányzik. De ha irodalmunk jelen állása nem felel is meg vágyainknak, s ha az a fényponttól, hová csak hosszú törekvéseink emelhetik, még távol áll: nem mondhatjuk-e némi öntudattal, hogy irodalmunk fejlődése példátlanul gyors vala, s hogy mindent, mit e téren előmutathatunk, egyedül önmagunknak köszönhetünk? — Elég nagyobb és fényesebb irodalmat találunk, de olyan, mely a hatalom részéről kevesebb pártfogásban részesült volna, bizonyosan nincs a világon. Ápolás nélkül, szabadon fejlődött az, mint a fa az erdőben, mely növést csak a csira épségének és a föld termékenységének köszöni; s mégis e fa nem termett-e már is oly gyümölcsöket, melyekre büszkeséggel mutathatunk?

Ismétlem, ne ámítsuk magunkat törekvéseink eredménye iránt, s valljuk be nyíltan, hogy az irodalom legtöbb ágaiban kezdők vagyunk. Regényirodalmunk, ha azt az angol-, német- vagy francziával hasonlítjuk össze, aránylag szegény, s még inkább dráma-irodalmunk; sőt ha az eposz- és lyrában sok kitünőt mutathatunk fel, más népek a költészet ezen nemeiben is többet, s talán tökéletesebbet alkottak; de van egy ága irodalmunknak, melyre nézve ezt nem ismerem el, s melyben meggyőződésem szerint más nemzetekkel nemcsak versenyezhetünk, de azokat felülmúltuk. Költészetünk azon része ez, mely hazafiúi érzelmek kifejezését választá tárgyául. Tekintsük át Európa irodalmát, s nem találunk olyat,

mely e téren a mienknél jeles művekben gazdagabb volna.

S honnan van ez? honnan van, hogy jelesebb íróink kivétel nélkül épen e tárgygyal foglalkozva alkották legjelesebb műveiket? Szükséges-e, hogy e tagadhatlan tények okait fejtegessem, s elmondjam, mit önök úgy is tudnak: hogy irodalmunk ezen felsőbbbsége csak azon összeköttetésnek tulajdonítható, mely közte s a nemzet legbensőbb érzelmei között létezik?

Mert költészetünk, midőn a hazáról szól, csak a nemzet aggodalmait s bánatát, reményeit és lelkesedését fejezi ki; mert a dal csak ezerek érzelmeinek visszhangja; mert a nemzet keblében ezen húr rezeg leg-erősebben; mert a költő itt azon öntudattal nyúl a kobozhoz, hogy a mit kimondani nem tud, azt ezerek érteni fogják; mert népünk kedélyének mély aknáiban ezen ér a leggazdagabb, — azért leggazdagabb e nemben költészetünk is, s ebbeli felsőbbbségünk csak azon régi tapasztalásnak egy új bizonytsága: hogy minden irodalomnak valamint becse, úgy hatása azon összeköttetéstől függ, melyben az a nemzet életével áll.

S ez az, mi, valamint eddig, úgy ezentúl is, irodalmunk egészséges fejlődésének feltétele.

Ismétlem, nem pártolás s egyesek bőkezűsége biztosítják irodalmunk jövőjét, sőt még azon lelkesedés sem, melylyel azok, kik az irodalom mezején működnek, feladatukat teljesítik. Az akadémia, mely az összes irodalom —, s társaságunk, mely annak egyes ágainak művelését tűzte ki feladatául, egyaránt elégtelenek e cél elérésére; minden azon összeköttetéstől függ, mely

a nemzet és irodalom közt létezik, s hogy ezt fenntartsuk, s hogy ezt erősebbé, felbonthatlanná tegyük: ez az, miben én azon kötelességek legfőbbikét látom, melylyekkel a nemzet irodalmának s ez a nemzetnek tartozik, s mely röviden kimondva csak abban áll, hogy a nemzet irodalmát legbecsesebb sajátjának ismerve, iránta részvéttel viseltessék, s az irodalom, a nemzet szelleme képviselőjének tekintve magát, azt méltóan képviselje.

Irodalmunk jövője, legbensőbb meggyőződésem szerint, csak attól függ, hogy e kötelességek mindkét részről hiven teljesíttessenek.

Talán fölösleges, hogy önök körében e kötelességekről szólok. A lelkesedés, melyet e nemzet a tudományosság előmozdításában tanusít, a részvét, melyet társaságunk is oly bőven tapasztal, biztosítanak, hogy erre nincs szükség; de miután tisztemben áll, hogy az ülést megnyitva irodalmunk állásáról, szükségéről és kilátásáról szóljak, miért ne mondanám ki nézeteimet azon feltételek iránt, melyektől meggyőződésem szerint e kilátások teljesülése függ, ha ezt csak azért tenném is, hogy azon bizodalmat fejezzem ki, melylyel a jövőbe tekintek?

Mert valamint e nemzet, mely irodalmához eddig annyi szetettel ragaszkodott, s a legnehezebb időkben, ezer szükségétől szorongatva, neki palotát emel, az iránt, miben jövőjének zálogát látta, közönyössé csak úgy válhatnék, ha az részvételére érdemetlennek mutatná magát: úgy ez csak akkor történhetik, ha mi, kik tevékenységünket e térre fordítjuk, megfelelkezve kötelességeinkről, feladatunkhoz hivatlenekké válnánk; s ha e terem-

ben körültekintve, a hölgyek és férfiak koszorúját látom, kik e kizárólag irodalmi ünnpélyünket jelenlétükkel megtisztelik, s látom körülöttem társaimat, kik közül többekkel annyi éven át egy téren működöm, s azokat, kik ifjabb erővel hozzánk csatlakoznak, hogy törekvéseinket folytatva, a magasságot, mely után hasztalan sovárogtunk, elérjék, teljes bizalommal elmondom: ez nem lesz soha!

A nemzet tudja azt, mivel irodalmának — s az irodalom, mivel a nemzetnek tartozik, s valamint ez, bármi nagy jövőt rendelt számára a kegyes istenség, mindig kegyelettel s hálával fog viseltetni az iránt, a mi, mint a tavasz virágai, ébredésének első jele vala: úgy mi, kik a magyar irodalom terén működünk, nem felelhetjük el, hogy azoknak nyomdokain járunk, kiket az utódok műveikben talán felülmulhatnak, de törekvéseik tisztaságában, nemes lelkesedésben és áldozataik nagyságában senki; s kik, bár mint írók nem, de mint emberek mindig példányképen fognak állani előttünk, szobraikon viselve a koszorút, az egyedüli bért, melyet a művészek kivánni szabad, de melyet biztosan csak az visel, ki azt mint művész, mint ember s mint hazafi háromszor érdemelte meg.

VIII.

ELMONDATOTT

A

KISFALUDY - GÁRSASÁG

XV-DIK KÖZGYÜLÉSÉN

FEBRUÁR 6. 1865.

Megjelent: a Kisf. társ. évlapjai, új folyam, II-ik kötetében.

FÁJDALMAS érzésekkel jelenünk meg ma önök előtt, s ha a Kisfaludy-társaság nagygyűlését megnyitva, más-kor a czélokról, melyeket magunknak kitűztünk, s ed-digi működéseink eredményeiről szoltam, — ma csak vesztéseinket hozhatom fel.

Soha, mióta fennáll társaságunk, egy rövid év alatt ennyi s ily tagjaitól nem fosztatott meg, s ha vissza-gondolunk a férfiakra, kik munkásságuk által körünk-nek fényt kölcsönöztek, s kik attól most örökre elsza-kadtak: szívünket mély aggodalom tölti el a jövő iránt.

Alig egy éve, hogy Kazinczy Gábor e teremben társulatunk egy nagy érdemű tagja fölött emlékbeszédet mondott. *) Sokan önök közül emlékeznek a hatásra, melyet szónoklata akkor valamennyiünkre tett. Fájdal-

*) Az akadémia közülésében, Szemere Pál fölött.

mas volt az, mert egész nagyságban érezteté veszteségünket, s mégis vigasztaló, mert e szónoklat nem csak azt juttatta eszünkbe, mit vesztenk, de azt is, a mi megmaradt, s azon meggyőződéssel töltött el: hogy ott, hol a dicsők emlékét ily férfiak tartják fenn, a jövőn kételkedni nincs okunk. S im ő, ki a népgyűlésben, törvényhozásunk tanácskozásaiban, s az akadémia gyűlésein mindenkit egyaránt elragadott, mert minden szó kedélyének mélyéből eredt, mert minden gondolat csak szívének meggyőződését fejezte ki, s szónoklata magában egyesíté mind azt, mi ellenállhatlan hatást gyakorol mindenikünkre, magas eszméket és nemes érzéseket: legkedvesebb szónokunk örökre elhallgatott.

S még sajtott a seb, melyet Kazinczynak halála szívének ejtett, midőn a társaságot, sőt bátran mondhatom a hazát, új csapások érték.

Körünk nestora, Fáy András szállt sírjába. Nagy kort érve el, mégis idő előtt, mert hisz mi végső napjáig reménnyel tekinténk azon férfúra, ki honfitársainak javára célzó törekvéseiben soha ki nem fáradott, s az aggkor rideg napjaiban is megtartá mind azt, mi őt egykor a nemzet kedveltjei közé emelte: ifjabb napjainak meleg érzelmeit, s a szerető kebelnek nyájas költészetét.

És Madách, ki a rövid, de fényes irodalmi pályán a reményeket, melyekkel az egész nemzet fellépését, — s a bánatot, melylyel halálának híret fogadta, egy művével igazolá.

S végre ő, kit nem nevezhetek megindulás nélkül, s kit nem szükséges megneveznem, mert tudjuk mind-

annyian, hogy múltunk- és jövőnkben egyaránt szegényebbé váltunk ez egy férfiú halála által, ki munkáiban nemzetünk egykori nagyságát, életében azon erényeket mutatta fel az ifjú nemzedéknek, melyek minden nemzeti nagyságnak feltételei.

Legjelesbjeink egymás után hullnak el. Még néhány év, s a nemzedék, mely társulatunk megalakításában részt vett, s azt tevékenysége által eddig fenntartotta, el fog tűnni önök köréből.

Nem nyom nélkül!! s mi, kik e nemzedék törekvéseiben, mint napszámosak, részt vevünk, azon öntudattal tekintünk vissza pályánkra, hogy fáradozásaink nem maradtak minden eredmény nélkül. A nyelv, az irodalom s költészetünk ~~form~~ fogja tartani azon tevékenységnek nyomait, melynek életünk szentelve volt.

De vajjon, midőn e hézagokat látjuk, melyeket minden év sorainkban visszahagy, midőn egymásután épen azok lépnek ki körünkből, kiknek nyomdokait követni életünk legszebb, sőt egyetlen dicsősége vala nem szállja-e meg szívünket a szomorú gondolat, hogy e célok közül, melyeknek minden erőnket szenteltük, elérve még egy sincs, s hogy azt, mit életünk feladatának gondolánk, befejezni képesek nem voltunk s nem leszünk. Tapasztalásaink nem ingatták meg bizalmunkat, melylyel e haza jövőjére tekintünk, nem törték meg az akaratot, melylyel azon dolgozánk: de meggyőzték, hogy e feladat azok közé tartozik, melyeknek megoldására egy emberélet, egy egész embernek összesített törekvése nem elég.

Alapokat raktunk le, töredékeket építünk: de egész munkánk fennmaradása attól függ, hogy folytattassék.

S vajjon meglepő-e, ha e gondolat néha aggodalommal tölti el a bátrabbakat is, s midőn gyérülő sorainkra nézünk, s a feladatra, mely, minél tovább dolgozunk, annál nagyobbnak látszik, szívünket kételyek s türelmetlenség tölti el; mert a jövő, melyet oly régen várunk, mely nem a miénk többé, de mely törekvéseink művét be fogja fejezni, oly soká késik; s érezve, hogy napunk lejárt, az új hajnal sugarait még nem látjuk a láthatáron.

Talán nincs okunk panaszra, s a mit tapasztalunk, közös sorsa mindazoknak, kik törekvéseiknek magasabb feladatot tűztek ki.

Hisz a bér, mely épen a legszebb pályán a küzdőre vár, zöld koszorú, s ez arra int, hogy a jutalom, melyre ily törekvésnél számot tartunk, csak egy örökké zöld, hervadhatlan remény lehet.

Remény, mely nemzedékről nemzedékre száll, s talán soha nem teljesül, de ép azért új küzdelemre, új haladásra serkent.

De ha visszatekintünk az időre, midőn a tisztelet, mely Kazinczy és Kisfaludy sírját környezé, s a babér, melyet Kölcsey és társai homlokukon viseltek, minket nyugodni nem hagyának, s mert a szent akarat, mely szívünket dobogtatá, háttérbe szorított mindent, nem sejtítve gyengeségünket, a pályára tolongtunk annyian; ha az élénkségre gondolunk vissza, mely akkor e nemzet törekvéseinek minden körében mutatkozott, a túlzásig vitt hévre, melylyel az új nemzedék elődeinek

soraiba sietett, hogy megoszsa, hogy tőle elragadja koszorúit; s ha a csendet tapasztaljuk, mely működésünk terén most bekövetkezett: vajjon bámulható-e, hogy szívünket néha aggodalom tölti el, s bizodal munk, mely ifjú korunk csalódásait túlélte, s életünk erős viharának ellentállt, ingadozni kezd, midőn a meglepő nyugalmat látjuk, melylyel az új nemzedéknek egy része azon térre tekint, hol mi ifjuságunktól fogva küzdünk, fáradtunk, néha tévedtünk, de csak mert a hon-szeretet szenvedélyétől elragadva, mangunkról s minden egyébről megfeledkeztünk?

Talán csalódunk aggodalmainkban, s e türelmetlenség csak korunk hibája, melyet a közelgő alkonyat sietésre int; de vehetik-e rossz neven, ha a fáradt munkások, megfosztva legerősebb társaiktól, végre kimondják, hogy a terhet nem bírják többé, hogy ifjabb erőkre van szükségök, mert az, a mit emeltek, újra visszasülyed, az, a mit építettek, ismét romokba dől?!

S vajjon szavunk el fog-e hangzani e hazában, melynek határtalan rónaságán nem hideg bérczek, de millió férfi szív hangoztat vissza minden szót, mely a haza nevében mondatott?

A csapások után, melyek ez évben a hont és társaságunkat érték, beszédem csak mély bánatunk tolmácsa lehetett; hadd mondjam el, mielőtt azt befejezem, azon legbensőbb meggyőződésemet is: hogy veszteségeink bármi nagyok, bármi helyrepótolhatlanok reánk, egyesekre nézve, a hazára nézve ki fognak pótoltatni. Önök által, fiatalabb honfitársaim, kiket magam körül látok, s kik felfogják kötelességöket, híven s férfiasan teljesít-

tetni fog az a haza iránt, mely arra számot tart, s irántunk, kiknek élete arra vala szentelve, hogy utat törjenek, hogy az eszközöket előkészítsék, melylyel önök eredményhez juthassanak, s kik fáradozásaik jutalmául nem várnak, nem kívánnak egyebet, mint hogy a gyenge fényt, mely nevöket talán környezi, ragyogóbb csillagok minél előbb homályba borítsák; mert önérzettel, de önámítás nélkül mondjuk el: leraktuk az alapokat, de az épület még hátra van, s önöké, a jövő nemzedékeké a feladat, hogy azt magasra emeljék!

IX.

ELMONDATOTT

A

MAGYAR GUDOMÁNYOS AKADÉMIA

XXVII-DIK NAGYGYÜLÉSÉN

JANUÁR 31. 1867.

Megjelent a m. tudom. akadémia évkönyvei, XI-ik kötet,
VIII-ik részének 1—6 lapján.

HA azon jellemet keressük, mely századunkat az azt megelőző korszakoktól leginkább megkülönbözteti: ez azon befolyás, melyet napjainkban a tudomány az életre gyakorol.

Voltak korszakok, melyek a művészet tekintetében remekebb műveket alkottak, voltak olyanok, melyek alatt a társadalom a miénkhez hasonló nagyságú átalakulásokon ment keresztül, és Amerika vagy azon törvények felfedezése, melyek szerint világrendszerünk mozog, talán még nagyobb hatást idézett elő a tudomány körében is, mint korunk találmányai; de századot, melyben a tudomány oly általános, oly mindenre kiterjedő befolyást gyakorolt volna, mint a jelenben, nem találunk a világtörténetben; s ha napjainkban oly neveket nem hozhatunk fel, melyek hasonló fényben ragyognának, mint Galilei, Kepler, Newton vagy csak

a XVIII-dik század nagyobb tudósai is, ez azért van, mert az ismeretek általános színvonala magasabbá vált, s azoknak száma nagyobb, kik a tudomány körében nagy eredményekhez jutottak.

Napjainkban, ha e szóval élni szabad, a tudomány, mint minden, *demokratizálódott*, azaz: egyesek kiváltságából köztulajdonná vált; s ha a magasabb színvonalon, melyen egész népek ismeretei állanak, az egyesnek mindig nebezebbé válik, hogy annál sokkal magasabbra emelkedjék; s ha azoknak sokasága miatt, kik a tudományokkal foglalkoznak, az egyes tudósnak készen kell lennie, hogy rövid idő múlva új, hasonló érdemek által háttérbe szoríttatik, és talán túl fogja élni hirét: kárpótást találhat abban, hogy oly időben él, midőn az igazság elhintett magvának gyümölcseit még láthatja, s azon nagy eredményeknek, melyeket csendes munkájával előidézett, maga is tanúja lehet.

Fölösleges, hogy egyes példákat hozzak fel. A hová tekintünk, szemünkbe ötlenek azok; s valamint senki sem fogja tagadni, hogy azon nagy változások, melyekben a világ néhány évtized alatt keresztülment, a természettudományok vívmányainak köszönhetőek: úgy a mindennapi tapasztalás mutatja a gyorsaságot, melylyel egyes, a tiszta tudomány körében tett lépés az életre kihat, s az, mit a chemia, physika vagy mechanika eltalált, az ipar által közhasznúvá válik, s ezereknek élelmet nyujtva, millióknak jólétét növeli.

Kétségtelen, hogy a haladás, melyet azon tudományok körében tapasztalunk, melyek emberi természetünk szellemi részével s társadalmi viszonyainkkal fog-

lalkoznak, kevésbbé feltűnő, s hogy annak hatása az életre nem oly közvetlen; de ha ennek magyarázatát részint abban kereshetjük, mert az önismeret, valamint minden egyesnek, úgy az egész emberiségnek legnehezebb feladata, részint abban, mert épen e téren az egyesek érdekei és szenvedelmei az általánosan elismert igazság gyakorlati alkalmazásának útjában állnak: bizonyos, hogy e téren is a tudománynak nagy és üdvös hatásait az újabb időben nem vonhatjuk kétségbe.

A haladás, melyet itt tapasztalunk, nem felel meg vágyainknak, s a lassúság, melylyel a tudomány elvei alkalmaztatnak, néha próbára teszi türelmünket; de ha a világ miveltebb nemzeteinek socialis állapotait azokkal hasonlítjuk egybe, melyek ugyanazon nemzeteknél csak egy fél század előtt léteztek: sem azt, hogy szabadságban s az emberi jogok tiszteletében, s a mi ebből következik, az általános jólétben haladtunk, sem azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy ezen haladást is főkép a tudománynak köszönjük.

Sok, mi még egy század előtt utopiának tartatott, melyről csak az egyes tudós, gúnyolva a világ embere által, ábrándozott, most valósággá vált, és pedig épen azon ábrándozók tevékenysége által, kik elvonultan a világtól, munkájok által, melynek nyomait a felszínen senki nem vette észre, zaj nélkül egy új társaságnak alapjait rakták le.

Ki azon eredményeket tekinti, melyeket — hogy csak egyet említsek — a nemzetgazdaságnak újabb időben köszönünk, az a társadalmi tudományok gyakorlatikus eredményein nem kételkedhetik; s miután a

történelem mélyebb tanulmányozása azon meggyőződéshez vezet, hogy mint mindenben, úgy társadalmi viszonyaink kifejlődésében is egy bizonyos törvényszerűség uralkodik, s azon eszmék, melyek egyes korszakokban uralkodnak, logikai összeköttetésben állnak egymással; s miután az emberi nem multjának két ezrede fekszik előttünk, mely alatt nemünk kifejlődését követhetjük, s mindig több egyes népek, egész civilizációk történetével ismerkedünk meg, melyeknek titkai, mint az indi, a sinai, a régi perzsa, a nyelvészet fáradalmai által előttünk megnyílnak: miért ne remélhetnők, hogy az idő közeleg, midőn azon törvények, melyeket az emberi társaság és egyes népek kifejlődésökben követnek, ép oly ismertek lesznek előttünk, mint azok, melyeket más organismusok kifejlődésében észlelünk; és ha idáig jutottunk, akkor a tudomány, mely ezen törvények megismertetésével foglalkozik, bizonyosan ép oly befolyást fog gyakorolni társadalmi viszonyainkra, mint minden tudomány azon körre, melyre világát terjeszti. — És ki tagadhatja, hogy ezen hatást, habár kisebb mértékben, már most is tapasztaljuk?

Itt, mint mindenütt, a tudománynak befolyása naponként érezhetőbbé válik; itt, mint mindenütt, naponként inkább meg-meggyőződünk, hogy a tudomány csakugyan hatalom, melyet az istenség az emberi nemnek arra adott, hogy a természet törvényeit megismerve, annak urává váljék, anyagi jólétét biztosítva, azon szellemi emelkedés és kedélyi nemesülés után törekedjék, mely magasabb feladatát képezi.

Mint a nap, mely midőn felkél, csak a legmagasabb bércek egyes csúcsait világosítja meg, s később elterjed

mindenre, s a legrejtettebb völgyeket eltölti melegítő sugaraival: ilyen a tudomány, s kik ebben aljasodást látnak, rosszul fogják fel állását. — Épen elterjedése mutatja, hogy emelkedett. A kölcsönös hatás, melyet napjainkban a tudomány és az élet egymásra gyakorolnak, nem vonja azt le magasságából, hanem csak termékenységét növeli; mert midőn a gyümölcs, mely a tudomány fájáról megérve a földre esett, a művészetben, iparban és társadalmi életünkben gyökeret ver és új sarjadékot hajt, e sarjadék később felnőve, új gyümölcsöket terem a tudománynak, mely az élet tapasztalásait haladásának eszközéül használja fel, s így az élet minden körében segédeket talál, kik öntudatlanul nagy feladatának megoldásánál vele közreműködnek.

De ha az ~~anás~~ hatás, melyet a tudomány a társadalomban elfoglal, megváltozott, nem változtak-e meg a társadalomnak igényei is a tudomány irányában, és azon kötelességek, melyeknek teljesítését az egyes nemzetek akadémiáinkhoz hasonló intézetektől várják?

A tudomány legfőbb célja maga a tudomány, és szükség, hogy legyenek olyanok, kik tisztán ezért lelkesülnek. A legmagasabb tetőket mindig csak azok érik el, kik ott egy tágabb látkörnél nem keresnek egyebet, s ha nem értjük a lelkesedést, melylyel a magános vándor látszólag cél nélkül csak felfelé törekszik, s a türelem és önfeláldozás, melyet látszólag haszontalan törekvéseire fecsérel, csaknem sajnálkozással tölt el: legyünk meggyőződve, hogy soha igazság, bármennyire elvont és természetlennek látszik, nem találtatott fel, mely az emberi nem haladására és jólétére befolyást nem gyakorolt.

De mi az egyes tudósnak legfőbb, sőt egyedüli célja lehet, az elvont igazságnak felfedezése, azt tudományos intézetek nem tűzhetik ki maguknak feladatúl, már csak azért sem, mert e feladat általuk meg nem oldható. — Az egyesülés hatalma csak az igazságoknak alkalmazásában, és nem azoknak felfedezésében nyilvánkozik; a tudomány kincsei, melyek arra való, hogy ezerek által használtassanak, csak az egyesek által találtathatnak fel; s ezért minden tudományos intézeteknek célja nem lehet más, mint hogy azoknak, kik a tudománnyal foglalkoznak, gyűlöpontúl szolgálva, a tudomány hézagait és azon irányokat jelöljék ki, melyeket az egyeseknek vizsgálataikban követniök kell; s vajjon méltánytalan-e azon követelés, melylyel a társadalom napjainkban ily intézetekhez fordul, hogy ezen irányok kijelölésében a társadalom szükségére tekintettel legyenek?

Századunkban a tudomány több befolyást gyakorol az életre, semhogy attól visszavonulhatna. Az emberiség haladásában nem nélkülözi azon eszközt, melynél hatalmasabb neki céljainak megközelítésére nem adatott; s ha a tudomány napjainkban oly állást foglal el, mint erre a mult századokban példát nem találhatunk, s azon bámulat helyett, mely a tudóst hajdan környezé, most azon tisztelet lépett, melylyel a nép csak azok előtt hajlik meg, kiktől jótéteményeket vár: ezt épen annak tulajdonítjuk, mert a tudomány az újabb időben a társadalom követeléseinek mindenütt megfelel, — nem mivel a küzdelem terére lép, mely nem neki való, hanem az által, hogy mint a világitó torony, mely a hullámok

körén kívül áll, biztos fényét oda veti, hol arra szükség van, hogy a véstől hányatott hajók a biztos irányt ne téveszszék el.

S ez feladata intézetünknek is. A tudományok művelésére alapítva, az akadémiának nem szabad felednie, hogy a cél, mely neki kitűzetett, nem tisztán nemzeti. Hivatása, hogy a közös munkában részt vegyen, melylyel az emberiség az ismeret útján a boldogság után törekszik, s melynél az egyes népek egymástól átvéve, és egymással közölve az igazságnak fáradsággal szerzett töredékeit, azon állapotot készítik elő, midőn, mint most, az európai nemzeteknél a hit, úgy majdan a tudomány közös lesz, s a létező ellentéteket ki fogja egyenlíteni; de az akadémia nem feledheti el azt sem, hogy e hivatásnak csak úgy felelhet meg, ha azt saját körében teljesíti, s midőn a tudományok általános érdekében fáradozunk, nemzetünk külön szükségeit és érdekeit nem veszi el szemel elől, tudva, hogy bármennyire szép, ha az emberiség haladásáért lelkesülünk, lelkesedésünknek eredménye csak úgy lehet, ha egy nemzetnek haladásán dolgozunk, s hogy a fényes ábrándot, mely a világot jövőben paradicsomnak látja, az által közelítjük meg leginkább, ha a darab földet, mely nekünk jutott, munkánkkal kertté alakítjuk át.

Csak midőn e kettős feladatunkat teljesítjük, midőn lelkesülve a tudomány iránt, egyszersmind szemeink előtt tartjuk azt is, hogy a célok, melyek után a nemzet fáradoz, céljai maradnak a tudósnak is, kit tudománya soha sem menthet fel azon kötelességektől, melyekkel hazája iránt tartozik: csak akkor várhatjuk, hogy inté-

zetünk azon nagy feladatnak, melyet alapítói kitűztek, eleget tesz, s méltó helyet foglalva el a művelt világ hasonló intézetei között, midőn velök együtt a tudomány haladásán dolgozik, egyszersmind e nemzet által szellemi emelkedésének, anyagi jólétének és polgári szabadságának egyik fő tényezőjéül ismertetik el.

X.

ELMONDATOTT

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

XXVIII-DIK NAGYGYÜLÉSÉN.

MÁRCZIUS 21. 1868.

Megjelent a m. tudom. akad. évkönyvei, XI. kötet, IX. részé-
nek 1—6 lapján.

ELISMERT tény, hogy azon nagy nemzetiségek, melyek korunk polgárisodásának élén állnak, hatalmukat, sőt még kiterjedésüket is, irodalmaiknak köszönik.

Nagy államok pusztán erőszak által is alakulhatnak, s jól rendezett közigazgatás külsőleg egy bizonyos fokig kiegyenlítheti azon különbségeket, melyek egy nagy birodalom polgárai között léteznek; de azon belső egység, mely egy erős nemzetiség alakulására kivántatik, csak az eszmék és érzelmek közösségéből fejlődik ki, s ezért csak a népek szellemi munkásságának műve lehet; s ki az újabb kor nagy nemzeti alakulásainak történetét ismeri, nem fogja tagadni, hogy azokra az, a mi egy század óta az irodalom körében történt, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt mindennél, mi Olasz- és Németországnak egyesítésére a politika terén és a harcmezőn eléretett.

Saját fejlődésünk története szintén igazolja ezen tapasztalást, s a nagy férfiú, ki újjászületésünk első korszakában a nemzet élén állt, semmi által nem bizonyítja be lángelméjét annyira, mint az által, hogy midőn a nemzetet régi alkotmányának sáncaiból a haladás terére vezette, egyszersmind akadémiánkat alapította meg, hogy midőn az érdekek közössége, melybe a haladás útján szomszédainkkal jutottunk, nemzetiségünket új veszélyekkel fenyegeté, ezeknek ellenében egy kifejlett nemzeti irodalom erős védfalát állítsa fel.

Széchenyi István, és azok, kik őt nemes törekvéseiben követék, a tudományoknak magyar nyelven művelését tűzték ugyan ki akadémiánk feladatául, de a kik e nagy férfiú intentióit közelebbről ismerik, tudják, hogy a tudományok művelése, az ő felfogása szerint, csak távolabbi czélul tüzetett ki. A közelebb fekvő feladat, melynek megoldását Széchenyi akadémiánktól várta, nemzeti irodalmunk megalapítása volt, s ha akadémiánk tevékenységét fennállásának első korszakában figyelemmel követjük, meggyőződünk, miként ez maga is így fogta fel hivatását.

E korszak alatt az irodalmi irány a szorosán tudományost csaknem egészen háttérbe szorította, s akár azon férfiak tevékenységét tekintsük, kik intézetünknek akkor élén állottak, s nevök dicsősége által arra fényt árasztottak, akár az akadémia által akkor kiadott munkákat és kitűzött pályakérdéseket: azt fogjuk találni, hogy habár a tudomány az akadémia tevékenységének köréből akkor sem zárátott ki, ez legfeljebb csak alárendelt szerepet játszott. — A főczél: nemzeti nyelvünk művelése

s általa egy nemzeti irodalom megalapítása volt, melynek elérésére az ó-kor, s a külföld remekíróinak fordítása és nagyobb jelességű magyar szépirodalmi művek jutalmazásában a leghathatósabb eszközök választattak.

És ez helyesen történt így. Az első, mi után minden nemzetnek törekednie kell, az, hogy egyéniségét biztosítsa; és valamint azok, kik akkor, midőn országos létünk fenntarthatása még kérdésben forgott, minden törekvéseiket a politikai téren arra irányozák, hogy alkotmányunk romjaiban önállásunknak legalább formáit, s velők a nemzetben jogainak érzetét fenntartsák: úgy akadémiánk, midőn háttérbe szorítva még a tudománynak érdekeit is, egész tevékenységét arra irányozá, hogy nyelvünket s általa irodalmunkat alapítsa meg, mely mint a nemzet hitének, reményének hív tükre, méltó formában fejezze ki azt, a miért milliók lelkesülnek: bizonyosan azt tevők, a mi azon viszonyok között a legszükségesebb vala.

De ha hálával emlékszünk azon férfiakra, kik e szomorú korszakban, szintúgy az irodalom mint a közélet terén, minden törekvéseiket csak arra irányozák, hogy a nemzetben egyéniségének érzete fenntartassék; s ha belátjuk, hogy mindent, mit azóta elértünk, azon férfiak munkásságának köszönünk, kik látszólag remény nélkül, de annál több buzgósággal folytatták a küzdelmet, mely népünk jövője fölött határozott: nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy nemzetünk megváltozott helyzetével törekvéseink irányának is változnia kell, s hogy akadémiánk sem foglalhatja el többé azon álláspontot, mely neki minden tudományos intézetek között egy ideig egészen sajátserű helyzetet adott.

Mióta e helyen utolszor találkozáink, hazánk nagy átalakuláson ment keresztül. A törvényes önállás, melyet követelünk, elismertetett, s ha az, a mit elértünk, egyesek vágyainak nem felelne is meg egészen, kétségtelen, hogy a nemzet saját ügyeinek elintézésében oly szabadsággal bír, minő neki századok óta nem engedtetett. — A nemzet megváltozott helyzetével megváltoztak kötelességei, és ezekkel — meggyőződésem szerint — megváltozott az akadémiának feladata is.

Mikor a nemzet tevékenysége, elnyomva minden téren, szabadon csak az akadémia körében nyilatkozott; mikor mindentől, mire egykor büszke volt, csak e tudományos intézet maradt meg, melyet egészen sajátjának mondhatott, s a nemzet nem kívánt mást az akadémiától, mint azt, hogy szebb multjának romjain magasan lobogtatva nemzetiségünk zászlóját, a multnak emlékével egy szebb jövőnek reményeit fenntartsa a hazában, minden nemesebb törekvéseinek jelképe legyen: az akadémiának arra kelle irányoznia törekvéseit, hogy e hon polgáraiban a nemzeti érzetet tartsa fenn, s a jövő számára a nyelvet fejleszse ki, mely majdan haladásunknak eszköze lehessen.

De a nemzetnek ezentúl, hogy feladatát megoldja, nem jelképre, hanem segédre van szüksége; s valamint az nem felelne meg hivatásának, ha mint előbb, s akkor helyesen, kizárólag régi jogállapotainak fenntartásán dolgoznék, úgy akadémiánk nem szorítkozhatik többé tisztán irodalmi tevékenységére.

A nemzetnek részt kell venni a nagy küzdelemben, melynek czélja: a polgári szabadságnak és nyugati civi-

zátiónak megállapítása Európa ezen részében; s akadémiánknak részt kell venni a nagy munkában, mely Európa szerte a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért foly; sőt a nemzet csak annyiban oldhatja meg nehéz feladatát, a mennyiben mi ezen kötelességünknek eleget teszünk.

Volt idő, midőn a tudomány, elvonulva az élettől, egyes osztályok vagy emberek kiváltságos tulajdonának tekintetett, mely a népek jóllétére semmi befolyást sem gyakorolt, s midőn Baco büszke szava, hogy a tudomány hatalom, még azok előtt is, kik azt megérteni képesek voltak, csak egy merész jóslatnak látszott. De vajjon, ha körültekintünk, tagadhatja-e valaki, hogy e jóslat teljesült, s hogy korunkban azon hatalomnak, melyet a tudomány gyakorol, nemcsak nagy, de jótékony hatását is ismerni tanultuk? Mert ki nem látja át, hogy mindaz, a mi egykor azon káros hatásról mondatott, melyet a tudomány legnemesebb érzelmeinkre gyakorol, hasonló azon panaszhoz, melyet valaki a nap ellen azért emelne, mert, midőn első sugarai a föld fölött elterjedtek, csak hideget érzett, míg minden perez, mely alatt az égi csillagzat magasabbra emelkedik, az ellenkezőt bizonyítja be; ki nem ismeri el, hogy valamint azon uralom, melyet az emberiség korunkban a természet fölött gyakorol, s mely a civilizációnak egyedüli biztos mértéke, úgy azon haladás, melyet újabb időkben a humanitásban tettünk, csak a tudomány által eszközöltetett, s hogy miként az egyes népek azt, mit szabadságban és jólétben birnak, ennek köszönik, úgy az egész emberiség azon boldogabb állapotot, melyért annyi nagy

elme lelkesült, csak ettől várhatja; mert ha az, mi századokon át minden nemesebb kebelnek legszebb ábrándja volt, valaha valósággá válhatik; ha a föld különböző népei, különböző éghajlat alatt, különböző nyelveken szólva, valaha azon közösségnek öntudatához jutnak, mely őket egy nagy emberiséggé egyesíti: ez csak a tudomány műve lehet, mely midőn minden téren az igazság után törekszik, oly czélt tűz ki, melynél, bárhonnan indulva ki, végre találkozunk kell, s melynél a föld népei — kik hitregénk szerint azért váltak el, mert egymást nem érték többé — épen mert egymást megérteni tanulták, legfontosabb eszméik és érzéseik közössége által ismét egyesülni fognak?

Hogy e czéltől távol vagyunk, s hogy annak teljes elérése talán még igen sokáig egy szép ábránd fog maradni, melynél törekvéseink és küzdelmeink között megpihenünk — ki tagadja azt? A mit a tudományból eddig bírunk, — hogy a tudomány egyik legnagyobb férfának hasonlatosságával éljek, — nem több, mint azon pár kagyló és kövecs, melyet a gyermek a véghetlen Oceán partjain felszedni birt, s alig találunk népet, melynél az ismeretek sugarai a társaság minden rétegeit már annyira áthatották, hogy a tudomány egész hatását megíthetnők. — De hogy az emberiség ezen irányban halad, s hogy az állás, melyet az egyes népek az emberiség körében elfoglalnak, azon tevékenységtől függ, melyet ezen irányban kifejtenek, az kétségen kívül áll, s ép oly bizonyos, hogy akadémiánk ezentúl csak úgy felelhet meg hivatásának, ha a magyar nemzet ezen törekvéseinek élére áll, s valamint akkor, mikor a nemzetnek

arra szüksége volt, csaknem kizárólag nemzeti nyelvünk és irodalmunk megalapításának szentelte tevékenységét, úgy most, midőn irodalmunknak az akadémia gyámúságára többé szüksége nincs, egész erejét azon körben központosítja, melyet már neve kijelöl.

Teljesítve mindenekelőtt azt, mit alapítói neki kötelességül tűztek ki, azaz: magyar nyelven terjesztve a tudományokat, s midőn ezt teszi, egyszersmind részt véve azon törekvésekben, melyeknek a tudomány újabb haladásait köszöni, s melyek, mert az egész emberiséggel közösek, egyszersmind azon kapcsot képezik, mely az utolsó időben felmerült nemzeti ellentétek és surlódások daczára, a mivelt világ népeit mindig közelebb fűzi egymáshoz: — nemzeti feladat ez is; mert hisz napjainkban a nemzetek nagysága nem az emberek, hanem az intelligentia mennyiségétől függ, s az, mely a többieket ebben megelőzte, ha nem a világ első népe is még, a világ első népévé fog válni.

XI.

ELMONDATOTT

A

MAGYAR GUDOMÁNYOS AKADÉMIA

XXIX-DIK NAGYGYÜLÉSÉN

ÁPRIL 17. 1869.

Megjelent a m. tudom. akad. évkönyvei XIII. kötete, II. részé-
nek 1—7 lapján.

QUINDENKINEK állása azon befolyástól függ, melyet körére gyakorolt képes. Így van az nemcsak egyeseknél, de nemzeteknél is, s így volt minden időben. Mert habár akkor, mikor a magasabb műveltség csak az egyházi rendnél volt található, s a nagyobb birtok kizárólag a nemesség kezében összpontosult, az állam csak ezen osztályok által kormányoztatott; és oly korszakokban, melyekben a népek csak csatamezőkön érintkeztek, minden nemzetnek állása kizárólag harcziás tulajdonaitól függött: bizonyos, hogy minden felsőbbségnek oka, akkor mint most, nem az egyesek törvényes kiváltságáiban, vagy a népeknek historiai jogában, hanem azon befolyásban kereshető, melyet a nagyobb birtok és intelligentia egyes osztályoknak, és harcziás erényei egyes nemzeteknek adtak. Ezt bizonyítja hazánk története is; s a kitünő állás, melyet nemzetünk a 14-ik századtól a 16-ikig elfoglalt, és fennmaradásunk a török járom korszak-

kában szintűgy, mint azon tény, hogy a magyar nép épen akkor süllyedett legmélyebbre, mikor a 18-ik század kezdetével a veszélyek megszűntek, melyek létünket fenyegették, s országunk csaknem másfél századig ellenséget nem látott határai között, csak egy példával többet nyújt annak bebizonyítására, hogy oly nemzetnek léte biztosítva van, melynek fennmaradása a civilizáció érdekében szükséges, s hogy a legnagyobb veszély, mely országot vagy nemzetet fenyegethet, az, ha fennmaradása az emberiség érdekében közönyössé válik.

Végkép nem a szám s a geographiai helyzet, s nem a szerencse adományai, hanem a képesség s erény jelölik ki mindenkinek helyét; s ha a sors egyes nemzetet néha a szabadság s hatalom nem várt fokára emel is: dicsősége hasonló a hullámhoz, melyet a szél hatalma magasra emel, hogy egy rövid pillanat után ismét természetes színvonalára süllyedjen vissza; mert e világon minden csak azon helyet tartja meg, melyet betölt.

E vigasztaló tapasztalás, melyet a történetből meríthetünk, egyszersmind azon meggyőződéshez vezet: hogy miután minden egyes népnek állása azon befolyástól függ, melyet az emberiség közös céljának előmozdítására gyakorol, azon iránynyal, melyet az emberiség különböző korszakokban követ, változnia kell azon iránynak is, melyben az egyes nép nemzeti nagyságának megalapításán dolgozik, és be kellene hunyni szemünket az iránt, mi körülöttünk történik, ha megfeleledkeznénk azon tanulságról, melyet ebből meríthetünk.

A világ — legalább a mennyire keresztény civilizációnk befolyása terjed, — újabb időben nagy átalakuláson ment

keresztül, melynek az államok egymás közötti viszonyaiban s a társadalomban történt változások csak egyes jelenségeit képezik. Alapja ez átalakulásnak azon befolyásban található, melyet napjainkban szellemi tényezők az államra s a társadalom minden viszonyaira gyakorolnak.

A büszke jövendülés, hogy „a tudomány hatalom,“ korunkban teljesült, legalább annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül.

Nincs kör, hol ki nem jelölhetjük azon hatást, melyet a tudomány állapotainkra gyakorol, s ez nem csekélyebb az állam s társadalom, mint anyagi fejlődésünk körében. Mert ki nem látja, miként az, hogy korunkban bizonyos kiváltságok megszűntek, csak azon befolyásnak köszönhető, melyet napjainkban az ész és tudomány, azaz nem örökösödés törvényei szerint birt tulajdonok, mindenre gyakorolnak, s hogy valamint századunk demokratikus iránya ebben találja magyarázatát, úgy azon állás is, melyet egyes államok egymás irányában elfoglalnak, inkább azon előnyöknek következtése, melyeket nekik szellemi kifejlődésük biztosít, mint azoknak, melyeket a természetnek köszönnek.

Ezen nézetek vezették törvényhozásunkat is, midőn annyi teendői között, melyek sürgetőbbeknek látszottak, mindenekelőtt a nemzet szellemi fejlődésére fordítá figyelmét, s arra törekedett, hogy népoktatási törvényében mindenek előtt a nemzet mivelődésének biztos alapját rakja le, mert belátá, hogy jólétünk emelésére irányzott egész törekvésünk, a közigazgatás és igazságszolgáltatás körében célzott minden javításaink, sőt még a polgári

szabadság és jogegyenlőség megalapítására alkotott törvények is, meddő kísérletek fognak maradni mindaddig, míg a nemzet kultur-viszonyai politikai institutióinak meg nem felelnek.

Bizonyosan nincs senki, ki a népnevelés túlnyomó fontosságát el nem ismerné, s nem helyeselné törvényhozásunk eljárását, mely mindenekelőtt erre fordítá gondolkodását; de nem kevésbé tagadhatatlan az is, hogy a népnevelés a nemzetet még nem emelheti a műveltségnek azon színvonalára, melyre törekednünk kell.

Demokratikus korszakban élünk, s ez általános irány észrevehető a szellemi törekvések mezején is. Valamint a múlt században azon uralkodók s egyesek, kik a műveltségért buzogtak, csak a tudomány és művészet magasabb ágaira fordíták figyelmüket, s a népnevelés ügye csaknem mindenütt háttérbe szorítottatott: úgy jelenleg mindinkább szaporodik azoknak száma, kik a magasabb tudományt, mely a praktikus életben közvetlenül nem alkalmazható, ha nem is fölöslegesnek, legalább olyanoknak tartják, mi a nemzetnek legszebb dísze, de végre is csak fényűzési cikk, melynek megszerzését az egyesnek lelkesedésére vagy hiúságára bízhatjuk, és melyért a nemzetnek áldozni legalább addig nem szabad, míg a népnevelés minden szükségeiről gondolkodva nincsen.

De a tapasztalás megczáfolja e nézetet; s akár az utat vegyük figyelembe, melyet a civilizáció fejlődésében követett, akár korunk tapasztalásait: az ellenkező meggyőződésre jutunk. Mint a napvilág elébb a legmagasabb csúcsokat világítja meg, s csak később terjed el a rónaságon, behatva végre a legszűkebb völgyekbe is: ugyan-

ezen utat követi minden civilizáció, s az egész történetben nem mutathatunk fel példát, hogy a tudományokban tett haladás nem vont volna haladást maga után a társadalom és politikai élet körében is. Lehetetlen, hogy azon igazságok, melyeket a tudomány feltalált, elébb-több az élet minden viszonyaira ne alkalmaztassanak, és a kik a tudományt, melynek közvetlen anyagi hasznát nem látják, fölöslegesnek hirdetik, hasonlók ahhoz, ki a magas heglánczot, melynek sziklái vetéseket nem teremnek, haszontalannak tartaná, elfeledve, hogy a folyó, mely a rónaságon termékenyítve átfolyik, csak e kopár csúcsok között vehette eredetét.

Valamint az anyagi, úgy a szellemi érdekek terén solidaritás létezik; s miként — daczára azon panaszoknak, melyeket a munkások az iparral foglalkozó nagy kapitális ellen emelnek, — el kell ismernünk, hogy ott, hol nagyobb kapitális az iparral nem foglalkozik, ennek magasabb kifejlődése lehetetlen: úgy a népnevelés, melyet a jogegyenlőség s haladás alapjának tekintünk, csak ott teremheti várt gyümölcseit, hol a tudomány érdekei el nem hanyagoltatnak.

Átlátta ezt intézetünk nagy alapítója, s ha ő, kit méltán a legnagyobb magyarnak nevezünk, a nemzet regeneratióját tűzvén ki feladatául, reformatori művét épen akadémiánk megalapításával kezdé meg, s ha a nemzet később e palotát emelte a tudománynak, akkor, mikor a falusi iskola még szerény hajlékot sem talált: ez csak azt bizonyítja, hogy a nagy férfiú belátta, hogy a nemzet érzi az összefüggést, melyben a tudomány egész nemzeti fejlődésünkkel áll.

S vajjon mi erről megfeledezhetnénk-e? s azon meggyőződés, hogy midőn tudományos feladatunkon dolgozunk, egyszermind a honnak legfontosabb érdekeit mozdítjuk elő, nem fogja-e még nevelni buzgóságunkat? Mondják: a tudósnak nincs szüksége ily serkentésre, s lealázza a tudományt, ki azt bármi más czélok eszközének tekinti. Czél az magában is, s ki a valóért lelkesül, — s csak az érdemli a tudósnak nevét — az nem keres más jutalmat, mint azon gyönyört, mely szivét eltölti, ha a valóhoz közeledik.

Mind ez igaz. A tudománynak nincs hazája, nincs nemzetisége. Magasan áll az küzdelmeink fölött, s ki egész életét ennek szentelheti, ki mindig magasabbra törekedve oda ért, honnan — mint a hegytetőről a rónaságon elszórt falvak s városok, — az ember fáradozásainak s küzdelmeinek színhelye, — mindig kisebbnek látszik, kit gyengesége vagy kötelességei emelkedésében nem gátolnak: azt méltán boldognak nevezhetjük.

Miután természetünk úgy hozza magával, hogy megnyugvásunkat csak erős meggyőződésben találhatjuk, a hit után csak a tudomány boldogíthat, sőt a megelégedés, melyet ebben találunk, még élénkebb lehet, mert azon megnyugváshoz, melyet csak erős meggyőződés adhat, még azon öntudat járul, hogy azt magunknak köszönhetjük.

De vajjon a sors azon ritka kedveltjeit is, kiket csak a tudomány tiszta szeretete lelkesít, s kik távol az élet küzdelmeitől tágabb látkörön kívül mást nem kívánnak a világtól, — vajjon a tudomány emberét is vissza fogja-e tartóztatni törekvésében azon gondolat, hogy midőn ma-

gas czéljának él, egyszersmind embertársainak javára dolgozik, hogy nemzetének dicsőségét, hogy az őt környező hazának jólétét mozdítja elő; s nem fog-e inkább vigasztalólag buzdítva hatni reá is, legalább azon pillanatokban, melyek a tudósnak életében talán még többször fordulnak elő, mint más pályán, — midőn erőnket landadni érezzük s törekvéseink eredményén kételkedni kezdünk?

Nemesebb törekvéseink nem állanak ellentétben egymással, s ha újabb időben többször azon kérdés állítatott fel: vajjon az akadémia akkor felel-e meg inkább hivatásának, ha eltekintve minden nemzeti érdektől, tisztán a tudományt tűzi ki czéljának, vagy akkor, ha, a tudományt csak eszköznek tekintve, kizárólag a nemzet érdekeit tartja szem előtt? én ezen kérdés tárgyalását, mely oly éles vitatkozásokra adott már alkalmat, legalább is meddőnek tartom.

Miután minden nép, mely a tudomány törekvéseiben részt vesz, egy új erő, minden nyelv, melyen a tudományt miveljük, egy új eszköz, minden ország, melynek története és természeti viszonyai tudományosan megvizsgálatnak, egy új tér, mely ismereteink terjedésére nyílik, s így a tudomány közös érdekeit semmi által nem mozdíthatjuk inkább elő, mint midőn azt nemzetünk körében terjesztjük, saját nyelvünkön miveljük, s hazánk viszonyainak megismerésére felhasználjuk; s miután nemzetünk állását a jelenben, emelkedését a jövőben csak úgy biztosíthatjuk, ha a tudomány körében is mentül magasabbra emelkedünk: a két különböző kiinduló pont egy célhoz vezet.

Azon kérdés fölött: mi akadémiánknak közvetlen feladata? nézeteink eltérhetnek egymástól; de azon kérdés iránt: mi mindenikünknek, minden egyes akadémikusnak kötelessége? csak egy meggyőződésünk lehet; s a lelkesedés, melylyel a tudomány —, s az, melylyel hazánk jövője iránt viseltetünk, egyiránt intenek: hogy lankadatlanul haladjunk a pályán, s hazai tudományunkat s vele intézetünk fényét mennél magasabbra emeljük, nem feledkezve meg soha arról, hogy miután az akadályok, melyek tevékenységünknek előbb útjában álltak, eltávolítottak, a nemzet most méltán nagyobb eredményeket követel munkásságunktól, s hogy reánk, mint e hon minden polgáira nézve, a szabadsággal, melynek birtokába jutottunk, egyszersmind kötelességeink is növekedtek.

XII.

ELMONDATOTT

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

XXX-DIK NAGYGYÜLÉSÉN

MÁJUS 28. 1870.

Megjelent a m. tud. akad. évkönyvei XIII. kötete, V. részé-
nek 1--5. lapján.

QUŐTA e helyről az akadémia nevében utolszor szólni szerencsés voltam, intézetünk, jövő tevékenységére nézve, fontos átalakuláson ment keresztül.

Szem előtt tartva a célt, melyet alapítói kitűztek, az akadémia, hosszú megfontolás után, megállapítá szervezetének azon módosításait, melyeknek szükségéről működésének folyama alatt meggyőződött, s miután ezek király ő fölsége, mint intézetünk pártfogója által helybenhagyattak, most, újabb alapszabályokkal, újra kezdi működését.

Intézetünk tevékenysége eddig inkább nyelvészi s irodalmi, mint szorosan véve tudományos vala, s kik helyzetünket ismerik, bizonyosan nem fogják kárhóztatni tudósainkat, hogy akkor, mikor a nemzet legszentebb javaiért küzdött, a tudomány magaslatairól ők is a küzdők sorába léptek, és úgy hiszem, hálával tekintenek vissza intézetünk akkori működésére is, habár — tagjainak legkitünőbb műveit keresve, — tudós értekezések helyett, csak Vörösmarty „Szózat“-át találjuk.

De miután e helyzet megváltozott, meg kelle változni tevékenységünk ezen irányának is, és akadémiánk, mely működésének első korszakában úgy felelt meg legjobban feladatának, ha magát mindenek előtt nemzeti intézetnek tekinté, ezúttal nagy alapítójának szándékait és a nemzet várakozását csak úgy teljesítheti, ha minél inkább folyton tudományos feladatára szorítkozik; s a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az akadémia eddigi tervezeete nem vala erre alkalmas.

Napjainkban a tudomány oly kiterjedést nyert, minőről csak egy század előtt is senkinek nem volt fogalma.

A mi egykor csak valamely tudomány egyes ágának tekintett, az most mint önálló egész áll előttünk, mely ismét több ágra oszolva, egyes tételeiben talán egészen új tudományok csiráit viseli magában, s ha azon gyors haladásnak okait keressük, mely főkép egyes tudományok körében oly meglepő: ezeket épen a tudományos fejlődés ezen irányában találjuk.

A munkaelosztás, mely az ipar mezején annyi csodát mivelt, hasonló eredményekhez vezetett a tudományok körében is, és azon nagy felfedezések, melyek újabb korban a természettudományok, a nyelvészet s a történelem terén történtek, csak azon kitartásnak és következetességnek köszönhetők, melyet egyesek a tudomány egyes ágaira fordítottak. A tudomány jelen állásában minden haladás csak így eszközölhető; s habár azon kör, melyet nagyobb tudományos intézetek tevékenységüknek kijelölhetnek, tágabb, mint az egyesé: bizonyos, hogy azon hatás is, melyet ily intézetek, mint akadémiánk, a tudomány haladására gyakorolhatnak, munkásságuknak ily felosztásától függ.

Az akadémia, mint egész, a tudományok minden ágát körébe vonhatja, s midőn több. különböző erőnek közreműködését eszközli, üdvös hatást gyakorolhat, de csak úgy, ha tevékenységét czélszerűen rendezve, minden körében működő egyes erőnek kijelöljük külön feladatát úgy, hogy fönntartva azon összeköttetést, melyben a tudományok egymással állanak, egyszersmind minden tudománynak önálló fejlődését lehetővé tesszük.

Ez az, mit alapszabályaink megváltoztatása által eszközölni kívántunk, s habár az eredmények, melyeket tudományos intézeteknek működésétől várhatunk, nem egyedül tervezetüktől függnék, bátran kimondom meggyőződésemet, hogy most, midőn azon akadályok elmozdítottak, melyek az akadémia tudományos tevékenységének eddig útjában állottak, e tevékenységnek eredményein kételkednünk nem lehet.

Hisz az akadémia minden tagja ismeri kötelességeit, s annál hívebben fogja azokat teljesíteni, minél inkább át vagyunk hatva mindannyian azon meggyőződéstől, mely Széchenyi Istvánt e tudományos intézet alapításánál vezette: hogy nemzetünknek jövője csak szellemi egyéniségének fenntartása és fejlesztése által biztosítható.

Központot jelölni ki, a hol a magyar összes szellemi tevékenysége összefoly, s a honnan az az egész hazára kisugárzik, intézetet alkotni, mely azon eszméknek, melyek más mivelt nemzetek körében támadnak, közvetítője legyen, és egyszersmind hű tükre saját műveltségünknek, mely a világ tudományos kincseit magyar nyelven közölve, e nemzet fiait arra buzdítsa, hogy a civilizáció nagy munkájában ők is részt vegyenek: ez volt Széchenyi czélja az akadémia megalapításánál.

És mi tehetségünk szerint teljesíteni fogjuk szándékait, mert tudjuk, hogy ez egyszersmind a legnagyobb szolgálat is, melyet a hazának tehetünk.

Nagy átalakulásnak korszakában élünk.

Nem tartozom azok közé, kik midőn az általános nyugtalanságot látják, mely Európa csaknem minden népét egyszerre megragadta, már civilizációjuk jövője fölött aggódnak. Én e nagy mozgalomban, melyben hullám hullámmal küzd és az emberiség nagy tengere fenékgig felzavartatván, sok iszap a felszínre jutott, mely előbb a mélységben volt elrejtve, — én e nagy mozgalomban, mely alatt minden helyzet megváltozott, nem a fergeteg, hanem a dagály jeleit látom, mely alatt az emberiség nagy tengere emelkedik; s azért ámbár csaknem az egész kor, melyhez szokva valánk, megváltozott, és sok, a mi előbb szépnek és szilárdnak látszott, izekre törik és a sárba hull: nem csüggedek el e jelenségek fölött. — Hisz minden tavasz közeledtekor hasonló jelenségeket látunk, s ki búsulna, hogy a tiszta hólepel, melylyel a tél mindent eltakart, és a csillogó jégsapok elolvadnak, midőn mind ez csak annak a jele, hogy szebb napok közelednek?

Azonban, hogy nagy átalakulások korszakában élünk, melyben megváltoztak nemcsak a népek s egyesek viszonyai és helyzete, hanem céljaik és azon eszközök is, melyek által e célok elérhetők, ezt bizonyosnak tartom; de ép oly bizonyosnak tartom azt is, hogy miután mindezen változásoknak alapokát azon befolyásban kell keresnünk, a melyet napjainkban szellemi tényezők a népek és egyesek minden viszonyára gya-

korolnak: az egyes nemzeteknek jóléte és hatalma ezentúl főképp azon állástól fog függeni, melyet civilizáció tekintetében elfoglalnak.

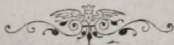
Sem multunknak dicsősége, sem azon adományok, melyekkel az isteni gondviselés nemzetünket megáldá, nem biztosíthatják jövőjét.

Ha fenállani, ha a magyar népet azon fokra emelni akarjuk, melyre az multja után hivatva látszik, részt kell vennünk a békés munkában, melyben Európa népei a civilizációban előbbre törekednek.

Valamint az organikus világban minden fejlődéshez tér és világosság kívántatik: úgy az állam kifejlődése is csak ott lehetséges, a hol annak főfeltételei: a szabadság és felvilágosultság, nem hiányzanak.

A szabadságot megadta a törvény, és alkotmányunk magában foglalja annak minden biztosítékát. Arra kell törekednünk, hogy államunk fejlődésének másik tényezője hasonló mértékben meglegyen, s akadémiánk feladata, hogy a nemzet ezen törekvéseinél az első sorban álljon.

Híven részt vettünk a küzdelemben, melynek a nemzet jelen állását köszöni: részt kell vennünk azon munkában is, mely arra szükséges, hogy nemzetünk jövőjét biztosítsuk; mert bármit rejt a jövő, egyet elmondhatunk biztosan, s ez az: hogy századunkban, s a helyen, melyet hazánk elfoglal, jövője csak oly nemzetnek lehet, mely a miveltségnek magas fokán áll.

Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

HUSZONÖT ÉV
MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELMÉBŐL.

1823—1848.

IRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

Harmadik javított és bővített kiadás.

Díszes nagy 8-rét. Három testes kötet. Több mint 100 tömött ív.
Ára 11 frt.

Nagy történetírónk ezen legnevezetesebb epochalis könyve már több év óta teljesen elfogyott; valóban, csak elódázhatlan köteleiséget vélek teljesíteni, midőn azon műnek megszerzését ismét lehetővé teszem, mely oly hű, kimerítő, eleven és megragadó képét nyújtja azon nagy nemzeti és alkotmányos mozgalomnak, mely hazánk történetét 1823-tól 1848-ig, az alkotmányos ébredés korszakos momentumától a forradalomig betölti. Nélkülözhetlen kézikönyve ez minden művelt magyarnak, irodalmunkban egyedül, minden versenytárs nélkül áll, — és egyszersmind kiegészítését képezi szerző nagy 8 kötetes „Magyarország történetének“, mely csak a század elejéig terjed — úgy bevezető részét a „Függetlenségi harc“ című nagy műnek.

NAGY DÍSZMŰ!
AZ ILLUSZTRÁLT SHAKSPERE!

SHAKSPERE

ÖSSZES MUNKÁI.

Terjedelmes bevezetésekkel és jegyzetekkel.

Pompás díszkiadás. Nagy negyedré.

Több mint 600, első rangú angol művészek által készült képpel.

100 FÜZET, VAGY 6, NAGY KÖTET.

- I. Összes tragoediák. 2 kötet. 200 képpel.
II. Összes vígjátékok. 2 kötet. 200 képpel.
III. Összes történelmi színdarabok. 2 kötet. Több mint 200 képpel.

Minden füzet ára 40 kr. Egy-egy kötet ára külön 7 frt.

MAGYARORSZÁG

FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK

TÖRTÉNETE 1848/49-BEN.

Irta HORVÁTH MIHÁLY.

3 díszes nagy 8-rétű testes kötet. 120 tömött ív. Ára 12 frt.

Horváth Mihály nagy műve: „Magyarország története“
összesen 14 nagy 8-rétű egyforma alakú kötetből áll.

Az 1—8 kötet: 1825-ig terjed.

A „Huszonöt év története“ képezi a 9., 10., 11. köteteket.
Előfizetési ára 10 frt.

A „Függetlenségi harc története“ képezi a befejező 12.,
13., 14. köteteket.

 Azonban úgy a „Huszonöt év története“, mint a
„Függetlenségi harc története“ önálló műveket képez-
nek, és külön-külön is kaphatók.